

X
УЙОМОВСЬКІ
ЧИТАННЯ
(2022)

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ОДЕСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
імені І. І. Мечникова
Факультет історії та філософії
ОДЕСЬКА ГУМАНІТАРНА ТРАДИЦІЯ
ЦЕНТР ГУМАНІТАРНОЇ ТРАДИЦІЇ НАН УКРАЇНИ

Х
УЙОМОВСЬКІ
ЧИТАННЯ
(2022)

Матеріали
Наукових читань пам'яті Авеніра Уймова

Одеса – 2022

УДК 1
У 32

*Рекомендовано до друку Вченою радою факультету історії та філософії
Одеського національного університету імені І. І. Мечникова.*

Протокол № 9 від 24 травня 2022 року

Редакційна колегія:

*д.філос.н. І. В. Голубович;
к.філос.н. Є. М. Іванова;
к.філос.н. В. Л. Левченко;
к.філос.н. Д. М. Ляшенко;
д.філос.н. О. С. Кирилюк;
к.філос.н. К. В. Райхерт (редактор);
д.філос.н. С. П. Шевцов.*

У 32   **X Уйомовські читання (2022)** : матеріали Наукових читань пам'яті Авеніра Уйомова / упор. і ред. К. В. Райхерт. Одеса : Одеський національний університет імені І. І. Мечникова, 2022. 107 с.

Збірка містить тези доповідей, спогади та статті, представлені на десяту конференцію «Наукові читання пам'яті Авеніра Уйомова».

Збірка адресована всім тим, хто професійно займається проблемами логіки, філософії науки та системології, а також усім тим, кого цікавить сучасна філософія.

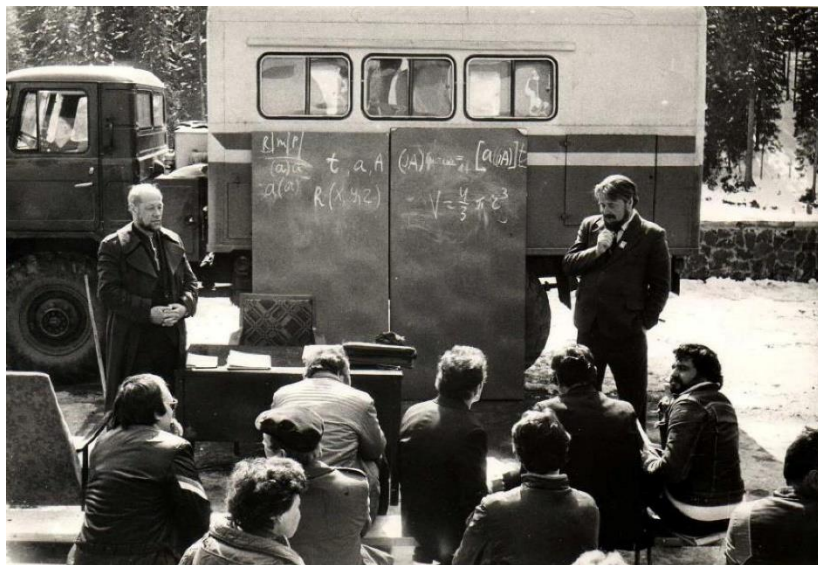
Тексти представлені в авторській редакції. Редакційна колегія не завжди поділяє точку зору авторів. За точність і достовірність викладеного матеріалу всю відповідальність несуть автори.

УДК 1

© Одеський національний університет імені І. І. Мечникова, 2022

© “Одеська гуманітарна традиція”, 2022

© Центр гуманітарної традиції НАН України, 2022

АВЕНІР ІВАНОВИЧ УЙОМОВ
(04.04.1928 – 29.05.2012)

був доктором філософських наук, професором, засновником Одеського філософського товариства й одним із організаторів філософської освіти в місті Одеса, Україна. Автор 480 наукових робіт, зокрема 12 монографій, 5 навчальних посібників (3 з них у співавторстві). Засновник Одеської школи системних досліджень (відомої також як «Одеська логіко-філософська школа»). Науковий консультант 4 докторських дисертацій і керівник 33 кандидатських дисертацій. Творець оригінальної філософської концепції (вчення про речі, властивості та відношення), оригінальної формально-логічної системи (мови тернарного опису), оригінальної теорії умовиводів за аналогією та оригінального варіанту загальної теорії систем (параметричної загальної теорії систем).

НАШІ АВТОРИ

Голубович Інна – доктор філософських наук, завідувачка кафедри філософії Одеського національного університету імені І. І. Мечникова

Кирилюк Олександр – доктор філософських наук, завідувач кафедри філософії Одеської філії Центру гуманітарної освіти НАН України

Левченко Віктор – кандидат філософських наук, доцент кафедри культурології Одеського національного університету імені І. І. Мечникова

Леоненко Леонід – кандидат філософських наук

Ляшенко Дмитро – кандидат філософських наук, доцент кафедри філософії та біоетики Одеського національного медичного університету

Мазур Олена – аспірантка кафедри філософії Одеського національного університету імені І. І. Мечникова

Міхейцева Катерина – аспірантка кафедри філософії Одеського національного університету імені І. І. Мечникова, заступниця директору Одеського музею західного і східного мистецтва

Нерубаська Алла – доктор філософських наук, завідувачка кафедри загальнонаукових, соціальних та поведінкових дисциплін Одеського інституту ПрАТ «ВНЗ «Міжрегіональна академія управління персоналом»

Петриківська Олена – кандидат філософських наук, доцент кафедри філософії Одеського національного університету імені І. І. Мечникова

Райхерт Костянтин – кандидат філософських наук, доцент кафедри філософії Одеського національного університету імені І. І. Мечникова

Рижик Марія – аспірантка кафедри філософії Одеського національного університету імені І. І. Мечникова

Савусін Микола – методист департаменту освіти і науки Одеської міської ради

Сумарокова Людмила – кандидат філософських наук, доцент кафедри філософії Національного університету «Одеська юридична академія»

Сумченко Ірина – кандидат філософських наук, доцент кафедри культурології Одеського національного університету імені І. І. Мечникова

Тихомірова Фаріда – кандидат філософських наук, доцент кафедри філософії Одеського національного університету імені І. І. Мечникова

Чех Наталя – магістр філософії, директор ГО «Інститут промоції заходів культури»

Шевцов Сергій – доктор філософських наук, професор кафедри філософії Одеського національного університету імені І. І. Мечникова

ЗМІСТ

Інна Голубович
Фаріда Тихомірова

ПРИНЦИПИ ІЗОМОРФІЗМУ ТА ГОМОМОРФІЗМУ
У ТЕОРЕТИЧНОМУ ОБГРУНТУВАННІ
«БІОГРАФІЇ МІСТА» ЯК СУБЖАНРУ УРБАНІСТИКИ

8

Олександр Кирилюк
Костянтин Райхерт
ЛОГІКА ПЕКЛА

11

Віктор Левченко
МИСТЕЦТВО ЯК ПРЕДМЕТ
ІНТЕРПРЕТАЦІЙНИХ ПРАКТИК

21

Леонід Леоненко
КОНЦЕПЦІЯ АНАЛОГІЇ МЕРІ ХЕСС
ТА ЇЇ ОЦІНКА А.І. УЙОМОВИМ

24

Dmitriy Lyashenko
'THE PROBLEM OF SEARLE'

33

Олена Мазур
СИСТЕМНІ ВИМІРИ КОСМОЛОГІЧНОЇ АРХІТЕКТУРИ

38

Катерина Міхейцева
СИСТЕМНИЙ ПІДХІД У КУЛЬТУРНІЙ ПОЛІТИЦІ

41

Алла Нерубаська
КОНЦЕПТ СУЧАСНОЇ УКРАЇНСЬКОЇ НАЦІЇ

45

Олена Петриківська
ПРОБЛЕМА КУЛЬТУРИ У РОЗДУМАХ А. І. УЙОМОВА
49

Костянтин Райхерт
ПОГЛЯДИ НА ЕВРИСТИКУ
АНДЖЕЯ ГОРАЛЬСЬКОГО Й АВЕНІРА УЙМОВА
54

Maria Ryzhik
LEADERSHIP IN BUSINESS THROUGH THE HINDU PRISM
IN THE WORKS OF DEVDUTT PATTANAİK
60

Микола Савусін
ЛОГІКО-МЕТОДОЛОГІЧНІ ПЕРЕДУМОВИ
ДЛЯ РОЗШИРЕННЯ ФОРМАЛЬНОГО АПАРАТУ (МТО),
НА ЯКОМУ БАЗУЄТЬСЯ
ПАРАМЕТРИЧНА ЗАГАЛЬНА ТЕОРІЯ СИСТЕМ
64

Людмила Сумарокова
ПРО ЦІННІСТЬ СУБСТРАТУ
89

Ірина Сумченко
ОСОБЛИВОСТІ ФІЛОСОФСЬКОЇ ІНТЕРПРЕТАЦІЇ
ПОНЯТТЯ «КУЛЬТУРА»
93

Наталя Чех
НЕОФІЦІЙНІ ТА ОФІЦІЙНІ НАУКОВІ СПІВТОВАРИСТВА
В СРСР У 1950–1970-і РОКИ
95

Сергій Шевцов
CAUSA BELLİ TA FUNDAMENTUM VERITATIS
101

*Інна Голубович
Фаріда Тихомірова*

**ПРИНЦИПИ ІЗОМОРФІЗМУ ТА ГОМОМОРФІЗМУ
У ТЕОРЕТИЧНОМУ ОБГРУНТУВАННІ
«БІОГРАФІЇ МІСТА» ЯК СУБЖАНРУ УРБАНІСТИКИ**

Евристична плідність теоретичної спадщини А. І. Уйомова продовжує розкриватися і сьогодні, іноді, у несподіваних з точки зору традиційних тем та проблемних полів, які розробляв засновник загальної параметричної теорії систем (ЗПТС). До його сюжетів та розробок ми звернулися у пошуках теоретичного обґрунтування «біографії міста» як субжанру сучасної урбаністики [3]. Світоглядно-ціннісною презумпцією даного жанру є уявлення про місто як про живу істоту (організм, особистість, особливий суб'єкт тощо), який має неповторну душу/дух, власну індивідуальну історію свого життя, власну біографію. Проте встає питання про теоретико-концептуальні засади порівняння індивідуального життя та буття надіндивідуальних соціокультурних феноменів, таких, як місто. Певну відповідь знаходимо в принципах ізоморфізму і гомоморфізму (збігу (уподібненні) структури об'єктів, які розглядаються в певному відношенні). Саме тут ми опиняємось у проблемному полі, в якому працював А. І. Уйомов. Він звертався до аналізу понять «ізоморфізм» та «гомоморфізм».

Саму можливість індивідуалізованого біографічного представлення надіндивідуальних феноменів (біографії нації, міста, соціальних страт тощо) осмислив видатний німецький історик Й. Дройзен, якого насправді можна вважати батьком-засновником субжанру «біографії міста». Біографічний підхід щодо вивчення міста оформлюється в його курсі лекцій з «Історики» (1857–1883), яку вчений визначив як «органон історичного мислення та дослідження» [4, с.446]. Біографічна форма репрезентації результатів історичного дослідження, на його думку, є найбільш відповідною не лише для оповідання про видатних історичних діячів («біографічні персонажі»), але і для зображення надособистісних історичних феноменів, в яких яскраво і чітко проявляються своєрідність та індивідуальність, імпульсивність («імпульсивний тип їх буття та діянь»), а також притаманний їм талант і геній. До числа таких надіндивідуальних феноменів належить і місто [4, с.417-418]. Дройзен зауважує, що античний філософ Дикеарх написав «Життя (Bios) Еллади». Як свідчать фрагменти, що збереглися, учень Арістотеля зобразив не лише політичну історію, а й своєрідну форму життя грецького народу. Отже, Дройзен вважав, що «право на біографію» надособистісні історичні феномени набувають у тому разі, коли в них яскраво проявляється

індивідуальна своєрідність, імпульсивність, «геній». Таким чином, маємо випадок зіставлення особистісних та надособистісних феноменів. Постає питання - як теоретично обґрунтувати та легітимізувати таку спорідненість? І тут ми за допомогою звертаємось до принципу ізоморфізму і формулюємо припущення про певну ізоморфність індивідуального життя та буття надіндивідуальних соціокультурних феноменів. Ізоморфізм, слідом за авторитетною думкою А.І. Уймова та логіка і методолога Б. В. Бірюкова, розуміємо як збіг (однаковість) структури об'єктів, які розглядають у певному відношенні [1, 6]. У такому разі можливість представити ізоморфними особистість і місто визначається вказаними нами критеріями, що характеризують спільну для особистості та міста структуру (побудову): пам'ять, генеалогія, ідентичність, скінченність. Однак, слід пам'ятати, що йдеться саме про ізоморфність, а не про ізосубстратність (збіг за «матеріалом»). На це розрізнення слушно вказує А. І. Уймов [6, с.31]. Можливо також говорити про гомоморфізм індивідуального та надіндивідуального. У понятті «гомоморфізм» зафіксований принцип уподібнення (не відповідності чи збігу!) структури об'єктів. У такому разі слід розрізнити «гомоморфний прообраз» і «гомоморфний образ». Гомоморфний образ істотно спрощує структуру прообразу, інтегруючи низку його елементів.

У відношенні до можливого представлення особистості/індивідуальної біографії та спільноти/колективної біографії (у нашому випадку — біографії міста) з позицій гомоморфізму виявляється варіативність та альтернативність. Зокрема, можливо розглядати як гомоморфний прообраз індивідуальне життя, індивідуальну біографію. В такому разі колективний суб'єкт і колективна біографія постають спрощеним, редукованим гомоморфним образом. Ця перспектива прокреслена, наприклад, у концепціях універсальної герменевтики, феноменології, екзистенціалізму (В. Дільтай, Е. Гуссерль, К. Ясперс та ін.), де постулюється принцип першоісторичності, першопорядковості особистості. З другого боку, деякі моделі просопографії (наприклад, робота М. С. Петрової [5]) концептуально пов'язані з увлеченням про соціальну спільноту і колективну біографію як гомоморфний першообраз и повноцінний персонаж, а про повністю втрачену біографію індивіда, конкретного історичного діяча як про гомоморфний образ [2].

Представлена нами дослідницька «екземпля» наочно демонструє евристичну плідність звернення до корпусу ідей та розробок фундатора одеської філософської школи, автора загальної параметричної теорії систем (ЗПТС) А. І. Уймова при вирішенні складних проблем гуманітаристики та соціокультурного буття в цілому. В цьому відношенні вважаємо перспективним реактуалізацію власного погляду А. І. Уймова

на культуру і цивілізацію, що, наприклад, висловлена у його статті «Системний підхід до культури і цивілізації» [7].

Список використаної літератури:

1. Бирюков Б. В. Изоморфизм и гомоморфизм // Философский энциклопедический словарь, редкол.: С. С. Аверинцев, Э. А. Арад-Оглы и др. 2-е изд. Москва: Советская энциклопедия, 1989, с. 209.
2. Голубович И. В. Биография: силуэт на фоне Humanities (методология анализа в социогуманитарном знании). Одесса: ФОРМ А. С. Фридман, 2008. 372 с.
3. Голубович І., Загурська М., Тихомірова Ф. «Біографія міста» як субжанр урбаністичних досліджень // У пошуках обличчя світу: Практики саморепрезентації міст України в індустріальну та постіндустріальну добу / заг. ред. В. Кравченко та С. Посохова. Харків: Видавництво Точка, 2021. С. 27-42.
4. Дройзен И. Г. Историка. Лекции об энциклопедии и методологии истории, пер. с нем. Г. И. Федоровой. СПб., 2004. 582 с.
5. Петрова М. С. Просопография как специальная историческая дисциплина. Макробий Феодосий и Марциан Капелла. Москва: Алетейя, 2004. 232 с.
6. Уёмов А. И. Системные аспекты философского знания. Одесса: Негициант, 2000. 7. 160с.
7. Уйомов А. І. Системний підхід до культури і цивілізації//Вісник Донецького державного університету економіки і торгівлі ім. М. Туган-Барановського. 2003. № 2(18). С. 36-43.

ЛОГІКА ПЕКЛА

Дилема загробного життя після життя земного передбачає, в залежності від того, як прожила своє життя людина на цьому світі, перебування її безсмертної душі або в Раю, або у Пеклі (у католиків ще є Чистилище, де знаходяться не грішники, а ті, хто все робив надміру – переїдав, обпивався, займався перелюбством тощо). У Пеклі на грішників чекають страшні муки, жах яких підсилюється ще й тим, що вони триватимуть вічно.

Проте вічність пекельних мук визнається не всіма богословами, і певна їх частина вважає, що вони не можуть бути вічними. Серед тих, хто дотримувався такої точки зору, були відомі Отці Церкви. приміром, Отець Отців Георгій Ниський. Але особливо впливовим стало вчення його учня Оригена, на підставі якого навіть виникла впливова богословська течія, котру, втім, Церков не визнала та багато разів анафемствувала її на Вселенських та Помісних Соборах.

Своє вчення Ориген зводив на основі проповіді «загального відновлення», *апокатастасису*, згідно чого відновлення мають зазнати всі без виключення люди, і грішні, і праведні. Більш того, відновитися, тобто, позбавитися від смертельно небезпечного невизнання Бога або навіть борні з Ним, мають не тільки грішні люди, але й всіляка нечиста сила, демони, чорти, біси та навіть відпалий янгол, Диявол. Тобто, грішники та відпалі янголи також, як стверджувалось, будуть прощені Господом, Котрий всіх їх виведе з Пекла.

Підставою для таких тверджень є такі міркування: з настанням Царства Божого скасується все погане, аде за умови, що *разом* з Царством Благодаті паралельно буде існувати зло, уособлене у грішниках з їхніми недобрими справами, то це торжество Вселенського Добра не буде всеосяжним, а це суперечить Задуму Божому. Адже страждання душ людей після того, як прийде Вічне Царство Боже, «Царство мира и любви» (Г. Сковорода) неприпустиме

Іншими словами, аргументація тут така: 1) Царство Боже – це Царство повного торжества Добра та Благодаті; 2) Паралельне існування з ним Пекла означає, що це торжество є неповним, що поруч з ним буде вічно існувати зло у вигляді пекельних страждань грішників та гріхів при них; 3) Отже, існування Пекла та страждань не може тривати вічно, Господь, зрештою, простить всіх грішників та все диявольське кодло на чолі із своїм вічним ворогом Люцифером, і тоді запанує повнота загального Добра.

Перед тим як далі перейти до особливого розгляду аргументації

богословів необхідно зробити попередні зауваження. Коли мова заходить про аргументацію богословів, дуже рідко можна говорити про використання ними формальної логіки. Очікувати від богословів використання апарату суворой точної формальної логіки навряд чи потрібно, хоча деякі з цих богословів цілком могли проходити підготовку з формальної логіки. Скоріше в таких випадках їхня аргументація може розглядатися як така, що має ознаки неформальної логіки, певний вигляд формальної логіки, більш-менш наближеної до формальної логіки. Завдяки цьому аргументація богословів може виглядати правдоподібною, а міркування богословів мати характер правдоподібних міркувань. У згаданих у цьому тексті випадках можна спостерігати щось подібне.

Так, вище наводиться певна аргументація на користь фактичного скасування зла, страждань і Пекла за допомогою встановлення всеосяжного торжества Добра та Благодаті, тобто Царства Божого. Змістовний аналіз у цьому випадку потребує від нас придивитися до слова «всеосяжне» передусім, точніше – на першу частину цього складеного слова: «все». У традиційній логіці є таке кванторне слово «всі», за яким стоїть загальний квантор, відомий у класичній логіці та похідних від неї логіках як квантор універсальності (універсальний квантор). Воно може мати два значення [7, с. 133]. Перше значення «всі» – це збірне, коли охоплюється вся сукупність речей певного класу або універсальної області. Приклад: «Усі моря й океани займають $\frac{3}{4}$ земної поверхні». Друге значення «всі» – це роздільне значення, коли йдеться про всі речі зокрема. Приклад: «Усі моря й океани мають солону воду». Тут «всі» можна замінити на «кожний» або «будь-який». У класичній логіці універсальний квантор, як правило, має справу з роздільним значенням «всі».

Далі: від того, яке значення вкладається богословами у «всі» в складеному слові «всеосяжне», буде залежати оцінка та розуміння аргументації богословів. Якщо у «всеосяжному» «все» дано в роздільному значенні, то вся аргументація богословів може бути визнаною невдалою та некоректною, тому що тут під «всеосяжним» розуміється «здатність досягти будь-чого будь-де». Іншою мовою: коли йдеться про повне торжество Добра та Благодаті, то мається на увазі, що Добро та Благодать може досягти будь-якої речі будь-де, навіть грішників у Пеклі. Таке розуміння може вести до певних наслідків: 1) паралельне існування Пекла не свідчить про неповноту всеосяжного торжества Добра та Благодаті, тому що всеосяжність Добра та Благодаті полягає в їхній досяжності Пекла та його мешканців. Мешканці Пекла, передусім грішники, тут мають доступ до Добра та Благодаті, а, отже, мають можливість врятувати власні душі через виконання певних християнських ритуалів. Тобто врятувати власну душу грішник може також перебуваючи у Пеклі. Можливо це пов'язано

з наявністю в людині свободи волі, яка, можливо, зберігається в неї навіть у Пеклі; 2) Царство Боже та Пекло становлять дві різні сфери реальності (чи буття); 3) виникає питання: «Чи до встановлення Царства Божого як всеосяжного торжества Добра та Благодаті грішники в Пеклі мали доступ до Добра та Благодаті?» Якщо відповідь позитивна, то у чому тоді полягає мета встановлення Царства Божого? Якщо відповідь негативна, то встановлення Царства Божого є надання можливості грішникам врятувати свої душі, але все буде залежати від їхньої волі.

Якщо у «всеосяжному» «все» дано в збірному значенні, то вся аргументація богословів може бути визнаною вдалою та коректною, тому що під «всеосяжним» розуміється «охоплення справді всього», зокрема Пекла та грішників у ньому. Тут міркування може бути за схемою *Modus ponendo tollens*:

Царство Боже як всеосяжне торжество Добра та Благодаті або Співіснування Царства Божого та Пекла;

Настає Царство Боже як всеосяжне торжество Добра та Благодаті;

отже, немає співіснування Царства Божого та Пекла.

Тут працює диз'юнкція, що виключає (тобто сильна, або безальтернативна диз'юнкція): відбувається перехід від двох взаємозаперечних альтернативних висловлювань до заперечення другого альтернативного висловлювання. Наслідком тут може бути розуміння, що настання Царства Божого ледве не автоматично знищує Пекло та скасовує всі гріхи, навіть грішників у Пеклі.

Подальша контраргументація заперечників апокатастасису, а також метафізичні, етичні та навіть юридичні аргументи за апокатастасис та контраргументи проти апокатастасису, так або так мають стосунок до наведених вище аргументів, які виходять із різного розуміння слова «все». Наведені вище аргументи для них складають основу.

Ключовим словом контраргументації щодо цих тверджень про невічність Пекла є слово *разом* (одночасно), Ці доводи спираються на уявлення про релятивність часів у Царстві Божому та у Пеклі. Нескінченно довгі часи страждань грішників будуть нестерпно довгими лише для них, тоді як якщо дивитися на них з Царства Божого вони минуть миттєво. Іншими словами, з погляду Царства Божого трильйони трильйонів років Пекла будуть сприйматися як дуже коротка мить. Існує навіть така космологічна теорія, яка твердить про те, що наші зірки – це атоми суперсвіту, а наші атоми – це зірки супрасвіту. Секунда суперсвіту триває мільярди наших років, а наша секунда – це трильйони років супрасвіту (де, додамо, може локалізуватися Пекло).

Компромiсним варіантом рішення цієї проблеми є твердження про

потенційну та суб'єктивну вічність пекельних мук та їхню об'єктивну миттєвість. Сергій Булгаков вважав, що страждання у ньому тривають доти, поки сама людина відвертається від Бога та потенційно можуть бути вічними. Тобто, за умов відмови від ненависті до Бога грішника припиняться, якщо ж ні, то вони можуть потенційно тривати вічно. Кн. Євген Трубецькій вважав, що якщо пекло є небуттям, то й страждання у ньому – «це не об'єктивна нескінченна тривалість часу, а мить остаточної смерті, що суб'єктивно переживається як вічність» [5].

З огляду на такі доводи, Пекло не буде існувати разом з Царством Божим в якомусь його локусі – для першого Пекло фактично не буде існувати, через що перебування у цьому Царстві торжество Добра та Благодаті не буде затьмарене присутністю у його складі зла та страждань, оскільки різночасовість Царства та Пекла виключає їхню симультантність.

Ці доводи працюють за умов розуміння вічності як нескінченно довгої тривалості часу у різних «інерційних системах», коли час однієї з них (Пекла) з погляду з іншої (Царств Божого) буде стиснуте до миттєвості, хоча з погляду зсередини Пекла час тут не матиме кінця у майбутньому. Такі «вічне життя та вічні муки», за думкою Івана Дамаскіна, слід розуміти як нескінченність майбутнього віку, оскільки час після воскресіння вже не буде обчислюватися днями та ночами, тоді буде один невечірній день, – а для грішників настане глибока нескінченна ніч» [2]. Тобто, праведники насолоджуватимуться вічними райськими дарами, перебуваючи у певному вічно тривалому Дні, а грішники зазнаватимуть вічних пекельних мук у вічно тривалій Ночі. і ці День та Ніч будуть існувати відокремлено.

Втім, є точка зору, якої дотримується більшість сучасних дослідників теологічних аспектів проблеми вічності, вічність слід розуміти у душі Боєція, який вважав, що вічність – це «ціле, симультанне та досконале володіння безмежним життям» [1].

Таким чином, контраргументація на користь вічної тривалості пекельних мук полягає у наступному: 1) Боже Царство та Пекло обидва будуть існувати вічно; 2) Існувати вони будуть у різних етернальних реальностях, де існування Пекла для Пекла буде неіснуванням Пекла для Царства Божого 3) Внаслідок цього таке їхнє роздільне співіснування не суперечить визначенню Царства Божого як Царства повноти Добра та Любові.

Наведена контраргументація виходить із поняття «все», даному в роздільному значенні, а, отже, підпадає під оцінку, про яку йшлося раніше, а саме: повне торжество Добра та Благодаті означає можливість Добра та Благодаті досягати будь-якої речі будь-де, зокрема в Пеклі грішників. Добро та Благодать можуть проникати в Пекло, з чого не витікає, що Пекло

припиняє своє існування; скоріше Пекло є відмінною від Царства Божого сферою реальності.

З огляду на все сказане раніше виглядає так, наче прибічники апокатастасису дотримуються збірного значення слова «всі» та на цій підставі створюють свою аргументацію на підтримку апокатастасису, а заперечники апокатастасису дотримуються роздільного значення слова «всі» та на цій підставі створюють контраргументацію проти апокатастасису. Тут ми маємо наявний конфлікт інтерпретацій (через різне розуміння слова «все») і порушення закону тотожності (через різне поняття про все). Звідси: контраргументацію заперечників апокатастасису можна вважати невдалою, тому що вона не заперечує аргументацію прибічників апокатастасису, а щось інше.

Відродження оригенізму відбулося у XX-му столітті, переважно серед емігрантської православної інтелігенції. Паризьке православне братство, зокрема, видало у 1979 році православний катехізис «Жив Бог», в якому зазначалось, що «ідея вічного пекла і вічних мук для одних, вічного блаженства, байдужого до страждання, для інших, не може більше в живій і оновленій християнській свідомості залишатися такою, як її колись зображали наші катехізиси і наші офіційні підручники богослов'я. Це застаріле розуміння, яке намагається спиратися на євангельські тексти, трактує їх буквально, грубувато, матеріально, не вникаючи в їхній духовний сенс, прихований в образах та символах. Це поняття стає дедалі більше нетерпимим насильством над совістю, думкою та вірою християнина. Ми не можемо припустити, що Голгофська жертва виявилася безсилою спокутувати світ і перемогти пекло. Інакше треба було б сказати: все творіння – невдача, і подвиг Христа також невдача. Давно пора всім християнам спільно засвідчити та розкрити свій інтимний у цій галузі містичний досвід так само, як й їхню духовну надію, а можливо, їхнє обурення та жах щодо викладених у людських образах матеріалістичних уявлень пекла та Страшного суду. Давно настав час покінчити з усіма цими жахливими твердженнями минулих століть, які творять з нашого Бога любові те, чим Він не є: "зовнішнього" Бога, Який лише є алегорією земних царів і нічим більше. Педагогіка залякування і страху більше не ефективна. Навпаки, вона загороджує вхід до Церкви багатьом з тих, хто шукає Бога любові» [3, с. 426].

У даному випадку, формально не ставлячи під сумнів догматичні постулати віровчення, нові оригеністи ставлять під сумнів догматичне розуміння Його сутності. Бога, як вони вважають, слід припинити описувати у термінах тиранічних земних правителів, замінивши таку Його інтерпретацію на протилежну – Бог є Богом любові. Вони прагнуть заперечити вічне існування Пекла на тій підставі, що Бог Любові не може

терпіти муки грішників до нескінченності і має, зрештою, простити їх та припинити їхні страждання. Іншими словами, контраргументи оригеністів базуються на переведенні всієї дискусійної проблематики в інший світоглядний контекст. Ясно, що цих умов ніякого визнання однією стороною спору власної неправоти бути не може, оскільки цей спір є світоглядним, а не науковим, а від світоглядних цінностей відмовляються лише на зламі епох.

Якщо коротко висловити пафос нових оригеністів, то він може виглядати як «Права людини є вищою цінністю як на Землі, так і на Небі». Сучасні представники «оптимістичного богослов'я» відродили оригенівські ідеї, висуваючи на їхню користь різного гатунку аргументи. Георгій Максимов у своїй статті навів різні їхні доводи щодо тимчасовості пекельних мук і «скасування Пекла» взагалі та протиставив їм свої контрдоводи [4].

Метафізичні аргументи. Перша група аргументів відштовхується від тези, що після завершення часів все, що є, увійде в повне єднання з Богом, смерть перестане бути абсолютною, і навіть ті, хто обтяжений гріхами, можуть віддати своє життя Христу, щоб він повернув його очищеним від гріха. Весь Космос буде осяяний славою Божою і «усе буде в усьому». Це так, тому що Вічність – це Бог, і той, хто перебуває поза Богом, «не можуть перебувати у цьому стані вічно і через якийсь період неминуче будуть відновлені».

У контексті проблеми скасування Пекла логіка тут наступна. Часи скінчилися, все перебуває в усьому, і це усе є Божественною вічністю. Грішникам поза нею немає місця, отже, вони перебувають у цій вічності, але спочатку вони мають очиститися від гріха, повернувшись до свого колишнього догріховного стану. Тут діє своєрідна діалектика заперечення заперечення, як у біблійному прикладі із зерном, котре, якщо помре, то залишиться живим. Грішник терпить муки за свої гріхи у Пеклі, але згодом його життя люструється, і він повертається у первісний безгрішний стан.

З огляду на сказане раніше щодо аргументації та контраргументації, які ґрунтуються на різних підходах до розуміння слова «все» (збірне значення та роздільне значення), наведені вище роздуми виявляються певним «гібридом» згаданих вище підходів: з одного боку, ідея того, що після завершення часів усе, що є, увійде в повне єднання з Богом (такий варіант настання Царства Божого), є варіацією на тему всеосяжного торжества Добра та Благодаті як охоплення взагалі усього, включаючи Пекла з його грішниками, а з іншого – ідея необхідності грішників очиститися в Пеклі перед єднанням з Богом є варіацією на тему всеосяжного торжества Добра та Благодаті як проникаючої в іншу сферу реальності, Пекло, речі, яка, якщо на то буде воля грішника, може врятувати душу грішника.

Г. Максимов пише з приводу першої групи аргументів, що йому незрозуміло, чому ідею «повернення» вважають християнською, адже на світ очікує вогняне преображення на царство грядущого, а не повернення у попередній стан. Господь говорить «Се, творю все нове» (Одкр. 21 : 3), а не «Се, відновлюю старе». Тобто, посилення «новоорегіністів» на ідею повернення світу в утробу прямо протилежна святоотчеській перспективі. Святитель Єпіфаній Кіпрський майбутнє преображення світу уподібнював зміні немовлятка на мужа. Співвідношення у часі Раю та Пекла симетричне – як вічно існуватиме Рай, так само вічно повинно існувати й Пекло. Воно за цією логікою мало б існувати й без нікого – навіть якщо від Бога не відпав Люцифер і грішників взагалі не було б [4].

Оригеністи, говорячи про скасування пекельних мук та Пекла і про повернення до первісного стану імпліцитно використовують уяву про циклічний час, де кінець замикається на початку. Ортодоксальна Церква спірається на визначене вище розуміння вічності як існування, що має початок у часі (попадання у Рай або Пекло), але часового кінця не має. Більш того, мова йде про розгортання у часі певних стадій преображення, наочним прикладом чого служить перехід людини від стану немовляти до дорослості.

Тут ми взагалі бачимо повне перекручення питання, коли замість вічності, оберненої у безмежну нескінченість, говориться про деяке колоподібне повернення кінця до свого начала. Але якщо такі уявлення застосувати до Пекла, то тоді він має стати часовим – час від часу виникати, а потім зникати, а потім знову виникати. Тому ці доводи починають мати парадоксальний вигляд, оскільки у таких появах та зниканнях Пекло визначально постає як дещо вічне, тобто, таке, що існує вічно, хоча і з деякими «перервами». Недаремно загальнопоширеною емблемою вічності є змія, що кусає власний хвіст.

Насамкінець звернемо увагу на ще одне внутрішнє протиріччя, котре притаманне всім варіантам антиінфернальних теологічних концепцій, котре робить їх явно безпідставовими. Мова йде про те, що невічне існування Пекла логічно неможливе через те, що час перестане існувати. Все, що перебуває у часі, є невічним. Пекло перебуває не у часі, а у Божественній Вічності. Тому воно є вічним.

На ділі ми тут зіштовхуємося з конфліктом концепцій: згідно з неооригеністами настання всеосяжного торжества Добра та Благодаті як Царства Божого може спричинити суттєві зміни в устрої реальності (або буття) у вигляді єднання з Богом, але за допомоги волі людей, включаючи грішників у Пеклі; згідно з Ортодоксальною Церквою Рай і Пекло є відокремленими одна від одної вічними сферами реальності та всеосяжне торжество Добра та Благодаті ніяким чином це змінити не може.

Етичні аргументи. Другий комплекс аргументів про *апокатастасис* є моральним – «Бог любові не може карати». Г. Максимов головну помилку такої аргументації вбачає у тому, що зовсім не Бог готує вічність Пекла, богословські бездоганно ще у II-му ст. це пояснив Св. Іринеї Ліонський. За ним, всі, хто любить Бога, отримують від Нього повноту благ. Ті ж, хто відступає від Нього, Ним відлучаються. Це відлучення є смертю, котру вони самі обрали, маючи від Бога свободу волі. Дійсно, «Бог єсть любов» (1 Ів. 4 : 16), але для тих, хто став втіленням ненависті, ця Любов стане пекельним вогнем: «Ті, хто мучиться в геєні, уражаються бичом любові. І яка гірка та жорстока ця мука любові» (Ісак Сирін) [6].

Дійсно, додамо ми, як же Бог Любові може бажати карати муками представників вінця Його творіння – людину? Одначе за догматичним богослов'ям, Пекло створене Богом не з ненависті, а з Любові до грішників. Бог настільки сильно любить людину, що з глибини цієї Любові він створив для тих, хто, маючи свободу волі з Його творчого задуму, будучи вільним у виборі свого ставлення до свого Творця, свідомо зненавидів Його. Невже всемогутній Бог не міг влаштувати все так, що будь-яка створена ними тварна істота визначально любила Його? Натомість людина як образ та подоба Божа від творіння наділена однією з найважливіших рис розумної богоподібної істоти – свободою вибору. Ось чому всі вчинки людей – і добрі, і погані, не мають прямого відношення до Бога. За них повну відповідальність несе сама людина.

Є й така точка зору противників вічності Пекла, що ця відповідальність не є вічною. У Пеклі горять та, зрештою, вщент згоряють власне гріхи і очищення грішників від них відбувається саме у такий спосіб. Тому оригеністи іноді говорять про те, що після того, як гріхи згорять, грішник залишає Пекло, перебуваючи в ньому так довго, як довго горять гріхи – хто рік, хто століття, а хто й тисячоліття. Г. Максимов на це відповідає, що визначати конкретну тривалість пекельних мук неприпустимо, тому що «муки не можуть бути довго- чи короткотерміновими через те, що “часу вже не буде” (Одкр. 10 : 6)» [4].

Ці доводи оригеністів мають таку ваду, як підміна (обернення) визначеності одного поняття іншим. Коли йдеться про те, що грішники мучимуться вічно, то це визначено тим, що вічним є існування Пекла. Коли ж стверджується, що Пекло не є вічним тому, що гріхи грішників не нескінчені, і з часом вони згорять, чим Пекло і скасується, то тут вічність або невічність Пекла визначається грішниками, вірніше, їхніми гріхами, котрі начебто невічні. Формульно це виглядає як твердження «Із закінченням гріхів закінчиться і Пекло».

Визнання ж того, що у Пеклі часу немає, що там панує вічність, має своїм наслідком констатацію, що нічого зі свого поганого життя позаду,

у минулому, залишити неможливо, що все, що накоїла людина гріховного, завжди перебуває і буде перебувати на тому світі при ній. Окрім цього, запізніле кається, завдяки якому грішники можуть оновитися і повернутися у догріховний стан торкається, як твердить віровчення, не всіх – є й такі, хто свідомо ненавидить Бога і даремно питати, чи може покаятися Диявол, чи ні, якщо він цього робити взагалі не бажає.

Фактично тут знову відбувається згаданий вище конфлікт двох взаємозаперечних концепцій, тільки вже додаються нові аргументи на користь кожної з них.

Невідповідність провини покаранню. Третя група аргументів «неооригеністів» базується на юридичному постулаті: «Несправедливо вічно карати за тимчасовий гріх». Апеляція до справедливості тут не спрацьовує, зазначає Г. Максимов. По-перше, нашою смертю ми породжуємо ту вічну участь, яку виношували у собі ціле життя. Оригеністи ігнорують це глибоке значення тимчасового життя. По-друге, зазначає цей автор, не так вже багато буде справедливості у тому, щоб урівняти у насолоді благами Божими тих, хто, як писав Юстиніан Великий у грамоті до Собору, «до кінця вів життя, сповнене чистоти» з «беззаконниками і педерастами» [8]. На цьому ж Соборі Ориген та його позиція щодо кінцевого часу мук грішників була піддана анафемі.

Наведений юридичний постулат виглядав би справедливим, як би він не вів до несправедливих наслідків, про що прямо сказав Юстиніан. При прийнятті такої точки зору виходить, що вбивці, насильники та злодії будуть, кінець-кінцем, насолоджуватися усіма тими самими загробними благами, що й праведники, а це явно алогічно. До цього ж, добротесне життя та безгріховність аксіологічно девальвуються стають нічого не вартими. Втім, все не так однозначно: згадаємо слова Христа, сказані розбійнику, котрого розпинали поруч.

Неооригеністи намагаються знайти лазівку для грішників, щоб ті мали змогу поєднатися з Богом після завершення часів. Задля цієї мети неооригеністи наче виходять з розуміння Пекла як в'язниці як способу соціальної реабілітації злочинців (тут грішники можуть спокутувати свої гріхи у Пеклі). Ортодоксальна Церква не передбачає жодної лазівки для грішників, тому що Церква бачить Пекло як в'язницю як спосіб ізоляції злочинців від суспільства (грішники ізолюються в Пеклі від негрішників).

Список використаної літератури:

1. **Боецій С.** Розрада від філософії / пер. з лат. А. Содомори; передм. В. Кондзьолки. – Київ: Апріорі, 2002. – сс. 45-137.
2. **Дамаскин Иоанн** Точное изложение православной веры. – Кн. 2.1 О веке // **Азбука** веры. URL: https://azbyka.ru/otechnik/Ioann_Damaskin/tochnoe-izlozhenie-

pravoslavnoj-very/2

3. **Жив Бог**. Семейный катехизис: составлен группой православных христиан; пер. с франц. – London, 1988. – 490 с. URL: https://vtoraya-literatura.com/pdf/zhiv_bog_1988__ocr.pdf

4. **Максимов Георгий**. Вечны ли адские муки // **Азбука** веры. URL: https://azbyka.ru/otechnik/Georgij_Maksimov/vechny-li-adskie-muki/#0_1

5. **Пекло** // **Вікіпедія**. Вільна енциклопедія. URL: <https://uk.wikipedia.org/wiki/%D0%9F%D0%B5%D0%BA%D0%B%D0%BE>

6. **Сирин Исаак**, преподобный. Слова подвижнические. – М.: Изд. Сретенского монастыря, 2002. – 204 с. URL: https://www.eparhia-saratov.ru/Content/Books/635/Isaak_Sirin_Slova_podvignicheskie.pdf

7. **Уёмов А. И.** Основы практической логики с задачами и упражнениями. – Одесса: Одесский государственный университет им. И.И. Мечникова, философское отделение ИСН, 1997. – 388 с. (Библиотека “Diogen” философского отделения ИСН ОГУ им. И.И. Мечникова).

8. **Юстиниан Великий**, святой. Грамота к Святому Собору об Оригене и его единомышленниках // Деяния Вселенских Соборов. – Т. 5 – СПб., 1996. – сс. 289-291. URL: http://www.odinblago.ru/deiania_soborov_5/63

МИСТЕЦТВО ЯК ПРЕДМЕТ ІНТЕРПРЕТАЦІЙНИХ ПРАКТИК

У ситуації нібито померлого постмодерну змінюється сама архітектоніка естетичного запитування. Його нервом стає питання про межі мистецтва, а нерідко і радикальніше твердження про відсутність власне мистецтва як специфічної діяльності з народження художніх смислів. Згадаймо, наприклад, провокативне твердження М. Ямпольського про те, що жодного мистецтва не існує, а є лише варіанти антропологічних практик [2]. На думку М. Ямпольського мистецтво виникає тоді, коли виникає його опис, наратив як форма його легітимації. «...воно (мистецтво – В. Л.) створюється описом... тому що мистецтво існує не тільки як результат індивідуальної творчості. Для того, щоби щось потрапило в зону уваги глядачів, воно має бути інституалізованим через висновки експертів, кураторів, через інституції, які згодні це виставити. ...Глядач – це не щось автономне. Глядач – це частина інституційного функціонування того, що ми називаємо мистецтвом. Він має прийти на виставку, тому що він читав про це, тому що йому кажуть, що це важливі та цікаві митці» [2].

П'єр Бурдьє (Pierre Bourdieu) у простір мистецтва включає не сам зміст художніх творів, а ті соціальні умови, які впливають на їх форму та зміст. Відповідно до концепції Бурдьє естетичні преференції і виступають тим маркером, який дозволяє проводити розмежування соціальних груп та характерних для них життєвих стилів. Досліджуючи чинники створення художніх творів, Бурдьє показує, що вирішальну роль у цьому процесі грає й не так авторська активність, скільки результуюча дій ансамблю акторів художнього поля. Тобто художнє виробництво включає як створення артефакту, а також цілу систему коментарів, маркуючих твір як цінне і актуальне для глядачів. «Виробником цінності книги чи картини є не автор, а поле виробництва, яке як універсум віри, виробляє цінність витвору мистецтва як фетиша, продукуючи віру у творчу силу автора. Твір мистецтва існує як символічний об'єкт, що представляє цінність тільки, коли він розпізнаний і визнаний, тобто соціально інституційований як витвір мистецтва читачами або глядачами, які володіють диспозицією та естетичною компетентністю необхідною для того, щоб розпізнати та визнати його в цій якості» [3].

Таким чином, у сучасній естетиці стверджується, що мистецтво не може існувати без дискурсу, що його інтерпретує. «Якщо немає експерта, який вам каже, що це витвір мистецтва, тому що він вписується так чи інакше в якусь традицію, то ми не знаємо: пісуар Дюшана це витвір

мистецтва чи ні» [2].

Проте така позиція була поставлена під сумнів в естетичних розвідках другої половини ХХ століття. Право мистецтва робити ефекти лише як легітимоване акторами художнього процесу критикує американська дослідниця Сьюзен Сонтаг у своєму есе «Проти інтерпретації». «Тлумачити – значить збіднити, висушити світ заради того, щоб заснувати примарний світ «сміслів». Перетворити світ на цей світ. (Цей! Начебто є інші.)» [4, р. 4], – саркастично помічає вона. Інтерпретація, за Сонтаг, це реакційна, боягузлива та задушлива діяльність, спрямована проти мистецтва як такого. Априорне нав'язування твору мистецтва заздалегідь заданих смислів, згідно з Сонтаг, одночасно і легітимує, і каструє його естетичний ефект, тим самим закриваючи можливість побачити твір по-справжньому, саме по собі. Однак для того, щоб уникнути інтерпретативних детермінацій, згідно з Сонтаг, потрібно творити «речі, обличчя яких настільки чисті і цілісні, які настільки захоплюють своїм напором і прямою звернення, що можуть бути... тільки тим, що є» [4, р. 7]. Це передбачення долі мистецтва у Сонтаг, яка була актуальною для сучасного їй стану художніх практик, активно реалізується нині [1]. Саме зараз ми стикаємося у художній діяльності зі звільненням об'єктів мистецтва від розуміння та необхідності схем щодо попередньої їх інтерпретації, та у зв'язку з цим виникає питання про саму необхідність побудови нових рецептивних моделей для переживання об'єктів мистецтва, та питання про те, якими є зміст та базові підстави цієї моделі.

Даючи свою відповідь на ці запитання, Сонтаг завершує есе такою тезою: «Замість герменевтики нам потрібна еротика мистецтва» Даючи свою відповідь на ці запитання, Сонтаг завершує есе такою тезою: «Замість герменевтики нам потрібна еротика мистецтва» [4, р. 10]. По Сонтаг, об'єкт мистецтва самою своєю формальною даністю настільки самодостатній і повноцінний, що інтерпретативне свавілля виявляється не тільки зайвим, а й також затемняє здатність твору мистецтва безпосередньо дарувати безліч і повноту смислів. Ефект від зустрічі з об'єктом мистецтва самим собою, що не укладений у рамки передбачуваних інтерпретацій, стає для глядача шоковою подією, яка провокує одночасно і атрактивну захопленість ним, і збентеження від зустрічі з «голим мистецтвом».

Список використаної літератури:

1. Серкова, Н. (2019). Запрещенный прием. Об ауре и порнографии искусства, in: Художественный журнал, Москва, № 108. Retrieved April 21, 2022, from <http://moscowartmagazine.com/issue/89/article/1957>.
2. Ямпольский, М. (2015) «Никакого искусства не существует, есть разные антропологические практики постижения мира». Интервью

о границах искусства, формах его легитимации и конце большого стиля, in: Постнаука. 19 июня 2015. Retrieved April 21, 2022, from <https://post-nauka.ru/talks/48454>.

3. Bourdieu, P. (1991) *Le champ littéraire*, in: *Actes de la Recherche en Sciences Sociales*. I. 89, pp. 3-46. Retrieved April 21, 2022, from https://www.persee.fr/doc/arss_0335-5322_1991_num_89_1_2986?pageid=t1_15.

4. Sontag, S. (2013). *Against Interpretation and Other Essays*. New York: Farrar, Straus and Giroux.

КОНЦЕПЦІЯ АНАЛОГІЇ МЕРІ ХЕСС
ТА ЇЇ ОЦІНКА А.І. УЙОМОВИМ

Перше видання книги М. Хесс [1] “попало до рук” А. Уйомова, і він частково “прорецензував” цю книгу у [2, с.7-8, 28, 38-39, 158-160]. Я не повторюватиму його аналізу, наведу лише одну цитату: «**Власне логічна проблематика методу <моделювання>, до якої відносяться щонайперше з’ясування логічної структури форм міркувань, що вживаються у процесі застосування цього методу, а також визначення умов їх правомірності, розробляється поки що досить слабо. З відомих мені досліджень саме цій проблемі присвячена тільки робота М. Хесс**» [2, с. 7-8].

Я зупинюся на деяких тезах книги М. Хесс, що не зачепив у “рецензії” А. Уйомов. Почну з термінології. Аналогії, які розглядає М. Хесс, використовуються для *пояснення* деяких спостережаних явищ (найчастіше природних: скажімо, гучності та висоти звуку, яскравості та кольору світла), і тому те, що А. Уйомов називав *прототипом* аналогії, М. Хесс називає *експлікандумом*. (“To explicate” має ще й значення “розвивати”, так що можна говорити про розвиток одної теорії (експлікандума) з використанням у якості моделі іншої теорії: «**Я не обговорюю статичні та формалізовані теорії, [...] але теорії у процесі їх розвитку**» [3, р. 10] – я цитую друге, розширене видання книги М. Хесс).

Далі, «**ми кажемо, що молекули газу *аналогічні* більярдним кулям, а відношення аналогії означає, що у більярдних куль є також і властивості, не притаманні молекулам. Будемо називати такі властивості [...] *негативною аналогією* нашої моделі <руху молекул газу – Л.Л.>. Рух та зіткнення між собою – навпаки, є якраз тими властивостями більярдних куль, які ми хочемо приписати молекулам у нашій моделі, і їх ми можемо назвати *позитивною аналогією*. Важливо, що для такого типу міркувань на основі моделей у науці, як правило, є також властивості, про які нам поки невідомо, чи належать вони до позитивної або до негативної аналогії; це цікаві властивості, оскільки – як я буду доводити, – вони дозволяють нам висувати нові прогнози <передбачення: predictions>. Назвемо цю третю множину властивостей *нейтральною аналогією*» [3, р. 8].**

Така термінологія запозичена з робіт Дж. Кейнса, однак стала широко застосовуватися саме після виходу книг [1] і [3].

М. Хесс цікавило застосування моделей у науках, особливо випадки, коли одна теорія використовується як модель при побудові іншої теорії; як, наприклад, теорія утворення хвиль рідини – при побудові

теорії звуку; а хвилева теорія звуку – при побудові теорії світла. Нехай уже відомо і перевірено експериментами, що рух хвиль рідини відбувається за законом, що має форму

$$y = a \sin 2\pi f x \quad (\text{WL})$$

де y – висота хвилі у точці x відносно горизонталі руху хвилі, a – амплітуда, тобто максимальна висота хвиль, а f – їх частота. Хвиля – це рух часток рідини, і закон (WL) може пояснити такі спостережамі властивості хвиль, як відбиття їх перешкодами (кут відбиття дорівнює куту атаки) або їх здатність огинати перешкоди. Однак ми спостережаємо аналогічні властивості також у звуків (луна і чутність за перешкодами); і М. Хесс підкреслює, що ці аналогії між властивостями рідини та звуку були відомі до побудови теорії звуку [3, pp. 31-33, 43, 79, 93]. Доцільно висунути гіпотезу, що звук також має хвилову природу і виникає внаслідок коливань частинок повітря, які підкоряються закону форми (WL). Ця гіпотеза перевіряється експериментами (з використанням для генерації звуків гонгів, молоточків та струн), і це допомагає надати інтерпретацію у термінах спостереження змінним закону (WL) у випадку звуку: y – гучність у точці x , a – максимальна гучність, і f – висота звуку (оскільки струна з більшою частотою коливань видає більш високий звук).

В подальшому може з'ясуватися, що деякі властивості моделі відносяться до “негативної аналогії”. Так, звукові хвилі поздовжні, а хвилі рідини поперечні. Тоді закон, такий як (WL), може бути змінений та/або доповнений. Але М. Хесс вважає [3, p. 68], що навіть якщо дві теорії мають повністю ізоморфні формалізми, їх належить вважати саме двома (різними), оскільки змінні цих формалізмів мають різні інтерпретації у термінах спостереження (як у законах Кулона та всесвітнього тяжіння).

Припустимо, що хвилову теорію звуку, яка містить інтерпретації теоретичних термінів закону (WL) у термінах спостережаміх властивостей звуку, прийнято. У світла та звуку маса відмінностей, і їх не можна ігнорувати протягом розробки нової теорії. Тому М. Хесс говорить про теорію звуку як про модель₂ для теорії світла. Така модель (на відміну від моделі₁) утримує не тільки позитивну та нейтральну, але й негативну аналогію [3, pp. 9-10, 98-99].

Водночас ми знаємо, що світло, як і звук, має властивості відбиття та огинання перешкод. Чи достатньо цього, щоб вважати теорію звуку моделлю₂ для світла? За М. Хесс, “повноцінна” теорія може вийти тільки тоді, коли нам вдасться надати теоретичним термінам закону (WL) інтерпретації у термінах спостережаміх властивостей світла. Яка ж властивість має відповідати амплітуді a хвилі світла? Враховуючи “звукову” інтерпретацію a , ми можемо шукати таку доступну нашим

органам відчуття властивість світла, яка буде *аналогічною* гучності звуку. «Я вважаю, що модель негайно робить доцільним припущення, що “магнітуда” хвиль <звуку, тобто гучність – Л.Л.> відповідає “магнітуді” світла, а для світла “магнітуда” означає яскравість. Так само, як більше збурення хвиль означає більш голосний звук, більше збурення <хвиль> світла означає більш яскраве світло, хоч це й не можна дослідити прямо, бо ми не можемо “викликати більше збурення” <хвиль світла> через рух тіла <вібрації струни, гонга>, як для звуку. У цьому випадку гіпотеза виникає з аналогії наступного виду:

$$\frac{\text{гучність}}{\text{властивості звуку}} \dots \frac{\text{яскравість}}{\text{властивості світла}}$$

Я вважаю, що ця аналогія спостерігалась у <людській> мові до того, як була задумана яка завгодно хвилева теорія. Вона <аналогія> не залежить від конкретної теорії світла, і <саме> тому вона може бути використана для розробки такої теорії. [...] якщо розглянути точки схожості гучності та яскравості – такі, як шкала інтенсивності (від відсутності звуку або світла до їх нескінченно великих степенів), аналогії між їх впливами на органи відчуття (“глухота” та “сліпота”) тощо, то запропонована відповідність <гучність ↔ яскравість> видається дуже правдоподібною» [3, pp. 30-31].

Але як інтерпретувати у термінах спостерігаємих властивостей світла частоту f ? М. Хесс пише: «я не бачу, як можна прийти до відповідності частоти хвиль та висоти <звуку> без <допомоги> спостерігаємих кореляцій на кшталт вібруючих струн. А у випадку звуку, що береться як модель для світла, правдоподібно висунути наступну до-наукову аналогію:

$$\frac{\text{висота}}{\text{властивості звуку}} \dots \frac{\text{колір}}{\text{властивості світла}}$$

якщо звернутись до різних метафор від звуку до кольору – сліпий Локка з його “багряними звуками труб”, а також використання таких термінів, як <звукова та колірна> “гармонія” та “дисгармонія” <“harmony” and “clash”>, апелюючи до аналогій задоволення та болю, які вони <звук та світло> можуть спричиняти на органи відчуття» [3, p. 32].

Я ж думаю, що на до-теоретичному, побутовому рівні, ні перша, ні особливо друга з запропонованих вище аналогій не видається “досконалою”. Якщо людині з “до-теоретичними” знаннями пропонують вказати властивість світла, аналогічну висоті звуку, “колір” може не виявитись очевидною відповіддю. (Це перевірено мною у серії експериментів –

Л.Л; порівняйте з [3, pp. 60-61, 70]). Вживаючи розглянуту вище термінологію, можна сказати, що “висота” звуку належить не до позитивної, а до *нейтральної* аналогії у звуковій моделі₂ для світла. Наведені вище міркування М. Хесс можна вважати спробою переміщення “висоти” (а також “гучності”) звуку з нейтральної до позитивної аналогії моделі₂ для світла. Така спроба, у випадку її успішності (яка буде підтверджена експериментально), надає можливість прогнозів <predictions> щодо інших властивостей світла. От як зображає це сама М. Хесс (див. [3, p. 41], я вніс деякі несуттєві зміни – Л.Л.):

Теорія (що містить <i>a</i> , <i>f</i> , тощо як теоретичні символи)	Інтерпретації у звуковій моделі ₂ для світла	Інтерпретації у термінах спостережень світла
a f	гучність ← → яскравість висота ← → колір	
Предикати спостереження, вже <i>пояснені</i> теорією	Твердження спостереження для звуку	Твердження спостереження, ще <i>не пояснені</i> теорією (дисперсія світла, тощо.)

Тут стрілки виду ↓ позначають напрямком умовиводів, а стрілки виду ↔ – відношення аналогії, які спостерігаються.

Таким чином, переміщення “гучності” та “висоти” звуку з нейтральної до позитивної аналогії моделі₂ веде до можливості прогнозів щодо, зокрема, дисперсії світла, а після їх експериментальної перевірки дисперсія переходить до множини термінів, що пояснюються хвильовою теорією світла.

Однак інші прогнози можуть бути неуспішними. Так, звук обумовлений коливаннями молекул газу, але «**корпускулярна модель світла стала визнаватись неадекватною, коли очевидна інтерпретація – дві корпускули, що впали на одне и те саме місце, викликають світло удвічі більшої інтенсивності, ніж одна, – виявилась несумісною з експериментами щодо дифракції. І в цьому випадку те, що модель привела до хибної інтерпретації, стало “приводом” до відхилення теорії у цілому**» [3, pp. 33-34].

Таким чином, вважає М. Хесс, моделі та аналогії потрібні і, можливо, неусувні при висуванні наукових *gипотез*, які підлягають потому обов’язковій перевірці. (Зауважу, що це в точності теза Дж. Ст. Мілля – див. [4, с. 432]).

Отже, загальні концепції моделювання заслуговують на

дослідження. «З цього не випливає, звичайно, що таке дослідження приведе до безпомилкового методу конструювання теорій [...]. Все, що воно намагається <отримати> – це аналіз того, які припущення приймаються, коли аналогії використовують у науці, і як деякі гіпотези, на відміну від інших, висувають “за аналогією”. Чи будуть таким способом висунуті гіпотези *істинними* – це, як завжди, питання емпіричного дослідження. Логіка аналогії, подібно до логіки індукції, може бути дескриптивною, не будучи доказовою <justificatory>» [3, pp. 55-56].

Імовірно, що читачу буде цікаво порівняти дослідження аналогій, пов'язаних з хвилевими теоріями звуку та світла, у М. Хесс та у А. Уймова в його книзі [5, с. 92-95]. (Зауважу, що у період написання книг [1] та [5] А. Уймов, майже напевно, нічого не знав про праці М. Хесс, а вона – про його роботи).

Які ж «логічні структури форм міркувань» [2, с. 7-8] пропонує М. Хесс для аналогій? Слід, насамперед, відмітити – вона не претендує на те, що пропонувані нею структури застосовні до *всіх* аналогій. Вони «ні в якому випадку не вичерпують усіх можливих типів аналогій [...], однак вони достатні для окреслення меж, які можна встановити для цього дослідження <у книгах [1] та [3]> міркувань за аналогією на базі наукових моделей. Ми бачили, що аналогія у фізичних науках використовується у двох смислах – як одно-однозначна відповідність однакових <за математичною структурою> **формальних теорій**, що ми можемо назвати *формальною аналогією*; і як до-теоретичні аналогії між <двома> спостерігаємими <явищами> [...], які дають змогу прогнозів <щодо експлікандуму>, які базуються на моделі. Назвемо цей другий смисл *матеріальною аналогією*» [3, pp. 67-68].

М. Хесс розрізняє *відношення* аналогії та *аргумент* за аналогією. Відношення: два об'єкти x та y аналогічні, якщо вони мають як спільні або *подібні*, так і різні ознаки. Наводяться 4 приклади таких відношень, які М. Хесс вважає важливими для теорії аналогії [3, pp. 58, 60-62]. Нижче я звів ці приклади у таблицю, трохи змінив форму зображення прикладу E_4 , і вніс деякі інші несуттєві зміни. Зауважу, що приклад E_1 запозичений у Мілля (див. [4, с. 429-431], подібна аналогія розглядалась ще Томасом Рейдом у 1785 р. [6, р. 20]); а приклад E_4 – у Аристотеля [7].

<u>Приклад E₁</u>		<u>Приклад E₂</u>	
Земля (x)	Місяць (y)	Звук (x)	Світло (y)
кулеподібна	кулеподібний	луна	відбиття
отримує світло від Сонця	отримує світло від Сонця	гучність	яскравість
атмосфера	нема атмосфери	висота	колір
люди	?	чутно (вухо)	видно (око)
		середовище: повітря	середовище: “ефір”
<u>Приклад E₃</u>		<u>Приклад E₄</u> : Нехай F – Батько; K – Діти; S – Держава; C – Громадяни.	
Птах (x)	Риба (y)	F/K (x)	S/C (y)
крило	плавник	F піклується про K	S піклується про C
легені	зябра	F захищає K	S захищає C
пір’я	луска	K поважають F	C поважають S
		K підкоряються F	C підкоряються S

У прикладі E_1 серед ознак об’єктів x та y є спільні та різні, але нема “подібних”. У прикладі E_4 ознаками, спільними для взаємозв’язків Батько/Діти та Держава/Громадяни є не властивості, а відношення, що складають частину цих взаємозв’язків. А у прикладах E_2 та E_3 ознаки об’єктів x та y не тотожні, однак у певних смислах подібні, чи *аналогічні*. М. Хесс вважає, що аналогічність двох ознак P та можна Q формально зобразити як наявність у них як спільних, так і різних “складових”. Вона позначає спільні складові P та Q символом B , ті складові P , які відсутні у Q – символом A , а складові Q , відсутні у P – символом C . Отже, $P = AB$ і $Q = BC$. У такій символіці «загальна схема розглянутих нами чотирьох прикладів $\langle E_1 - E_4 \rangle$ така:

Аналог x	Аналог y	
$A_1(x)B_1(x)$	$B_1(y)C_1(y)$	(AR)
$A_2(x)B_2(x)$	$B_2(y)C_2(y)$	
...	...	

Назвемо предикати A_1, A_2, B_1 , тощо, *характеристиками* $\langle characters \rangle$. Приклад E_1 буде тоді особливим випадком аналогії, коли нема характеристик виду A та C , які зустрічалися б у одному списку і були відсутніми у іншому; а приклад E_4 – особливим випадком, коли характеристики виду B відсутні у обох списках» [3, р. 71]. (Зауважу, що позначення (AR) у книзі [3] немає, його ввожу тут я – Л.Л.).

Трактування М. Хесс прикладу E_4 показує, що коли “всередині” об’єкту x мають місце деякі відношення, тотожні або подібні до відношень з якимись відношеннями “всередині” об’єкту y , цього ще недостатньо для визнання (авторкою) об’єктів x та y “повноцінно”

аналогічними – потрібна ще й схожість *корелятив* цих відношень. М. Хесс пише, що аналогії, подібні прикладу E_4 , суть «**того сорту, який вживають і яким зловживають у політичній риториці**», а їх метою є не прогноз, а скоріше запевнення або агітація [3, pp. 62-63]. Приклад E_4 є «в точності паралельним *формальній* аналогії у науці, оскільки тут два терми, зв'язані аналогією, не потребують ніякої схожості, крім тієї, що вони обидва є [...] відповідними *аргументами* <relata> [...] у мережі відношень. Ця аналогія непридатна для прогнозу <prediction> саме тому, що відсутня схожість між відповідними термами» [3, pp. 68-69].

Тому М. Хесс вважає, що при дослідженні *матеріальної* аналогії найбільш значущими є її приклади E_2 та E_3 , де у зображеннях відношень аналогії наявні “характеристики” усіх трьох видів: A , B і C . Наприклад, терми “чути” та “бачити” з прикладу E_2 аналогічні тому, що їх можна представити у вигляді “сприйматися вухом” та “сприйматися оком”, тобто у вигляді $A_4(x)B_4(x)$ та $B_4(y)C_4(y)$ (тут x – звук, y – світло, B_4 – “сприйматися”, A_4 – “на слух”, C_4 – “на око”). А терми “крило” та “плавник” з прикладу E_3 аналогічні, бо можуть бути представлені як “орган руху в повітрі” та “орган руху у воді”, тобто $A_1(x)B_1(x)$ та $B_1(y)C_1(y)$.

Таким чином, за виключенням двох “особливих випадків” (які ілюструють приклади E_1 та E_4), об’єкти x та y знаходяться у *відношенні* аналогії <analogy relation>, тобто є *аналогами*, якщо їх можна представити у вигляді двох списків виду (AR). Далі М. Хесс пише, що об’єднання “характеристик” у пари $A_i(x)B_i(x)$ и $B_i(y)C_i(y)$ не є принциповим, тобто для кожного з об’єктів x та y можна замінити його список таких пар звичайним лінійним списком. Тоді множина характеристик, позначаємих символом B , є *позитивною* аналогією між x та y , тоді як множину характеристик, позначаємих символами A або C , можна розбити на нейтральну та негативну аналогії (див. [3, pp. 71-72]).

Перейдемо тепер до *аргументу* за аналогією. Він «має наступну форму: дано два аналоги x та y , які схожі у своїх спільних характеристиках $B_1, \dots, B_m$, однак різні у тому, що x має також <характеристики> $A_1, \dots, A_n$, відсутні у об’єкта y , а y – <характеристики> $C_1, \dots, C_l$, відсутні у x ; і ми хочемо дізнатись, чи може інша характеристика D об’єкта x бути, імовірно <likely>, притаманній y » [3, pp. 72-73].

Саме це визначення стало, я думаю, підґрунтям для наступної оцінки А. Уймова: «М. Хесс виділяє чотири форми умовиводів за аналогією, у тому числі парадейгму <див. вище приклад E_1 – Л.Л.> та ізоморфізм <див. приклад E_4 – Л.Л.>, які, однак, у процесі виявлення умов їх правомірності по суті усі зводяться до парадейгми»[2, с. 158].

Я згоден з А. Уйомовим, але вважаю за необхідне додати кілька слів на захист концепції М. Хесс. *Неформальний* аналіз аналогій у книгах [1] та [3] *не* зводить їх до “чистої” парадигми. М. Хесс вимагає, щоб при переносі ознаки *D* з моделі *x* на експлікандум у було враховано *відношення D* до інших ознак моделі *x*. Наприклад (це мій приклад, але я думаю, що він цілком відповідає “духу” книги М. Хесс), нехай ми вважаємо світло аналогічним до звуку, та знаємо, що швидкість звуку змінюється залежно від середовища його розповсюдження. Враховуючи аналогію

можна висунути “гіпотезу₁” щодо аналогічної властивості світла. Однак, за М. Хесс, ми можемо це зробити тільки у випадку, якщо знаємо або припускаємо, що швидкість звуку *якось зв’язана* з ознаками, віднесеними до позитивної аналогії звуку зі світлом (див. [3, pp. 89-92] і порівняйте з [4, с. 428-429]). Якщо ми ще *не* знаємо, що швидкість звуку залежить від частоти, то нам лишається припустити, що вона може залежати і від інших (чи навіть від усіх) ознак моделі (порівняйте з [3, pp. 73, 84]). Без “гіпотезиз” щодо існування зв’язку швидкості звуку з ознаками, що входять до позитивної аналогії, висновок аналогії є не виправданим. Перевіряти доведеться обидві гіпотези.

Згадані гіпотетичні (або відомі лише *частково*) зв’язки ознаки *D*, яка переноситься з моделі на експлікандум, з іншими ознаками моделі, М. Хесс називає *вертикальними* відношеннями у моделі, і схематично позначає їх вертикальними стрілками. Користуючись *горизонтальними* відношеннями аналогії, тобто 1-1-відношеннями між аналогічними ознаками моделі та експлікандуму (вони позначаються стрілками виду ↔), ми намагаємось знайти *take same*, або ж *аналогічне* вертикальне відношення в експлікандумі (див. [3, pp. 79, 98-99]), яке, у свою чергу, обумовлює прогноз наявності у нього ознаки *D*.

М. Хесс неодноразово підкреслювала, що вертикальні відношення у різних аналогіях можуть відноситись до найрізноманітніших типів (див. [3, pp. 62, 77-79]), але одного разу необачно написала, що «**вертикальні відношення у моделі є каузальними відношеннями у деякому прийнятному у науці смислі**» [3, р. 87]. Для деяких авторів це

стало підставою звужувати клас “аналогій Хессе” лише до каузальних (див., напр., [6]), що, на мій погляд, несправедливо. Та у будь якого разі належить визнати, що суттєвість наявності вертикальних відношень у концепції аналогії, запропонованій М. Хессе, виводить цю концепцію за межі “чистої” парадигми, всупереч оцінці А. Уймова.

Нажаль, коли М. Хессе переходить до аналізу умов правомірності умовиводів за аналогією, вона *не* користується у своєму аналізі вертикальними відношеннями – так що тут у неї аналогія дійсно набуває форми парадигми (див. [2, с.158-160]).

Насамкінець зазначу, що підхід М. Хессе було розвинуто у книзі Пола Барта [6], де проаналізовано різні типи вертикальних відношень аналогії.

Список використаної літератури:

1. *Hesse M.* Models and Analogies in Science – London: Sheed & Ward, 1963. – 150 p.
2. *Уемов А.И.* Логические основы метода моделирования. – М.: Мысль, 1971. – 311 с.
3. *Hesse M.* Models and Analogies in Science – Notre Dame, Indiana: Univ. of Notre Dame Press, 1966. – 184 p.
4. *Милль Дж. Ст.* Система логики силлогистической и индуктивной. – М.: ЛЕНАНД, 2011. – 832 с.
5. *Уемов А.И.* Аналогия в практике научного исследования. – М.: Наука, 1970. – 264 с.
6. *Bartha P.* By Parallel Reasoning: The Construction and Evaluation of Analogical Arguments. – NY: Oxford Univ. Press, 2010. – XIV+356 p.
7. *Аристотель.* О частях животных, 645a–646a.

‘THE PROBLEM OF SEARLE’

John Searle became interested in the mind-body problem when he was already an eminent philosopher from another field of thought – the analytic philosophy of language, known for its peculiar rigor. As Searle points out (somewhere in the course of lectures on the philosophy of mind¹), he was for some time puzzled by the conceptual and terminological chaos in the new field.

Here is a simple example (not Searle’s). Is epiphenomenalism, as the solution to the mind-body problem, a monistic or dualistic theory? Well, it depends. According to the traditional classification (e.g., [1], [2], [3]), epiphenomenalism is a type of dualism where consciousness is caused by the brain but is causally impotent itself. It means that consciousness is insubstantial and has nothing to do with anything, it’s just there for some unknown reason. But then what is the difference between epiphenomenalism and physicalism of some kind? So-called qualia? From the point of view of the philosophy of language (e.g., Wittgensteinian) this is just a wrong use of grammar (cf., [4, p. 310]). Moreover, even the obsolete Soviet dialectic materialism would have solved this problem more elegantly and, as usual, dialectically and would have come to the conclusion that epiphenomenalism is a kind of monistic materialism (cf., [5, p. 20]). Anyway, some of the topics discussed in the field of philosophy of mind are rather interesting from a didactic standpoint. To one such problem, I’ve given the name ‘the problem of Searle’.

The problem of Searle

When Searle entered the field of philosophy of mind in the early 1980s, the question immediately arose, who is Mr. Searle? And the answer came – he is, of course, a property dualist. Later, Searle even wrote an article “Why I am not a property dualist”. But nevertheless... When, several years ago, I went to a conference on the mind-body problem², the author of one report was trying to convince us that Searle was a property dualist. To my question what would have Searle replied to the argument had he been present at the conference, the reporter, after several rewordings of the question, just shrugged shoulders, bewildered by the plain silliness of my question.

Let us make some simple clarifications of Searle’s problem, using elements of the metaphysical conceptual apparatus developed in Uyemov’s philosophical school (see e.g., [7], [8], [9], [10], [11], [12]). But first, a more basic clarification is needed.

---

¹ <https://cosmolearning.org/courses/philosophy-mind-with-john-searle/video-lectures/>

² [6].

The inconsistent tetrad

The mind-body problem traditionally is traced back to the treatises and correspondence of Rene Descartes. I will use the more recent and convenient formulation of it in a form of the so-called inconsistent tetrad. There are four statements, of which at least one is inconsistent with the others.

1. The body is physical.
2. The mind is non-physical.
3. Body and mind interact with each other.
4. Physical and non-physical cannot interact with each other [3, pp. 1-3].

If we assume that the first statement is wrong, i.e. that it is true that ‘the body is non-physical (or more cautiously, that ‘some bodies are non-physical), then all other statements will be consistent with it, and we will get some sort of idealism. By denying one of the four statements we can get materialism (s), dualism (s), etc. In the case of Descartes, the problem was with the fourth statement. A loophole where, at least in some cases, physical (pineal gland) and non-physical (soul) could interact with each other was needed. Today we face a similar inconsistency when we say things like: “We have good reasons to believe that consciousness arises from physical systems such as brains, but we have little idea how it arises, or why it exists at all.” [13, p. xi], and a little bit farther, “I argue that reductive explanation of consciousness is impossible [ibid, p. xiv]. Chalmers developed something like attribute-dualistic functionalism (compatible with Panpsychism) relying much on fashionable at that time concept of supervenience [ibid]. His senior colleague John Searle states causal reducibility and ontological irreducibility of consciousness to overcome such problems with inconsistency (e.g., [2, p. 79]. In order to do that, Searle assumes that there is a difference between causality and ontology. There is an interesting point here, which we concentrate on in what follows.

Three types of ontological queries

George Lakoff and Mark Johnson [14] in their profound cognitive analysis of philosophy note that, at least in western metaphysics, ontology (as a study of essences) is based upon two sets of cognitive metaphors: 1) essence as substance, essence as form, and essence as a pattern of change; 2) a causal source [ibid, p. 346]. The essence as substance metaphor tells us about what of something (its nature, essence, material, or substrate). The essence as form metaphor tells us about the form (structure, relations, organization) of something. And the pattern of change metaphor tells us about the genesis or the structure of the development of something. The second set – causal source – is related to conditionality: if A has such and such essence (substance, form, and pattern of change), then it can cause or causes such and such things and events; and is more usage-oriented – we can use a tree to make a fire or a

house, because a tree has such substance, form, or pattern of change.

Thus, generally speaking, we have three types of ontological questions that can be asked about something. With regard to these types of ontological questioning, Arnold Tsofnas, independently from Lakoff and Johnson, distinguishes three types of ontology: natural ontology, structural ontology, and dynamic ontology (e.g., [11]).

‘Natural ontology’ deals with substances, essences, with the nature of things and events. For example, if I’m wondering whether consciousness is physical or non-physical, I’m dealing with a natural-ontological question (about natural ontology see [11, c. 61-106]).

‘Structural ontology’ generally deals with the form or structure (e.g., mathematical) of things and events. When we are not interested in the nature of things, but only in their structure, we are in the field of structural ontology. The categorical framework of the structural ontology involves such basic categories as things (or objects), properties, and relations [7]. E.g., when we state that some object A has some property B, or that $A + B = C$, we use a structural-ontological framework, because we are not interested, for the time being, in the nature of A, B, or C (for structural ontology see [11, c.109-143], [12, c. 77-105], [15]).

‘Dynamic ontology’ is generally concerned with the change of things. Time, change, and development are among the basic concepts of this type of ontology (see [11, 147-190], (cf., [16, c.78-79])).

Of course, these are just helpful models, which are not usually clearly distinguished. For example, the natural sciences are primarily concerned with the natural and dynamic types of ontology, whereas mathematics and logic are generally structurally-ontologically oriented, but this doesn’t mean that the natural sciences don’t use structural-ontological presuppositions or that mathematics is not related to natural ontology. The same goes for philosophy. We can study structurally-ontologically a subject matter, which is traditionally considered as natural-ontological (e.g. [17]), and vice versa.

‘The problem of Searle’ and types of ontology

Let’s apply these ontological differentiations to Searle’s mind-body problem solution. Searle denies a natural-ontological distinction between consciousness and the brain (he denies the second statement in the inconsistent tetrad: ‘the mind is non-physical’), but insists on the causal reducibility of consciousness to the brain, at the same time claiming the irreducible status of consciousness (because of its own 1st person ontology). It may seem that Searle is talking about the natural-ontological distinction here, that consciousness is irreducible to the brain on natural-ontological grounds, which leads him to property-dualism (and here the whole world cheers). But this is a misconception of his views. Searle’s views are clearly monistic:

“Consciousness ...is a biological, and therefore physical, part of the real world.” [18, p. 48]. Nevertheless, Searle insists on an ‘ontological’ distinction and irreducibility of consciousness to the brain. What kind of ontology is he talking about? A possible answer can be given assuming three types of ontological questions. Thus, naturally-ontologically consciousness is not different from the brain. Dynamically-ontologically it is caused by the brain. And structurally-ontologically, well let’s see. Numerically we have two structural (not natural!) aspects of the same natural phenomenon – consciousness-caused-by the brain – the brain as a thing with a simple 3rd person location and consciousness as an emergent and irreducible 1st person property of the brain without a simple 3rd person location. “Conscious states are realized in the brain as features of the brain system, and thus exist at a higher level than that of neurons and synapses.” [2, p. 79]. Thus, I believe that Searle is dealing here with the structural-ontological distinctions between the brain and consciousness. Consciousness is understood as a specific higher-level or system’s property of the brain. The brain has the 3rd person ontology (a thing with a specific structure), but consciousness has the 1st person ontology (a high-level property or relation with a specific structure). Thus, structurally ontologically speaking, we have two structural aspects of the brain, not two natural attributes or properties of the one (that would be property dualism), and it follows that to say that Searle is a property dualist based on this evidence is almost the same as to claim that he is a dualist because he accepts the division of the brain onto two hemispheres, or that he is an eighty-six billions because he admits that there are so many neurons in the brain, etc. Well, this is it. Searle is not a property dualist at least in a natural-ontological sense (and this is the only sense this problem is usually being discussed).

The problem of Searle is not fascinating. But still, if there is a question, then the answer can be found. Sometimes, to find an interesting answer to a not very interesting question, we are to use not very familiar (for the proponents of the query) means. In this sense, it would be interesting to use the still covered potential of Uyemov’s metaphysics for the development and study of some famous or not problems of current analytic philosophy.

References

1. Jaworski W. Philosophy of mind: a comprehensive introduction. – Malden, MA: Wiley-Blackwell. – 412 p.
2. Searle J. Mind: a brief introduction. N.-Y.: Oxford UP, 2004. – 224 p.
3. Westphal, J. The mind-body problem. – Cambridge: MIT Press, 2016. – 220 p.
4. Bennet M.R., Hacker P.M.S. Philosophical Foundations of Neuroscience. – Chichester: John Wiley and Sons Ltd, 2003. – 462 p.
5. Blackmore S., Troscianko E., Consciousness: an introduction. – 3rd ed. –

Abingdon; Routledge, 2018. – 618 p.

6. Ляшенко Д.Н. Структурно-онтологическая нейтральность нейрофеноменологического и нейрофилософского подходов к исследованию сознания // Свідомість, мозок, мова: актуальні проблеми та досягнення: збірник матеріалів міжнародної науково-практичної конференції (Львів, 19-20 квітня 2018р.). – Львів: ЛНУ ім. Д. Галицького, 2018. – С. 148-152.

7. Уёмов А.И. Вещи, свойства и отношения. – М.: Изд. АН СССР, 1963. – 184с.

[Reprint: Уёмов А.И. Вещи, свойства и отношения. – Одесса: Печатный дом, 2015. – 184 с.]

8. Уёмов А.И. Метафизика: учебное пособие. – Одесса: Астропринт, 2010. – 260 с.

9. Уёмов А.И. Системные аспекты философского знания. – Одесса: студия Негоциант, 2000. – 160 с.

10. Цофнас А.Ю. Теория систем и теория познания. – Одесса: АстроПринт, 1999. – 308 с.

11. Цофнас А.Ю. Философия: предмет философии, онтология. – Одесса: Наука и техника, 2009. – 196 с.

12. Цофнас А.Ю. Избранные статьи / ред. сост. Е.М. Иванова, Л.Л. Леоненко, Д.Н. Ляшенко / Отв. ред. А.П. Овчинникова. – Одесса: Издатель С.Л. Назарчук, 2020. – 308 с.

13. Chalmers R. D. The conscious mind: in search of a fundamental theory. N.-Y.: Oxford UP, 1996 – 414 p.

14. Lakoff G., Johnson M. Philosophy in the flesh: the embodied mind and its challenge to western thought. – New-York: Basic Books, 1999. – 624 p.

15. Ляшенко Д.Н. Семантика и структурная онтология // Известия Уральского государственного университета. – 2011. – №4 (97). – С. 5-16.

16. Ляшенко Д.Н. Семиотическое моделирование реальности. – Одесса: Печатный дом, 2015. – 168 с.

17. Lyashenko D. The system study of consciousness: the problem of adequacy //Development of scientific, technological and innovation space in Ukraine and EU countries. – 3rd ed. – Riga, Latvia: Baltija Publishing, 2021. – pp. 340-365.

18. Searle J. Seeing things as they are: a theory of perception. – N.-Y.: Oxford UP, 2015. – 256 p.

СИСТЕМНІ ВИМІРИ КОСМОЛОГІЧНОЇ АРХІТЕКТУРИ ТА МІСТОБУДУВАННЯ

Сучасна урбаністика являє собою широке поле міждисциплінарних досліджень. Вивчення космологічного містобудування та архітектури проводяться на стику різних наук: космогонії, космології, філософії, архітектурознавства, семіотики, міфології, історії, соціології, антропології, культурології, а також лінгвістики, астрономії, палеоастрономії, археології, археоастрономії, природничих наук тощо [1], [2].

Протягом трьох тисячоліть космологічні уявлення про світобудову і про «священний простір» зазнали суттєвих змін. Від примітивних поглядів на Землю як на тіло гігантської тварини, люди, врешті-решт, прийшли до ідей «Вселенського Сфероса» і нескінченності Всесвіту. Ці уявлення втілювалися в архітектурі і містобудуванні і продовжували розвиватися у філософсько-етичних навчаннях Індії, Китаї, в Біблії і Корані [9].

Сучасна архітектура і урбаністика це системи, що самоорганізуються і згідно з основними положеннями теорії головного ідеолога архітектурного постмодернізму Ч. Дженкса, містять в собі глибину, багатоманітність, складність, наявність багатьох внутрішніх зв'язків, подібно Всесвіту [3].

Описуючи космологічні моделі самих різних народів світу, втілені в творах народного мистецтва, у фольклорі, в житлових і культових будівлях, дослідники прийшли до висновку, що космологічна Архітектура містить в собі потужний потенціал впливу на духовну культуру людей, має глобальне поширення і пов'язана з усіма відомими цивілізаціями Стародавнього світу. А за своїм устроєм, дією і областю впливу космологічна архітектура схожа на те, що називають словом «генетика», генетика культури. Відомо, що ДНК всіх живих істот планети Земля мають єдину біохімічну структуру, і всі гени побудовані за єдиним генетичним кодом. Дивно, але і об'єкти космологічної архітектури в усі часи і в різних місцях Землі влаштувалися на одній основі, з використанням єдиної метрології і принципів побудови. Цю єдину структуру можна вивчати за пам'ятками Уралу, Туви, Хорезму, Китаю, Індії, Тибету, Ірану, Месопотамії, Палестини, Анатолії, Єгипту, Греції, Англії, Перу, Мексики [1, с. 37]. Також по пам'ятниках України [5], [8] та місту Одесі [4, с. 288].

Дослідники стверджують, що з позиції сьогодення можливо переглянути історію архітектури та містобудування поряд з історією ідеологій та історією свідомості .

Поява такого складного поля вимагає адекватних методологічних підходів для нашого дослідження філософських системних вимірів космологічної архітектури та містобудування. У пошуку рішень ми звернулися до наукової спадщини видатного методолога, фундатора одеської філософської школи, автора загальної параметричної теорії систем (ЗПТС) А. І. Уйюмова [6].

Так у статті «Системний підхід до визначення культури і цивілізації» [7] йдеться про системне визначення поняття культури, що дає можливість застосувати до поняття культури формальний апарат загальної теорії систем. У статті розглядається питання про використання деяких системних параметрів для побудови класифікації культур. Мета статті – дати системне визначення поняття культури і застосувати до цього поняття формальний апарат загальної теорії систем... У перспективі це відкриває можливість побудови системної класифікації культур.

А. І. Уйюмов пише: «Концептуальний аналіз будь-якої проблеми завжди впирається в необхідність чіткого визначення понять, за допомогою яких буде розкриватися сутність розглянутого явища» [7, с.36]. Автор визначає концепт системи «культура» як деякої допоміжної системи, яка потрібна для збереження інших систем. Вирішуються ці завдання за допомогою компонентів культури. І цими компонентами буде все, що діє в напрямку збереження цілісності системи. Так як з поняттям культури найбільш тісно пов'язаний параметр цілісності. Культура спрямована на те, щоб цю цілісність зберегти. Це основне завдання культури.

Збереження цілісності системи дуже важливо, але не тільки. Звичайно, система, ставши нецілісною, руйнується. Але система, ставши надмірно цілісною, теж гине. Збереженню системи служать зміни значень інших параметрів, зокрема, складності, пов'язаної з різноманітністю.

Система може бути внутрішньо центрованою, якщо центр знаходиться серед елементів субстрату системи. Коли центр буде поза системою, вона буде зовні центрованою. Ці ж відмінності можуть бути застосовані і до такої системи, якою є культура. Всі відносини в культурі можуть опосередковуватися ставленням до деякого центрального елемента.

А. І. Уйюмов пише, що використовуючи лінійні системні параметри, що мають безліч значень, такі як простота-складність, цілісність, і т.д. можна розрізнити більш прості і більш складні культури, а також культури більш і менш цілісні. І в кінці статті робиться висновок, що: «суворе дотримання логічних правил у визначенні – це не тільки формальна вимога логіки. Це, перш за все, строгість в оперуванні поняттями, що

дозволяє враховувати і виділяти атрибутивні ознаки явища, не впадаючи в кількісне їх перерахування» [6, с. 43].

Таким чином, ми бачимо, що методологічний підхід загальної параметричної теорії систем (ЗПТС) А. І. Уййомова, відображає складність, багатство, змістовну глибину і може бути евристично плідним і корисним у нашому визначенні Системних вимірів космологічної архітектури та містобудування.

Список використаної літератури:

1. Быструшкин К.К. Феномен Аркаима. Космологическая архитектура, историческая геодезия и аллегорическая мифология. М.: Белые Альвы, 2003. 272 с.
2. Волегова А. А. Семиотические аспекты космогонии и космологии в памятниках архитектуры и градостроительства: дис ... канд. архитектуры: 18.00.01/ Урал ГАХА, Екатеринбург 2007. 294 с.
3. Дженкс Ч. Язык архитектуры постмодернизма / Перевод с английского А. В. Рябушина, М. В. Уваровой; под редакцией А. В. Рябушина, В. Л. Хайта. Москва: Стройиздат, 1985. 136 с.
4. Добролюбский А. О. Археология Одессы: монография. Издание второе, переработанное и дополненное. Одесса/ Киев: Издатель Олег Филюк, 2014. 388 с.
5. Иванова С.В., Потёмкина Т. М. Археoaстрономическая интерпретация архитектуры кургана эпохи энеолита-ранней бронзы у села Рєвова Одесской области. Теоретические и методические аспекты в археологии. Институт археологии НАН Украины, Одесса; Институт археологии РАН, Москва. С.18-28.
6. Уёмов, А.И. Системные аспекты философского знания. Одесса, 2000. С 31.
7. Уёмов А.И. Системный подход к определению культуры и цивилизации. *Вісник Донецького державного університету економіки і торгівлі ім. М. Туган-Барановського*. 2003. №2 (18). С.36-43.
8. Чмйхов М.О. Вісім тисячоліть археологічної космології в Україні. *ІндоЄвропа: Космос Древньої України*. 1992. № 2-4. С. 66-99.
9. Alexandrin E. R. Cosmology and Architecture in Premodern Islam: An Architectural Reading of Mystical Ideas (review). *Comparative Studies of South Asia Africa and the Middle East*. January 2007, 30(1), pp.153-155.

СИСТЕМНИЙ ПІДХІД У КУЛЬТУРНІЙ ПОЛІТИЦІ

Безкрайній світ феноменів потребує упорядкування, у тому числі за допомогою утворення категорій, моделювання об'єктів та виявлення зв'язків.

Впродовж кількох десятиріч сучасна наука демонструє широку зацікавленість щодо використання методу системного аналізу, як підходу, який здатен бути релевантним для рішення різних нетривіальних проблем майже будь-якої галузі знання, зокрема філософії. Розвиток та залучення концепція теорії систем, як універсальної науково-методологічної дисципліни, до поля наукових розробок та їх практичного застосування, доводить його певну об'єктивність та міждисциплінарність. За рахунок умовного галузевого абстрагування та універсальному підходу, системний аналіз дозволяє досліднику моделювати, вивчати закономірності, робити морфологічний та функціональний опис взаємопов'язаного формального комплексу елементів, який утворює систему.

Завдяки своїй іманентній властивості та загальним принципам теорія систем санкціонує дуже змістовий, функціональний та осяжний метод дослідження не тільки точним та природничим наукам, але й гуманітарним. Можливість абстрагування від природи феномену та зосередження лише на його сухій структурі (моделі) та на взаємодії її компонентів – є надійним та незаангажованим (неінтерпретованим) методом вивчення складних, багатошарових питань у гуманітаристиці. До такої проблематики можна віднести дослідження дискурсу культурної політики в сучасній Україні.

Проблематика дослідження культурної політики безумовно має мультидисциплінарний характер. Розробкою цієї теми успішно займаються багато вітчизняних вчених: С.В. Дрожжина, В.А. Михайлович, С.В. Овчаренко – філософія; В.В. Карлова, В.І. Малімон, Н.Г. Сорокіна – держуправління, Л.Г. Скокова Л.Г, І.В. Каріх, Н.Є. Пелагеша – політологія та інші.

Втім, незважаючи на велику кількість досліджень культурної політики України, наукових розробок з використанням методу системного аналізу вкрай не вистачає.

Зокрема не представлена в повній мірі сама можливість та доречність використання цього наукового методу у розробці фундаментальних чи прикладних питань цього суспільно-політичного явища.

Чому метод системного аналізу для нього (феномену культурної політики в Україні) є релевантним? Сучасний успішний досвід використання науковцями, держуправлінцями та керівниками великих бізнес

утворень з інших галузей робить цей метод привабливим для впровадження у процес дослідження складного та полікомпонентного об'єкта, який сконструйовано з декількох концептів, котрі у свою чергу, потрібно осмислювати саме у якості пов'язаних між собою елементів, що утворюють складну систему. Цей науковий метод пізнання здатен розвинути подолання кризи категоріального апарату галузі, концептуального протиріччя, догматизму, складнощів у фіксуванні безперервності явищ, подій у повсякчасності, проблеми осягнення закономірностей та багато іншого.

Для того, щоб продемонструвати перспективи системного аналізу, як підходу до вивчення культурної політики у першу чергу необхідно верифікувати наявність необхідних першочергових ознак системи у об'єкта дослідження та звісно окреслити її кордони. Для цього буде доречним звернутися до статті А.І. Уймова, котра аналізує та доводить необхідність пошуку та використання цілісного визначення, яке б не призводило до його надмірної складності [1, с. 36]. Шляхом дедуктивного поетапного розбору загальних критеріїв «культури», вченим запропоновано наступне визначення: «культури як системи засобів, які забезпечують ненасильницьким чином цілісність соціальної системи». Таким чином, визначення системи запроваджено через твердження, що «всі відносини системи опосередковуються до конкретного «центрального елементу» [1, с. 39].

Метод, запропонований А.І. Уймовим може бути екстрапольовано у процес винаходження оптимальної дефініції «культурної політики» для проведення аналізу цього явища, як системи, яка є осяжною не тільки для науковців, але й для політичної та фахової спільноти. В українському нормативно-правовому полі, яке має виступати концентратом загальноприйнятих визначень, на сьогоднішній день словосполучення «культурна політика» не використовується [3]. Воно замінено недостатньо коректним, з герменевтичної та феноменологічної позицій, поняттям «державна політика у сфері культури». Але ж, прагнення вітчизняних науковців та фахової спільноти змінити таке акцентування, вимагає опрацювати саме «культурну політику», де культура – по перше є системою. Вона може пояснювати принципи, цінності, як нематеріальне надбання, та фізичні об'єкти, як матеріальний здобуток, які поєднуються та взаємодіють у певних процесах; політика – діяльність, метою якої є забезпечення найважливіших передумов добробуту (матеріального та духовного), у якій приймає участь держава та громадяни. Таке схематичне означення доводить, що культурна політика, як об'єкт, складається з багатьох компонентів та елементів, вони усі між собою взаємопов'язані, а їх сума відповідає принципу ємерджентності.

Отже, культурна політика може бути розглянута, як система. КП України, як система має інтегративну властивість цілісності, організованості, функціональності та структурності. Про це зокрема свідчить складна ієрархічна розбудова регуляції процесів у цій сфері з боку держави

(Президент, Парламент, Уряд, центральний та місцеві органи виконавчої влади, розвинена нормативно-правова база тощо), а також великі мережі професійних галузевих зв'язків та громадськості. Виходячи з цього, КП Україна може демонструвати себе, як система, декомпозиція якої виглядає дуже перспективною у цілях дослідження її компонентів, як підсистем. Такий підхід може бути вкрай корисним для аналізу розвитку сучасних наративів, дескрипції дискурсу та виявлення логічних та концептуальних помилок у творенні КП. До прикладу можна навести проблему усвідомлення місії та візії держави, як суб'єкту у сфері культури та артикулювання і відтворення їх на практиці. Актуальність цього питання на сьогоднішній день важко переоцінити. Знаходячись на зламі історико-культурної парадигми та орієнтирів, Україна як ніколи потребує аналізу історії розвитку самоусвідомлення та саморепрезентації у площині культури. Завдяки системному аналізу рішення цих завдань можуть отримати не тільки наукову значущість, але й подальше практичне втілення.

Торкнувшись питання правового базису, як одного з компонентів системи КП, слід зазначити, що історія розвинення нормативно-правової бази культурної галузі в сучасній Україні (1991-2022 рр.) є самостійним великим пластом культурної спадщини, бо має в своїй природі ідею розвитку суспільних та державотворчих змін. Складна, велика, самоорганізуюча та саморозвиваюча система, яка зросла з правозатверджуючих декларативних «Основ законодавства України про культуру» [2], з начебто ліберальним кутом тлумачення до Закону України про культуру [3], який має понятійний апарат, розвинену мережу взаємодій з іншими галузями та силуети намірів розробки стратегічних моделей взаємодії держави та культури (її акторів, артефактів тощо). До цієї системи на сьогоднішній день включено багато компонентів, крім вище зазначених о 2017 році з'являється Український культурний фонд (УКФ), Український інститут національної пам'яті, Український інститут книги, а також відбулись певні модифікації всередині самого центрального органу виконавчої влади (Міністерство культури і інформаційної політики - МКІП), які безпосередньо вплинули не тільки на фактичну роботу органу, але й на концептуальні зміни у репрезентації державою власних пріоритетів у контексті «культурного питання», де фокус уваги був відчутно зміщений, порівняльно з першим документом.

Але, чи були досягнуті поставлені цілі? Та чи були ці цілі взагалі, або система функціонує з переважною хаотичністю, непередбачуваністю та спонтанністю не маючи конкретної мети, та можна фіксувати її, як нестійку систему з певними складнощами її функціонування та процесів ускладнення? Класифікація системи за структурою, засобом взаємодії з оточуючим середовищем, характеру розвитку та зв'язків між елементами, виявлення закономірностей та складнощів поведінки, різні засоби описання та подальша аналітика отриманого матеріалу: теорія систем та системний аналіз демонструють широкі можливості для дослідження цього питання, яке буде опрацьоване у подальших роботах, спираючись на дослідницьку спадщину видатного українського науковця Авеніра Івановича Уйомова.

Список використаної літератури:

1. Уйомов А.І. Системний підхід до визначення культури і цивілізації // Вісник Донецького державного університету економіки і торгівлі ім. М. Туган-Барановського. 2003. – № 2 (18). – С. 36-43.
2. Основи законодавства України про культуру(Відомості Верховної Ради України (ВВР), 1992, N 21, ст. 294. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2117-12/ed19920214#Text> (Дата звернення: 20.04.2022).
3. Закон України про культуру (Відомості Верховної Ради України (ВВР), 2011, № 24, ст.168). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2778-17#Text> (Дата звернення: 20.04.2022).

КОНЦЕПТ СУЧАСНОЇ УКРАЇНСЬКОЇ НАЦІЇ

Протягом 15 років я писала про людину, особистість, біфуркаційну особистість, моделювала системи особистості і вважала, що це моя головна тема, тема життя дослідника. Особливо часто я говорила про біфуркацію особистості, як точку, де відбувається перехід на новий рівень системи, народження та розвиток нової системи. Іноді я стикалася з непорозумінням до цієї теми, такий аргумент не на мою користь як «там де людина, там неможливо мислити категоріями систем та синергетики». Але це мене не зупиняло, я шукала системні образні моделі для подальшого аналізу особистості. Результатом цих пошуків стала дисертація «Системно-параметричний аналіз буття особистості в контексті біфуркаційної моделі» та монографія «Системно-параметрична модель біфуркаційної особистості» [3]. Науковим консультантом погодилася стати доктор філософських наук, професор Людмила Миколаївна Терентьєва. Вона є й моїм першим консультантом, в аспірантурі. Тільки тоді вона була керівником моєї наукової діяльності. Моя перша стаття зроблена під її пильним оком, так щоб було зрозумілим, я її переробляла протягом 11 місяців, доки отримала «добре» від свого наукового наставника. Можу сказати, що мені дуже пощастило, що «сірим кардиналом» моєї наукової роботи в аспірантурі був чоловік Людмили Миколаївні – Авенір Іванович Уйомов. Перша дисертація називалась «Системний аналіз наукового факту». Родина Уйомова-Терентьєвої є моєю науковою родиною вже більш 20 років, а моменти спілкування з нею – це для мене найцінніші за все. Головне, що передали мені мої наставники так, це те, що люди важливіше подій та досягнень. Цікаво, що перший захист відбувався після Помаранчевої революції. Від методології пізнання я прийшла до соціальної психології особистості. Системна методологія, як можна судити по назві докторської монографії, залишилася в моїх дослідженнях й стала головною в науковому пошуку. Захист другої дисертації теж стає для мене новою біфуркацією. Підтвердження докторського ступеня співпадає з початком війни 2022 року. Тому прийшло розуміння, що моменти життя, біфуркації, які нас супроводжують, є переродженням існуючих систем, виникають нові, може, більш функціональні та успішні. Ці паралелі соціальних біфуркацій та біфуркацій моїх особистісних, можуть говорити тільки про те, що по силі біфуркації особистісні уступають соціальним. Тому вважаю актуальним провести та звернутися до системного аналізу такої системи, як «українська нація», яка сьогодні пов'язує український народ та кожен окрему особистість.

Метою цих тез, спогадів є моє бажання ще раз згадати, що системно-параметричний підхід є «живим», він ефективний у сфері не тільки філософії, а й, наприклад, у психології, де особистість – головний концепт психології, як наукової системи. Системно-параметричний аналіз та його універсальність відстоював його автор Авенір Іванович Уйюмов. Для того, щоб підтвердити ефективність, пропоную для розгляду своє дослідження, але через призму сучасності, сучасних подій. Дуже сподіваюсь, що в момент появи збірника Десятих ювілейних читань війна вже закінчиться.

В момент трагедії, яка розгорнулася на території України 24 лютого 2022 року, хочеться звернутися до моїх досліджень біфуркаційної особистості, у 4 главі монографії я класифікувала її типи. Хочу привести початок глави в цих тезах, але в контексті сучасного дослідження він приймає новий зміст: «Сучасне українське суспільство, особливо сьогодні, характеризується високим ступенем нестабільності. Це пов'язано з процесами глобальної трансформації, що торкнулися України майже 30 років тому. Тоді в точці біфуркації опинився весь СРСР. Ця біфуркація призвела до розпаду системи та утворення п'ятнадцяти нових систем, однією з яких була незалежна Україна. Росія, незважаючи на правонаступництво СРСР, також, з погляду синергетики, як і чотирнадцять інших республік, стала новою системою. Точкою біфуркації вже однієї з нових систем, незалежної України, виявляються Помаранчева революція, потім революція і війна 2014 року. Протягом 27 років (на момент написання монографії) нашу державу лихоманить від різних політичних, економічних, соціальних та культурних біфуркацій. Сьогодні Україна прагне стати частиною європейської спільноти, чому перешкоджає військовий конфлікт на Сході країни. Дослідники зазначають, що в періоди соціальної нестабільності й суспільних криз значно зростає роль випадкових факторів, які впливають на всю суспільну систему. «Найчастіше в ролі такої випадковості виступає діяльність тієї чи іншої особи. Зазвичай, реальний вплив на систему здійснює не проста, середньостатистична людина, а той, хто має видатні особистісні якості. До таких людей можна віднести так звану «харизматичну особистість, ... особистість, що відрізняється реальними або приписуваними їй незвичайними здібностями, винятковою обдарованістю, богообраністю в певній сфері людської діяльності. Змістовна сторона харизматичної особистості визначається унікальним поєднанням внутрішньо-особистісних якостей (успішності, цілеспрямованості або телеологічності, креативності в діяльній активності, інтелектуальності і зовнішнього вигляду) та показників (наявність адептів, команди, послідовників)» [2]. У періоди нестабільності в державі внаслідок нестійкого стану суспільної системи

з'являються особистості, здатні адаптуватися до нових умов життя, скористатися ситуацією. І не просто адаптуватися, а й реалізувати свій внутрішній потенціал, знайти нові горизонти власного професійного зростання, особистісного росту, реалізувати амбіції, але й гармонійно існувати з навколишнім середовищем.

Сьогодні в Україні склалися складні соціальні, політичні, економічні, культурні, ідеологічні умови. Обговоримо риси характеру, життєві розуміння, образ сучасної особистості, які формуються в негативному полі названих сфер життя і моменти адаптації до цього поля [4]» [3, с.159]. Не зважаючи на те, що це було написано два-три роки тому, але знову розпочинаєш шукати концепти біфуркаційних систем як «суспільство», так й «людина». Який концепт я бачу у системі «сучасний українець»? Держава-агресор для українців визначила концепт «націоналізм», але такий концепт – це оправдування своїх воєнних злочинів, а не справжній головний дескриптор системи «сучасний українець». На мій погляд, сьогодні український народ своїм концептом визначив СВОБОДУ. Це вже не вперше в історії України, але сьогодні це особливий концепт, я би сказала «концепт концептів», тому що цей концепт виборюється для всієї Європи, інтеграцією до якої український народ вже давно не влаштовував «братського сусіда». Складно аналізувати це становище рідної країни, тому що сьогодні ми всі знаходимося в стані екзистенціального страху за життя, за майбутнє, за свободу. А тою харизматичною особистістю, яка взяла в державі відповідальність, став президент Володимир Зеленський. Його можна вважати харизматичною особистістю, а політичну команду, з якою він виграв вибори, можна аналізувати через теорію політтехнологій, але це вже інша тема. За період війни підтримку В. Зеленський отримав на 90 відсотків не тільки від свого народу, але й на політичному плацдармі світу. Головним його посилом до світової спільноти був тезис про свободу та демократичні цінності.

Харизматичні особистості можуть нести для суспільства як великі досягнення, так й руйнування. Ми можемо спостерігати за одним харизматиком та тими наслідками, які він задав своєму народу – В. Путін. Рішення харизматичних особистостей часто дуже неординарні, незрозумілі й здатні викликати протести. Проте суспільство схильне довіряти харизматичній особистості більше, ніж державі. Такої думки представники теорії модернізації (Д. Ептер, І. Валлерстайн). Харизматик – це провідник змін у соціумі. За У. Фрідландом (W. Friedland), «імовірність появи «харизматиків» є функцією культури, у якій існує харизматична особистість. При цьому для актуалізації харизми місця, постульована лідером, повинна співвідноситися із соціальним контекстом» [5].

Суспільство – це самоорганізована система. Її концептом є не харизматична особистість, а взаємозв'язок усіх інститутів влади, закону й Конституції. Тому лідери, політичні та інші елементи можуть виступати структурними елементами нації. Субстратом такої системи, на якому реалізуються структура та концепт, пропонуємо визначити народ. Якщо концепт розглянути та сформулювати як «бути свободними», то це - якість, тобто концепт атрибутивний, відношення структурних елементів визначається як реляційна структура.

Пропонуємо провести двоїсте моделювання визначеної системи та побачити універсальність такого визначення. По правилам системного моделювання можливо поміняти концепт та структуру місцями в ієрархії дескрипторів та отримати двоїсте визначення запропонованої системи. Тоді реляційним концептом нації будуть його лідер, політичні та інші елементи, або сфери життя, а свобода та демократія – атрибутивною структурою. Ці системи тотожні за субстратом, тому що субстратом виступає в обох двох системах «народ». Дослідження цих систем можна продовжити за допомогою дескрипторів II роду – атрибутивними та реляційними параметрами. Більш того, саму досліджувану систему можна розглянути з другими дескрипторами – це вибір суб'єктивний, вибір дослідника.

Висновки. В образних системних моделях були визначені дескриптори системи «українська нація». Дескрипторами являються параметри I роду у системно-параметричному аналізі, автором якого є Авенір Уйюмов, видатний філософ, діяч, науковець в історії української науки XX-XXI століття. Також новизною кожного дослідження стає двоїсте системне моделювання будь-якого об'єкта, в запропонованому випадку – це українська нація.

Список використаної літератури:

1. Авдеев П.С. Обзор теорий харизматического лидерства в менеджменте и политике // Психология, социология и педагогика. 2015. № 1. С.1. URL: <http://psychology.snauka.ru/2015/01/4047>.
2. Зинев С. Н. Харизматическая личность: идентификация и манифестация в трансформирующемся мире: дис. канд. филос. наук: 09.00.13. РГБ ОД, 61:05-9/603. Ставрополь, 2005. 148 с.
3. Нерубаська А.О. Системно-параметрична модель біфуркаційної особистості: монографія. Одеса: Астропринт, 2020. 337 с.
4. Нерубаская А.А. Личность с новыми типами сознания // The International multidisciplinary congress “Knowledge is power, power is knowledge!”, 27 July, 2015. Vienna (Austria), 2015. P. 246-248.
5. Friedland W. For a sociological concept of charisma // Social forces. 1964. Vol. 43. № 112.

ПРОБЛЕМА КУЛЬТУРИ У РОЗДУМАХ А. І. УЙОМОВА

У тезах зроблено спробу провести порівняльний аналіз двох філософських рішень, пов'язаних із проблемою культури та представлених у роботах українського філософа та логіка А.І. Уйомова та німецького філософа Е. Касірера. У інтелектуальному діалозі, що реконструюється мною, знайшли місце не тільки столітній ювілей ідеї «філософії символічних форм» Е. Касірера, а й двадцята річниця відкриття спеціальності «культурологія» на філософському факультеті ОНУ імені І.І. Мечникова. З обома подіями А.І. Уйомов по-своєму тісно пов'язаний.

В електронній бібліотеці філософської школи А.І. Уйомова [2] у розділі «Публікації» мене зацікавила стаття А.І. Уйомова «Системний підхід до визначення культури та цивілізації» [6]. На тлі інших публікацій філософа, присвячених мові тернарного опису та сучасної логіки, звернення до культурологічного дискурсу може здатися несподіваним. Відновимо контекст написання цієї статті.

Проекти реформування української університетської освіти наприкінці ХХ ст. нагадували університетські проекти століття поза минулого, пов'язані з активними процесами національного будівництва. Цілеспрямована підготовка професійних спеціалістів для організації сфери культури у відповідності з якісно новим станом українського суспільства, розглядалася як реальний внесок у вдосконалення реформи освіти. Один із викладачів філософського факультету ОНУ В.В. Багацький у своєму підручнику з культурології помітив з цього приводу: «цикл гуманітарних дисциплін у середніх і вищих навчальних закладах поки що внутрішньо не пов'язаний єдиним культурним полем і традиціями світової та вітчизняної культури. Тому він навряд чи дає хоч якусь суму знань про її цінності» [1 с. 8].

В Одесі з відкриттям спеціальності "культурологія" пов'язували посилення позицій філософії в університеті. У сучасній світовій науці ствердилось уявлення про те, що культурологія – галузь філософського знання. Таке переконання закріпилось і в українській філософській думці, тому це уявлення прагнули реалізовувати на практиці. Обґрунтовуючи відкриття культурології саме на філософському факультеті, наголошували: викладачі культурології повинні мати базову філософську освіту.

Була надія, що підготовка професійних культурологів допоможе якісно перебудувати систему освіти, дозволить досліджувати суспільство не тільки через його економічні і політичні характеристики, але й через його культуру, котра дає аналіз домінуючих в суспільстві

духовних цінностей, допомагає визначити рівні його розвитку, дає розуміння того, чому дане суспільство живе так, а не інакше.

Філософський факультет при розробці спеціалізації “культурологія” намагався подолати розрив між теорією і практикою; спеціалізуватися не тільки на підготовці педагогів-культурологів, але й цілеспрямовано готувати спеціалістів, що вміють застосовувати свої теоретичні знання на практиці, вміють втілити у життя найрізноманітніші культурні проекти, що ставало все більш актуальним. Саме тому запропонована спеціалізація отримала назву: “Культуролог. Викладач культуурології і організатор культурних проєктів”.

І ось тут філософи зіткнулися з невизначеністю слова «культура» та інших культуурологічних понять. «Більшість підручників визначають українську культуру як суму матеріальних і духовних цінностей, що їх виробив український народ, зокрема й діаспора ... Це застереження вказує на те, що розуміння культури ґрунтується радше на етнічній приналежності та на мові виробників культури, ніж на території. У цьому розумінні «українська культура» не охоплювала би багатого культуурного спадку значних національних меншин України, як-от росіяни, поляки чи євреї та більшість сучасної масової культури в Україні, яка функціонує переважно російською мовою, що їй віддає перевагу половина українського населення. Навіть ретельно підготований підручник з історії української культури найкращих фахівців з Академії наук України містить концепцію української культури як «системи думки і творчості», витвореної українським народом, яка відображає його «етичні ідеали» разом зі специфічними рисами «національного менталітету» [3].

Протягом 1990-х років в Україні було видано чимало навчальної літератури з культуурології, авторами якої були філософи. Як вони визначали сутність культури та курсу культуурології, теорії і історії культури, філософії культури може стати темою окремої статті. Філософи висловлювали претензію дати систематичний і розгорнутий виклад сучасних уявлень про складний і багатоманітний феномен культури, розглянути її як єдине ціле, проаналізувати її розвиток з суспільної точки зору.

У своїй статті про культуру та цивілізацію Уймова спочатку проводить логічний аналіз визначень поняття культури, існуючих у філософській літературі, а потім дає своє визначення на основі загальної теорії систем.

В основі роздумів Уймова лежить сучасний сенс слова «культура»: культура як засіб підтримки життя. У ХХ столітті сформулювалося розуміння культури як організованого способу життя, заснованого на спільній традиції та обумовленого загальним оточенням. Філософ дає визначення культури, виділяє властиві їй важливі характеристики і

прагне досягнути основу, яка використовується для такого виділення. Таким шляхом філософ формулює ідею культури.

У межах системного підходу культура постає як система. Уйомов визначає культуру як систему засобів, які забезпечують ненасильницьким чином цілісність соціальної системи. Зупинимося на деталях цього визначення.

По-перше, заявлено системний підхід до культури: культура розглянута як система, що забезпечує соціальні системи. "Тобто можна визначити культуру як набір тих засобів, за допомогою яких система зберігає саму себе" [6].

По-друге, зроблено уточнення, що таке визначення буде занадто широким, оскільки існують інші, некультурні способи збереження системою самої себе, поза культурою. Уйомов наводить приклад харчування: «Люди поглинають їжу, без чого вони загинули б, і тоді не було б цієї соціальної системи. Але саме собою поглинання їжі (я не говорю про форму поглинання, це питання інше) не є культурою» [6].

Щоб звизити вихідне визначення культури, необхідно враховувати як існування системи та її збереження, так і значення деяких системних параметрів, які систему характеризують. На думку Уйомова, з поняттям культури найбільш тісно пов'язаний параметр цілісності. Культура вирішує завдання збереження цілісності («А через цілісність задіяно багато інших системних параметрів» [5, с. 57]). Те, за допомогою чого вона досягає своєї мети – компоненти культури (звичаї, мистецтво, освіта тощо) – можна у визначення не включати.

По-третє, культура безпосередньо ототожнюється із мирним характером вирішення проблем збереження соціальної цілісності. Очевидно, під час написання статті Уйомов перебував під враженням від Другої чеченської війни («Велика Російська держава нині бореться за збереження своєї цілісності в Чечні» [6, с. 39]). Методи, якими Росія зберігає свою цілісність (танки, гармати, літаки), Уйомов не відносив до культури. Армія може бути елементом культури, але не як воююча. Мабуть, пацифіст Уйомов вважав, що війни залишилися у минулому.

Будь-яка система може мати власну культуру, звідси можна розглядати культуру фірми, культуру міста, культуру системного семінару. Продовжуючи застосовувати до поняття культура апарат загальної теорії систем, можна побудувати системну класифікацію культур. "Застосування загальносистемних законів до проблем культури дозволило б дедуктивним шляхом виявляти культурологічні закони" [6, с.40].

Зупинимося тепер на другому герої даних нотаток. Німецький філософ Е. Касірер здійснив розрив з марбурзьким неокантіанством, перейшов на позиції антропологізму та створив оригінальну версію філософії

культури. Інтерес філософа до загальнокультурної історії як філософської проблеми позначився вже в роботах 1916 р., термінологія «символічних форм» розробляється в роботах 1920-х рр., перший том «Філософії символічних форм», присвячений мові, вийшов у 1923 р., другий том, присвячений міфологічному мисленню, в 1925 р., а третій - про феноменологію пізнання – в 1929 р. Для розвитку загальної філософської теорії культури в Гамбурзькому університеті (де з дня заснування в 1919 р. Касієр обіймав посаду професора філософії) у нього був чудовий ресурс – Бібліотека Абі Варбурга. В особі історика мистецтва і організатора знаменитої бібліотеки Абі Варбурга Касієр знайшов однодумця, що надихав його роботу з міфологічним мисленням, яке трактується як особлива символічна форма. У цей період Касієр формулює свої аргументи проти «фізикалізму» Віденського Гуртка, сформульованого у роботах Р. Карнапа. «Якщо не брати до уваги ранніх спроб Гуссерля, Касієр – єдиний значимий філософ ХХ століття, який зробив серйозні зусилля розуміння як розвитку точних наук, так і сучасних потрясінь, що мали місце у підставах історичних і культурологічних наук» [7, с. 264]. Його зусилля спрямовані на обґрунтування самостійності предмета та методів наук про культуру, визнання незалежності та автономності всіх символічних функцій. Культурні науки, на відміну від фізичних, спираються на дані про сферу експресивного сприйняття та фундаментального досвіду інших людських істот як побратимів, які розділяють спільний інтерсуб'єктивний світ «культурних значень» [4, с. 32 – 37]. «Метою [культурології] не є універсальність законом, але не є і [проста] індивідуальність фактів та феноменів. ...Вона встановлює свій ідеал знання. Те, що вона хоче знати, це тотальність форм, в яких реалізується людське життя. Ці форми нескінченно диференційовані, але не позбавлені єдиної структури. Бо це, зрештою, та сама «людина», з якою постійно стикаємося у розвитку культури, у тисячах проявів й у тисячі образів» [там само, с. 84, 143–144]. Таким чином, на думку Касієра, у культурології можлива об'єктивність, яка виявляється у людській здатності інтерпретувати та переосмислювати продукти людського духу, коли ми активно взаємодіємо з ними у рамках безперервного історичного процесу розвитку людської культури. Філософське розуміння культури фіксує увагу не так на фактах, як вони дані у досвіді зовнішнього спостереження, але в принципах, які дозволяють нам відносити ці факти до культури.

Порівняльний розгляд поглядів мислителів у контексті становлення культурології дозволяє дійти висновку, що ми маємо справу зі спробою у системній та раціональній формі позначити структуру цілісного досвіду, що асоціюється зі словом «культура». Для обох мислителів

культурологія – це нова наука. Філософи намагаються продемонструвати можливості та продуктивність філософського підходу до трактування та дослідження культури. Для цього Касіер узагальнює "трансцендентальний метод" Канта. Відштовхуючись від «факту культури», він цікавиться умовами його можливості. В обох філософів є прагнення включити як наукові, так і ненаукові способи мислення в єдину філософську структуру; виявити логічну структуру та загальну значимість у морі емпіричної інформації та хаосі «суб'єктивних» уявлень; відстояти принцип цілісності/єдності, відкритості розвитку, сцієнтизм (акцентування уваги розвитку до сфери наукової істини як справді універсально загальнозначущої, осмислення пізнавальних операцій, здійснюваних у культурологічному дискурсі). Уйомов тяжіє до соціоцентричного трактування культури, Касіер – до антропологічної концепції культури (культура висловлює себе через різні системи символічного уявлення).

Культурологічне знання персоналістично, тут багато значить особистий досвід дослідника та історична ситуація. Розглянуті підходи не вичерпують можливі способи розуміння культури. Однак будь-яке сучасне дослідження «логіки наук про культуру» не обійдеться без вивчення філософської спадщини Касієра та Уйомова.

Список використаної літератури:

1. Багацький В.В., Кормич Л.І. Культурологія: історія і теорія світової культури ХХ століття: Навч. посібник. К.: Кондор, 2007. 304 с.
2. Библиотека философской школы А.И. Уёмова. URL: http://www.uemov.org.ua/index.php?option=com_docman&task=cat_view&gid=25&Itemid=14 (дата звернення: 1.05.22)
3. Скељчик С. Українські культури на всі часи. Критика. 7-8. 2011. URL: http://krytyka.com/cms/front_content.php?idart=1170 (дата звернення: 25.04.22)
4. Кассирер Э. Логика наук о культуре // Избранное. Опыт о человеке. М.: Гардарики, 1998. С. 7-154.
5. Уёмов А.И. Системные аспекты философского знания. Одесса: Студия Негоциант, 2000. 160 с.
6. Уёмов А.И. Системный подход к определению культуры и цивилизации // Вісник Донецького державного університету економіки і торгівлі ім. М. Туган-Барановського. 2003. № 2 (18). С. 36-43.
7. Фридман М. Философия на перепутье: Карнап, Кассирер и Хайдеггер / пер. с англ. В.В. Целищева. М.: Канон+ РООИ Реабилитация, 2021. 352 с.

**ПОГЛЯДИ НА ЕВРИСТИКУ
АНДЖЕЯ ГОРАЛЬСЬКОГО Й АВЕНІРА УЙМОВА**

Авенір Іванович Уйомов (04.04.1928 – 29.05.2012) – видатний український філософ і системолог. Анджей Горальський (Andrzej Góralski, 11.05.1936 – 29.07.2020) – видатний польський математик, педагог, методолог творчості та філософ. Цих двох людей поєднувала не лише дружба, але також певний стосунок до евристики. Я пропоную розглянути погляди А. Горальського й А. І. Уйомова на евристику.

А. І. Уйомов і евристика. З самого початку треба зафіксувати, що А. І. Уйомов безпосередньо не працював з евристикою. Одне з ранніх згадувань евристики А. І. Уйомовим можна знайти в його спільній з І. Б. Новіком роботі «Моделювання й аналогія». Ось що можна там прочитати: «Евристика – це раціональний шлях подальшого розвитку кібернетичного моделювання психічних процесів і перенесення отриманої інформації на роботу машин» [1, с. 273]. Тут евристика розглядається в контексті евристичного моделювання, під якою розуміється «сфера, де “неточні” психологічні прийоми виявляються ефективнішими, ніж точні методи сучасної математики» [1, с. 273]. Евристичне моделювання має справу з евристичними моделями інформаційного процесу, які дають не аналітичний математичний, повністю формалізований опис інформаційного процесу, але характеризують цей процес як систему елементарних інформаційних актів, які об’єднуються на підставі певних правил [1, с. 273]. При цьому евристика не розглядається як альтернатива математичним методам, «навпаки, розвиваючись, евристичні й аналітичні прийоми дослідження будуть усе більше зближатися. Однак у сучасних умовах евристичне моделювання уможливорює оптимізацію у відомих межах шляхів розв’язання складних задач з поганою структурою з недостатньою початковою інформацією, яке не підлягає наявним сьогодні методам аналітичного математичного дослідження» [1, с. 273]. Отже, в роботі «Моделювання й аналогія» евристика пов’язується з напівточним і напівформалізованим, власне апроксимованим, моделюванням.

У згаданій роботі А. І. Уйомов указує, що моделювання – це метод, який включає умовиводи за аналогією як свою невід’ємну частину [1, с. 280]. Умовиводи за аналогією – це різновид правдоподібних міркувань. До правдоподібних міркувань також належать індукція й абдукція. Правдоподібні міркування, як правило, простивляються демонстративним міркуванням, тобто дедуктивних: перші ґрунтуються на можливості та ймовірності висновування, а другі – на необхідності. Поділ міркувань

на правдоподібні та демонстративні А. І. Уйомов запозичує в угорсько-швейцарсько-американського математика Дьйордя Пої: «Математика, згідно з усталеним поглядом, є типово дедуктивною наукою. Відповідно до цього аналіз логічного апарату математики розуміється як аналіз дедуктивних умовиводів. Головний зміст сучасної математичної логіки є теорією дедукції. Лише останнім часом виникає зацікавленість в аналізі інших форм умовиводів, які використовуються в математиці, зокрема, аналогії. Тут особливо потрібно відзначити роботи Д. Пої» [2, с. 154].

Зацікавленість в аналізі недедуктивних форм умовиводів, які використовуються в математиці, представлена в таких роботах Д. Пої, як «Як розв'язувати це» (1945) [3], «Математика та правдоподібні міркування» (1954, 1968) [4-5] та «Математичне відкриття» (1962) [6]. Уже в книжці «Як розв'язувати це» Д. Пої пов'язує правдоподібні міркування з евристикой, метою якої є «досліджувати методи та правила відкриття та винаходження» [3, р. 112]. Певною мірою А. І. Уйомов також пов'язує правдоподібні міркування, принаймні певні форми, з евристикою. Про це свідчить його стаття «Демонстративні й евристичні аспекти логічного моделювання науки».

У цій статті А. І. Уйомов пише наступне: «Під логічною моделлю науки ми розуміємо логічну конструкцію, яка відбиває певний аспект наукового дослідження. У такому випадку дедуктивна модель науки – це її логічна модель, яка є дедуктивною, зокрема, аксіоматичною системою. Альтернативами дедуктивним моделям є конструкції індуктивного характеру та різноманітні схеми умовиводів за аналогією» [7, р. 407]. Ключовою відмінністю між дедуктивними моделями й альтернативними моделями науки є те, що «дедуктивні конструкції не моделюють евристику, тобто неможливо дослідити процес появи нового знання через використання таких <дедуктивних. – прим. моя. – К.Р.> моделей» [7, р. 407], на відміну від альтернатив дедуктивним моделям, які моделюють евристику, але не є демонстративними, тобто такими, які відображають необхідні зв'язки між науковими висловлюваннями [7, р. 407].³ Отже, евристика А. І. Уйомовим пов'язується з новим знанням або з отриманням нового знання. Також, згідно з А. І. Уйомовим, за евристику, тобто отримання нового знання, відповідають недедуктивні моделі науки, до яких А. І. Уйомов відносить індукцію й умовиводи за аналогією; я би сюди додав також абдукцію, хоча треба зазначити, що деякі логіки вважають абдукцію й умовиводи за аналогією різновидами індукції.

---

³ Тут А. І. Уйомов посилається на роботи Р. Карнапа, К. Поппера та Г. Райхенбаха [7, р. 407].

Треба також згадати, що раніше в роботі «Моделювання й аналогія» І. Б. Новіка й А. І. Уйомова евристика пов'язувалася з напівточним і напівформалізованим, власне апроксимованим і скоріш психологічним моделюванням в умовах, коли інформаційний процес характеризується як система елементарних інформаційних актів, які об'єднуються на підставі певних правил. Якщо поєднати цю думку з роботи «Моделювання й аналогія» з думками з роботи «Демонстративні й евристичні аспекти логічного моделювання науки», то може виявитися, що низка логічних методів недедуктивного характеру (абдукція, аналогія, індукція) є напівточними, напівформалізованим, апроксимованими і скоріш «психологічними» методами логіки, чи просто евристичними методами логіки.

У статті «Демонстративні й евристичні аспекти логічного моделювання науки» є цікавий момент, а саме – А. І. Уйомов пише про рівні логічного аналізу: «<...> якщо логічна схема міркування за аналогією моделює справжній процес мислення опосередковано (перший рівень), дедуктивна конструкція повинна мати як прототип схему міркування за аналогією (другий рівень)» [7, р. 407]. Звідси можна припустити, що логічний аналіз, який застосовується до логічного моделювання науки (логічних моделей науки), може мати два рівні – перший: недедуктивний, а, отже, напівточний, напівформалізований, апроксимований і певною мірою психологічний; а другий: дедуктивний, тобто таким, що відображає необхідні зв'язки між науковими висловлюваннями. Перший рівень – це евристичний рівень логічного аналізу, а другий – це демонстративний рівень логічного аналізу.

З огляду на сказане вище можна припустити, що для А. І. Уйомова такі логічні методи міркування, як абдукція, індукція й умовиводи за аналогією, є або евристичною складовою логіки, або евристичною логікою.

Важливо відзначити також, що якщо аналогія є евристикою і що аналогія є невід'ємною складовою моделювання, то моделювання у тій або тій мірі містить в собі евристичну складову. Отже, будь-який варіант моделювання, наприклад, системний, над розробкою якого працює школа А. І. Уйомова, має містити евристичну складову (та вірогідно на первинному рівні).

Евристика А. Горальського. А. Горальський був знаним послідовником Д. Пої, розробником і популяризатором евристики з кінця 1970-х років, про що свідчить низка його робіт [8-14]. Він указував на те, що в сучасних умовах розвитку евристики дуже складно відповісти на питання «Що таке евристика?», «оскільки, для одних евристика – це галузь філософії, яка шукає своєрідний “філософський камінь”, а саме

універсальний та ефективний метод розв'язування всіх завдань. Для інших, натомість, це мистецтво dokonувати відкриття. Для ще інших – га-лузь праксеології, яка прагне до збільшення запасу творчих можливостей людини, шляхом цілеспрямованого синтезу досвіду» [15, с. 10]. Сам же А. Горальський скоріше дотримувався синтетичного підходу до розуміння евристики, тому що він визначав предмет евристики як усі дії, за які береться людина, яка творчо розв'язує практичні, пізнавальні чи педагогічні завдання [15, с. 10]. Згідно з А. Горальським, евристика має такі цілі, як (а) виокремлення типових дій, які виконуються під час занять творчим ремеслом і їх аналіз, який має вести до протокольних визначень, дефініцій; (2) опис процедур творчого розв'язання завдань; 3) конструювання й обґрунтування норм творчої діяльності [15, с. 10]. Ключовими для А. Горальського «точками» для розуміння евристики були творчість і розв'язання завдань.

А. Горальський запропонував наступну класифікацію евристик. *Перший вид евристики* – це рефлексійна евристика. До цього виду евристики, згідно з А. Горальським, належать метод сократівського діалогу (бесіди), картезіанський метод (тобто метод, запропонований у роботі «Міркування про метод» Р. Декарта), метод Д. Пої. Щодо цього виду евристики А. Горальський указував, що ці евристичні методи поєднують те, що «вони вплетені у пошук таких переконань, а також способів мислення й діяння, які служать людяності й тому її виразові, який можна охопити формулою створювання – істини, добра і краси» [15, с. 11-12]. Це дуже оптимістичний погляд на рефлексійну евристику, її цілі та завдання. Скоріше тут просто треба говорити про те, що рефлексійна евристика – це загальні техніки, керівництва та поради щодо розв'язання задач (або ж загальна теорія розв'язання задач).

Другий вид евристики – це прагматична евристика. Про неї говорять «там, де конструюються методи, що застосовуються при розв'язанні завдань, взятих з “життя”, тобто таких, які використовуються в якості моделі певний обсяг дійсності» [15, с. 12]. Прикладами прагматичної евристики є морфологічний аналіз, спонтанне групове мислення, матриці пошуку, синектика, алгоритм розв'язування винахідницьких завдань і системний підхід [15, с. 12].

Тут я би хотів звернути увагу на той факт, що А. І. Уйюмов відомий тим, що створив один з різновидів системних досліджень, параметричну загальну теорію систем. Звідси його теорія систем також можна розглядати як прагматичну евристику. І взагалі, можливо, всі системні дослідження (системний підхід, системологія, загальна теорія систем, системний аналіз, системотехніка, тектологія, синергетика, кібернетика, інформатика) розглядати як прагматичні евристики.

Третій вид евристики – це інформативна евристика, про яку говорять, «якщо ж розв’язання відносяться до цілеспрямовано збудованих і сформульованих моделей дійсності і отримуються за допомогою засобів перетворення й “обробки інформації”» [15, с. 12]. До інформативної евристики належать концепції штучного інтелекту та роботики (робототехніки) [15, с. 12].

Якщо прагматична й інформативна евристика мають справу з моделями дійсності, природної та штучної, то вони в принципі можуть мати справи з методами моделями (якщо не вважатися способами моделювання), невід’ємною складовою яких є умовиводи за аналогією. З огляду на це розробки А. І. Уйомова з моделювання й умовиводів за аналогією можна розглядати крізь призму прагматичної й інформативної евристик (добре що А. І. Уйомов створив передумови для цього).

Звідси – підсумок: різниця в поглядах на евристику між А. І. Уйомовим і А. Горальським полягає в тому, що А. Горальський працював над евристикою в цілому, А. І. Уйомов, навпаки, – лише над деякими різновидами евристики.

Список використаної літератури:

1. Новик Б. И., Уёмов А. И. Моделирование и аналогия. *Материалистическая диалектика и методы естественных наук*. Москва: Наука, 1968. С. 256-293.
2. Уёмов А. И. Аналогия в практике научного исследования. Из истории физико-математических наук. Москва: Наука, 1970. 266 с.
3. Pólya G. How to Solve It: a new aspect of mathematical method. 2nd ed. New York: Doubleday Anchor Books, 1973. 254 p.
4. Pólya G. Mathematics and Plausible Reasoning. Vol. 1: Induction and Analogy in Mathematics. Princeton: Princeton University Press, 1954. 280 p.
5. Pólya G. Mathematics and Plausible Reasoning. Vol. 2: Patterns of Plausible Inference. Princeton: Princeton University Press, 1968. 226 p.
6. Pólya G. Mathematical Discovery: On Understanding, Learning, and Teaching Problem Solving. New York: John Wiley & Sons, 1981. 220 p.
7. Uyemov A. Demonstrative and Heuristic Aspects in the Logical Modeling of Science. *Proceedings of the Fourth International Congress for Logic, Methodology and Philosophy of Science, Bucharest, 1971*. Amsterdam: Elsevier, 1973. Pp. 407-413. DOI: [https://doi.org/10.1016/S0049-237X\(09\)70375-1](https://doi.org/10.1016/S0049-237X(09)70375-1).
8. Góralski A. Zadanie, metoda, rozwiązanie (Techniki twórczego myślenia). Warszawa: Wydawnictwa Naukowo-Techniczne, 1980. 220 s.
9. Góralski A. Być nowatorem. Poradnik twórczego myślenia. Warszawa: Państwowe Wydawnictwo Naukowe, 1990. 154 s.

10. Góralski A. Zapiski heurysty. Warszawa: Wydawnictwo Zakładu Metodologii Wyższej Szkoły Pedagogiki Specjalnej, 1995. 28 s.
11. Góralski A. Reguły treningu twórczości. Warszawa: Wydawnictwo Naukowe Scholar, 1996. 48 s.
12. Góralski A. Wzorce twórczości. Eseje filozoficzne i pedagogiczne. Warszawa: Wydawnictwo Akademii Pedagogiki Specjalnej, 2003. 116 s.
13. Góralski A. George'a Pólya pedagogika mistrzostwa czyli O relacji uczeń-mistrz i jej regułach. Warszawa: Akademia Pedagogiki Specjalnej, 2013. 335 s.
14. Góralski A. Ścieżki twórczości: próby, dokonania, syntezy. Warszawa: Wydawnictwo Akademii Pedagogiki Specjalnej, 2014. 365 s.
15. Горальський А. Правила тренінгу творчості. Методичний посібник / пер. з пол. О. Гірний, І. Корнієнко. Львів: ВНТЛ, 1998. 52 с.

LEADERSHIP IN BUSINESS THROUGH THE HINDU PRISM IN THE WORKS OF DEVDUTT PATTANAİK

Devdutt Pattanaik (b. 1970) is a contemporary Indian mythologist, writer, and illustrator. He writes about the relevance of mythology in modern times, not only in terms of religion but also in such areas as management, business and leadership. He is the author of over 50 books and 1,000 articles. He is an expert in cultural issues, and also takes part in various TV programs [1].

Special attention should be given to works of Devdutt Pattanaik that are devoted to a connection between Hindu mythology and modern processes of work organization. His book “Leader: 50 Insights from Mythology” [2] is a guide for leaders, as well as for usual office workers who experience difficulties while working in a team and wish to succeed in their professional activities.

In search of parallels between Hinduism and business, Devdutt Pattanaik turns a new page in Contemporary Hinduism. Analyzing the behavior of the characters of Sanskrit epics and projecting similar situations into present-day realities, the expert manages to show readers what a real leader should be like, how to secure the company’s success, and by which way one can reach personal and professional growth.

The majority of articles in “Leader: 50 Insights from Mythology” are based on world-famous India’s epics the “Mahabharata” and the “Ramayana”, retellings of which Hindus listen to since childhood. Parallels between modern people, that are related to business, and famous characters of great epic poems such as Krishna, Pandavas, Kauravas, Rama, Lakshmana, Ravana, etc. can be easily seen. In his book, Devdutt Pattanaik also refers to other stories from Hindu mythology as well as to ancient Greek epics “Iliad” and “Odyssey”, the Bible, and even Islamic tenets.

In one of the chapters of the book “Leader: 50 Insights from Mythology” named “Strategic intent of Ravana” [3], Devdutt Pattanaik draws parallels between the main characters of the “Ramayana” Rama and Ravana and two modern characters who work as CEOs, Asutoshji and Trilochanji, and are created by the author.

The mythologist talks about Ravana calling him “one of the most flamboyant villains in Hindu mythology” [3]. While discussing the personality of Ravana and listing his negative sides, the mythologist tries to attribute to him several positive sides of the character, mentioning that he was a great poet and a musician.

Devdutt Pattanaik notes that “Rama, by comparison [to Ravana], seems boring – an upholder of rules who never does anything spontaneous or

dramatic”. Rama “always does the right thing, whether he likes it or not” [3]. When Devdutt Pattanaik calls Rama boring, the question arises – for whom exactly does he seem boring? Ones living in the Kosala Kingdom, as well as inhabitants of neighboring lands, respected and loved Rama for his ability to think wisely and act according to dharma.

Devdutt Pattanaik transfers the storyline to modern times. Projecting two famous characters of the ancient epic the “Ramayana”, the mythologist compares them with characters invented by himself such as Trilochanji whom he identifies with Ravana, and Asutoshji, whom he compares with Rama. Trilochanji “has the money to buy anybody who stands in his way”, “Trilochanji’s organization is in awe of him” and “everyone fears him” [3].

While reading about the second character, Asutoshji, whom Devdutt Pattanaik opposes to Trilochanji, ones can see that he is “a very mild man”, who doesn’t like appearing in media, works together with his team, “dresses like others do”, and in case of difficult situations he will “meticulously plan his action to solve the problem without looking for short cut” instead of asking to help from politicians or other people who have a major influence because, as he states, “short cuts always have long-term repercussions” [3]. Thus, it’s easy to see that Asutoshji looks like Rama.

Devdutt Pattanaik compares Trilochanji with Ravana, and Asutoshji with Rama, because the first one is “flamboyant and commanding” while the second one is “boring and task-oriented” [3]. Rama just does his job, and Ravana with his narcissistic personality cannot live without public admiration. From the perspective of doing their business as well as in terms of leadership qualities, both Ravana and Rama are influential, powerful, and strong personalities but their social identities differ radically. Rama is a law-abiding man committed to dharma, devoted to his family and wife, who is always ready to help close ones as well as strangers. Ravana, instead of taking care of his family, surrounds himself with endless women, and instead of assisting others, he exploits their weaknesses for his own needs.

The mythologist concludes, stating that “In Hindu mythology, a leader is not one who rules a city of gold or travels on a flying chariot. He is one who lives to make a positive impact on the lives of others” [3]. It’s impossible to deny that for society, as well as various organizations and groups, a leader with positive qualities, such as Rama from the “Ramayana”, who lives for the sake of others and not for himself, or a modern character Asutoshji, created by Devdutt Pattanaik, is more preferable.

As the author rightly points out, “the journey [of Rama] is not easy – for one can never please everybody” [3]. Rama lives his life without looking for easy actions that will lead to a quick result but will harm the well-being of others or don’t correspond to dharma. At the same time Ravana achieves his

goals in any possible way that is convenient for him, he takes destructive actions, kills people, steals women, and destroys everything around him, without pity even for loved ones.

Rama was so devoted to people and selfless in the service to them, that he sacrificed his well-being and even his beloved wife Sita. When Rama heard rumors from the inhabitants of Ayodhya concerning the purity of Sita after long captivity under Ravana, with a heavy heart he decided to send Sita into forests. Rama understood that the duty of the ruler to his people (rajadharma) was more important than the duty of the husband to his wife. However, despite this controversial and painful decision, Rama retained his love and commitment to Sita. He didn't marry any other women and placed a golden statue of Sita next to him on the throne. To maintain piety, Rama went through a path full of difficulties and sufferings.

Thus, Devdutt Pattanaik gave an example of what a modern leader should be like. The right leader shouldn't look for easy but unsavory ways, should follow the path of devotion to his organization and be able to sacrifice his interests for the well-being of his employees.

The mythologist notes that Trilochanji wishes to dominate and produce fear in others like Ravana, while Asutoshji aims to provide employees with maximum comfort and security. According to the author, "the difference in strategic intent makes one Ravana and the other Rama" [3].

In his work, Devdutt Pattanaik uses the principle of analogy. According to A. I. Uemov, "analogy is a conclusion in which inference refers to another subject than the one which was stated in the premise" [4, p. 19]. Devdutt Pattanaik in his book "Leader: 50 Insights from Mythology" uses the analogy of properties and the analogy of relations. The mythologist draws a connection between invented characters and protagonists of Hindu mythology. Analyzing modern realities, Devdutt Pattanaik takes examples of situations from business and compares them with ancient myths and stories. We can conclude that, in his opinion, an ideal leader should have positive traits of heroes of Hindu mythology, such as wisdom, judgment, and determination, as well as treat his employees as a protector who worries about the future of the company.

The opposition of good and evil that is easily seen in Hindu mythology, provides people with universal paradigms of moral behavior that can be taken into consideration in the various situations including business, management, and leadership.

By drawing parallels between Hinduism and business, Devdutt Pattanaik opens a new page in Contemporary Hinduism. Analyzing the behavior of the characters of Hindu epics and projecting similar situations into present-day realities, the mythologist manages to show his readers what a real leader

should be like and by which ways he can ensure the success of the company, as well as how a usual worker should show himself in the team.

Due to the fact that the books of Devdutt Pattanaik are published in English and are translated into other languages, he has the opportunity to contribute to the popularization of the ideas of Hinduism around the world, as well as have an influence on modern religious and philosophical thought and spheres of society.

Devdutt Pattanaik can be considered a modern interpreter and innovator who applies the orthodox ideas of Hinduism in the fields of culture, management, leadership, etc. His works are important not only for his contemporaries and compatriots including ones who are acquainted with Hindu culture and follow Hinduism as well as ones who are not yet familiar with it. The books of Devdutt Pattanaik are also of special interest to researchers of Contemporary Hinduism.

References

1. About Devdutt Pattanaik. URL: <https://devdutt.com/about/> (accessed 22.04.2022)
2. Pattanaik D. Leader: 50 Insights from Mythology. HarperBusiness, 2017. 248 p.
3. Pattanaik D. Strategic intent of Ravana // Leader: 50 Insights from Mythology. HarperBusiness, 2017. 248 p.
4. Uemov A.I. Analogiya v praktike nauchnogo issledovaniya [Analogy in the practice of scientific research]. Moscow: Nauka, 1970. 264 p.

ЛОГІКО-МЕТОДОЛОГІЧНІ ПЕРЕДУМОВИ
ДЛЯ РОЗШИРЕННЯ ФОРМАЛЬНОГО АПАРАТУ (МТО), НА
ЯКОМУ БАЗУЄТЬСЯ
ПАРАМЕТРИЧНА ЗАГАЛЬНА ТЕОРІЯ СИСТЕМ

1. Передумови для розширення категоріальних основ мови тернарного опису (МТО)

1.1. Актуальність задачі щодо модифікації МТО. Суть проблемної ситуації. Стан розробки даної теми

Параметричний варіант загальної теорії систем (ЗТС ПВ) до нинішнього часу розвивався з використанням мови *тернарного опису* (МТО) [1 – 35]. Завдяки версії мови МТО-4, в ЗТС ПВ було досягнуто суттєвих результатів. Однак при цьому відкрився і ряд недоліків МТО-4. Вони знижують *виразні* можливості, *конструктивність* і *операціональність* МТО, утруднюючи розвиток ЗТС ПВ. Для ліквідації таких недоліків мова МТО-4 потребує в її розширенні. Модифікований таким чином МТО-4 можна назвати МТО-5 [32].

Базисними категоріями в зазвичай використовуваній (четвертій) версії мови МТО послужили дві трійки категорій. Перша трійка – це «річ», «властивість», «відношення». Друга трійка складалася з категорій «*визначене*», «*невизначене*», «*довільне*» [1 – 11; 20; 23 – 33]. Вона обумовила *триадну шкалу* предметних значень для формул МТО-4.

У нинішні часи зародилися підстави не тільки для уточнення *філософських передумов* МТО-4, але й для виділення більш загальних зв'язків чи *залежностей* між базисними категоріями МТО. Окрім того, з'явилася можливість спростити *правила висновків* у МТО за рахунок розширення згаданої *триадної шкали* на основі категорії «універсальне». Так нарізла необхідність розширити *абетку* мови МТО-4, доповнити набір її *фундаментальних відношень*, а також уточнити *синтаксис* і *семантику* цієї мови [32]. В цілому, виявилась реальна перспектива модифікувати МТО до її версії МТО-5, від якої очікується більша її ефективність. Ефективність – у справі розвитку *параметричного варіанту* ЗТС.

Тут ми обговоримо декілька основних визначень, пропонованих для МТО-5. Вони покликані допомогти здолати деякі відомі труднощі в застосуванні МТО-4. Багато труднощів, що виникають у МТО-4, стають помітними вже при намаганнях формалізувати за допомогою цієї мови ланцюг із наступних понять і суджень.

1. Контекстуальна невизначеність, яка відповідає поняттю “підхожа річ” (інакше кажучи, «доречна, слухна річ»). 2. *Дієві* відношення, тобто,

відношення, котрі служать не властивостями для даної речі, а виражають дії. Ті дії, - які реалізуються цією ж річчю, або ж дії, які застосовуються до неї. 3. *Імплікативні відношення* (*імплікації* у МТО-4), в консеквенті котрих відображено *дієві* відношення. У МТО-4 імплікація розуміється в узагальненому сенсі і називається *імплікацією*: в її консеквенті можуть відображатися не тільки судження, але й поняття. 4. Дефініція *тотожності* за Аристотелем і визначення *тотожності*, що приписується Лейбніцові. 5. Дефініція поняття про конкретний об'єкт, як про об'єкт, що визначається контекстуально (за його місцем у синтаксично визначеному співвідношенні). 6. Семантика, референтативне значення списку формул МТО - 4; онтологічний статус поняття про *список формул* МТО-4, об'єм поняття про нього. 7. Поняття про об'єкти, котрі беруться *разом, поспіль* (тобто, - про речі, *разом узяті*). 8. Поняття про речі, *взяті по-одиноці* (тобто, - про речі, котрі беруться *не разом*). 9. *Валентності* та їх окремі випадки (такі, як *істинність* і *хибність*). 10. Операція *контрадикторного заперечення* висловлювань (чи суджень).

Труднощі, виявлені при намаганнях формалізувати згадані поняття і судження в МТО-4, заважають розвитку Параметричної Загальної Теорії Систем, яка базується на мові МТО-4 [32]. Дана робота покликає вдосконалити цю мову шляхом переходу до її розширеної версії, до МТО-5. За рахунок цього, за думкою автора, підвищиться і *ефективність* мови МТО як мови опису систем.

1.2. Шляхи розширення категоріальних основ МТО

Серед філософських передумов, на яких ґрунтувалася МТО, лежить особливий аналіз речей. МТО базується не на просторовому, а на *якісному* розумінні речі. Тобто, - на розумінні речі як *єдності її властивостей* [1 – 11; 20; 23 – 35].

Поняття «річ» «об'єкт», «предмет» у МТО розглядаються як синонімічні. Вони грають ту ж роль, що і категорія «річ». У взаємозв'язках із категоріями «властивість» і «відношення» вони грають ту ж саму роль, що й категорія «річ». Зв'язки ж між категоріями «річ», «властивість» і «відношення» закладені в синтаксисі мови: різниця між категоріями цієї (*першої*) трійки відображається в структурі правильно побудованих формул МТО. Існує також *ієрархія* згаданих зв'язків, але вона у версії МТО-4 не враховується. Якщо таку *ієрархію* виявити, то розширяться і набір *фундаментальних* відношень МТО.

Категорії ж *другої* трійки використовуються на рівні інтерпретації правильно побудованих формул і додатково визначають (*довизначають*) семантику мови МТО. Це - категорії «*визначене*», «*невизначене*» і «*довільне*». Їм співставлено спектр із трійки об'єктів (**t**, **a** і **A**) в абетці МТО. Такі об'єкти входять у *триадний спектр предметних* (чи

референтативних) значень для формул абетки. Одначе, на практиці, в різних системах знань, ефективна гамма значень важливого системного дескриптора часто опиняється більш широкою. Розробляючи більш адекватну системним дослідженням версію МТО, варто розширити тернарний спектр літерів абетки МТО до квадратичного. Так усередині філософських засад МТО може фігурувати категорія універсальності. Для цього необхідно додати до абетки МТО нову формулу для поняття «кожна річ» [32].

2. Характер основних і похідних правильно побудованих формул (ППФ) у МТО-5

Базисна абетка нашої мови МТО-5 складається з чотирьох (первісних) символів: **t** ; **a** ; **A** ; **E** . Окрім того, для позначення похідних об'єктів, визначених за допомогою символів базисної абетки (звичай, – у якості скорочень), використовуються такі знаки: 1) риски (- ; ≡); 2) хвилясті риски (~ ; ≈); 3) стрілки і дужки ($\Rightarrow$, $\rightarrow$, $\Rightarrow$, $\rightsquigarrow$; $\leftarrow$; $\supset$; $\subset$; $\exists$, ϵ); 4) грецька буква йота (в її прямому **ι** і перевернутому написі **ι**) без індексів чи з індексами; 5) ряд букв латинської абетки: 1) **S** ; 2) **N** ; 3) **T** ; 4) буква *джей*, в її прямому написі **J** і в перевернутому **Γ** .

У якості технічних символів упроваджуються: 1) зірочка * ; 2) крапка • в центрі строчки; 3) двориска навкруги риски ÷ ; 4) косинці > та < ; 5) дужки (чи скобки).

Заради зручного читання формул, застосовується різноманіття дужок. Це – наступні види дужок. Круглі дужки ( ) , квадратні [ ] , фігурні { } . Можуть використовуватися і дужки з числовими індексами, - наприклад, $\tau( )_7$.

У якості метамовних символів, що позначають формули МТО, вибираються великі літери готичної абетки: **A** , **B** , **C** , **D** , **E** , **F** , **G** , ... , **Z** . Тобто, велика готична літера позначає схему формули (інакше кажучи, - формульну схему, чи – схематичну формулу). У подальшому, там, де це не викликає непорозумінь, можна вчиняти наступним чином. Замість слів «схематична формула» (а також замість слів «формульна схема») – замість цих слів можна писати слово «схема» чи – слово «формула».

Заради більшої стислості, іноді, замість словосполучення «об'єкт, формула якого має схему **A**», ми будемо писати також слова «об'єкт на ім'я **A**» чи – навіть просто слова «об'єкт **A**».

Припускається, як звичайно в логіці, що одна і та ж літера позначає одну й ту саму формулу. Окрім того, замість вираження «за визначенням, означає» застосовується метамовний символ = *def* .

Вихідними (елементарними, або первісними) правильно

побудованими формулами (ППФ) у МТО-5 є тільки наступні: **t** ; **a** ; **A** ; **E** .

3. Семантика елементарних формул (з абетки МТО-5)

Формула **A** позначає *будь-яку* річ. Формулі **A** в англійській мові більше відповідає слово «*any*» [10, с. 57; 2, с. 156 - 157]. Формула **E** позначає той об'єкт, що стоїть за поняттям «*кожна річ*», чи «*всіляка річ*». Поняттю «*кожна річ*» в англійській мові відповідає слово «*every*». За асоціацією с ним, **E** – це *кожна річ*. Як зазвичай, в МТО, **t** – це *визначена* річ, і **a** – це *невизначена* річ.

Звернімо увагу на те, що літери з абетки МТО-5, як знаки даних формул, подано в *прямій* (некурсивній) прописі. Це – на відміну від курсивної прописі з абетки МТО-4. Погляньмо на абетку МТО-5 пильніше. Отже, формула **t** символізує *визначений* (фіксований, заздалегідь заданий) об'єкт. Об'єкт – чи річ (предмет). Він визначений у тому широкому сенсі того слова, про який йдеться в працях [1 – 5; 29]. Саме так: «В процесі застосування ЯТО к той или иной предметной области, должен быть осуществлён выбор **t** в качестве предварительного условия этого применения».

Як і в МТО-4, у МТО-5 інтерпретація формули **t**, що відображає *визначений* об'єкт, також задається *заздалегідь* (для всієї тої обраної *ситуації*, в котрій фігурує цей об'єкт). І ця інтерпретація не змінюється. Тому в МТО об'єкт **t** вважається *семантично визначеним*.

Формула **a** позначає *деякий, невизначений, якийсь* предмет. Початково, *невизначений* об'єкт може, зокрема, тлумачитись як *абсолютно невідомий*. Різниця між **t** й **a** відповідає різниці в значенні слів з *визначеним* і *невизначеним* артиклем у англійській мові, так що **t** можна розглядати як скорочене позначення для **the object**. Паралельно, можна трактувати **a** - як скорочене позначення для **an object**.

Довільність виражається в МТО вживанням ППФ **A**. Тобто, **A** можна розглядати як «**any object**» [3; 4; 26, п. 6.2, с. 64; 29; 30].

У МТО-5 через формулу **E** виражається поняття «*кожна річ*». **E** - це символ *кожної речі*. Це поняття відповідає поняттю “**every thing**” у англійській мові. Інакше кажучи, символ **E** відповідає займеннику “**every**” в англійській мові.

Подібно до передумов для МТО-4, в залежності від того, як розуміється об'єкт у тій чи іншій предметній області, формули **t** , **a** , **A** отримують стосовно до неї більш конкретну інтерпретацію. Те ж стосується інтерпретації об'єкта **E** в МТО-5.

У МТО-5, як і в МТО-4, символ **t** в різних своїх входженнях у одну й ту ж саму формулу завжди позначає один і той же самий об'єкт [3; 4; 26, п. 6.2, с. 64; 28; 29]. Цього не можна сказати ні про символ

невизначеного об'єкта, ні про символ довільного об'єкта в МТО-4 [3; 4; 26, п. 6.2, с. 64; 28; 29]. У різних своїх входженнях у одну й ту ж саму формулу МТО-4 символи *невизначеного* і *довільного* об'єктів можуть, взагалі кажучи, позначати різні об'єкти [3; 4; 27, п. 6.2, с. 64; 28; 29]. Це, однак, не стосується символів **a**, **A** та **E** в МТО-5.

4. Неелементарні (чи складні) ППФ МТО-5

Неелементарні (чи *складні*) ППФ утворюються (попарно) наступним чином. Якщо **A** і **B** – суть правильно побудовані формули (чи *формульні схеми*) у мові МТО-5, то правильно побудованими формулами будуть також і наступні формули. Це – не тільки вихідні вісім *відкритих* (*пропозиціональних*) формул, але й вісім відповідно *замкнених* (чи *концептуальних*) формул. Усього таких схем ППФ шістнадцять:

- 1) { **A** ÷ **B** }; 2) [**A** ÷ **B**] ;
- 3) { **A** • **B** }; 4) [**A** • **B**] ;
- 5) { **A** > **B** }; 6) [**A** > **B**] ;
- 7) { **A** < **B** }; 8) [**A** < **B**] ;
- 9) { (**A**) **B** }; 10) [(**A**) **B**] ;
- 11) { (**B** *) **A** }; 12) [(**B** *) **A**] ;
- 13) { **B** (**A**) }; 14) [**B** (**A**)] ;
- 15) { **A** (* **B**) }; 16) [**A** (* **B**)] .

Перейдемо тепер до семантики складних формул.

5. Семантика неелементарних ППФ у МТО-5

Первісні неелементарні ППФ бувають двох типів. У першому класі – *пропозиціональні* ППФ. У ньому містяться деякі (*фундаментальні*) співвідношення (між речами, властивостями і відношеннями). У другому класі – *концептуальні* ППФ. У ньому посідають об'єкти, *похідні* від фундаментальних співвідношень. А саме: за *поняттями*, формалізованими через ППФ другого класу, розуміються об'єкти, на котрих реалізовано дані фундаментальні співвідношення. То – об'єкти, які визначено завдяки їх участі в фундаментальних співвідношеннях (визначено через фундаментальні співвідношення).

Іншими словами, це те, у вигляді чого об'єкти проявляються, беручи участь у фундаментальних співвідношеннях. Вихідні ППФ відповідають наступним *співвідношенням* і *об'єктам*, задіяним у них.

Та ППФ, котра відображається у *висловленні*, називається *відкритою*, чи *пропозиціональною* ППФ. По суті, *відкрита* ППФ позначає деяку *ситуацію* [36 - 38].

Можна бачити, що в МТО-4 *фундаментальні* співвідношення (між речами, властивостями і відношеннями) виражаються у двох типах *предикації*: 1) та *предикація*, де річ має властивість (чи відношення); і 2) та

предикація, де властивість (або відношення) належить об'єкту (чи речі). Такі предикації відображають собою зв'язки чи залежності (між речами, властивостями і відношеннями). Скажімо, річ може так залежати від об'єкта, що вона притаманна йому, чи підпадає під нього.

Відношення предикації *P* у МТО-4 подібне предикаціям Аристотеля [39, Т.2. с. 53 – 66; 40: Гл. 2 – 6; 1а, 15-6а, 35; 41; 42, с. 20, 41; 43]. Пізніше в МТО-4 такі предикації позначалися літерою **К** [4: Part II, p. 140; Part III, 2.1.1, p. 8 - 9].

Володіння можна висловити в англійській мові дієсловом *to have*, а належність дієсловом *to belong*. Вони, як відомо, відображають згадані зв'язки чи залежності [44; 45]. Володіння і приналежність (чи притаманність) як такі, виступають у Аристотеля, по суті, у ролі категорій [10, с. 82; 41, Гл. 15; 46, с. 275; 47, с. 215; 30, с. 20 – 22, 25]. «В філософії Вайшешика (Канада) приводяться семь категорій... 6) *самая* – отношение присущности» [47, с. 203].

Під поняттями (чи під формулами) другого класу, мисляться об'єкти, похідні від фундаментальних співвідношень (ті об'єкти, що визначаються через фундаментальні співвідношення). Це – об'єкти, на котрих реалізовані дані фундаментальні співвідношення. Можна сказати, - це те, у вигляді чого об'єкти проявляються, фігуруючи у фундаментальних співвідношеннях.

Та ППФ, котра відображається в понятті, називається замкненою (інакше кажучи, закритою, або концептуальною) ППФ. Відкрити формулу (ППФ) можна у МТО замкнути (застосувати до неї концептуальне замкнення). Ми отримаємо при цьому закрити, чи концептуальну ППФ. При такому замиканні фігурні дужки замінюються прямокутними.

У формалізмі МТО розглядаються співвідношення, правомірність яких не залежить від вибору предметної області [3; 4; 27, п. 6.2, с. 64; 28; 29].

Як пише А.І. Уйюмов, у МТО напрям інтерпретації у формулі задається структурою цієї формули [3; 4; 27, п. 6.2, с. 64; 28; 29].

1. Наприклад, ППФ $\{ \mathbf{A} \div \mathbf{B} \}$ означає ситуацію, продемонстровану такою фразою: «Річ, позначена формулою $\mathbf{A}$, і річ, відображена формулою $\mathbf{B}$, *якось співвідносяться*». Скажімо, $\{ \mathbf{t} \div \mathbf{a} \}$ означає ситуацію, коли $\mathbf{t}$ й $\mathbf{a}$ *якось співвідносяться*. Формула $\{ \mathbf{A} \div \mathbf{B} \}$ відображається у висловлюванні, а тому називається відкритою, або пропозиційною ППФ.

За своєю сутністю, співвідношення $\{ \mathbf{A} \div \mathbf{B} \}$ є невизначеним і не має визначеного напрямку. Як видно з його змісту, обидва знакосполучення $\{ \mathbf{A} \div \mathbf{B} \}$ і $\{ \mathbf{B} \div \mathbf{A} \}$ вважаються не просто еквівалентними (за змістом), а вважаються такими, що в них відображається один і той

самий *денотат*. У МТО-4 ця ситуація подібна до ситуації з відсутністю порядку в так званих *вільних списках* формул.

2. Якщо *замкнути* попередню (*відкриту*) формулу $\{ \mathbf{A} \div \mathbf{B} \}$, то мж отримаємо *закриту* ППФ $[\mathbf{A} \div \mathbf{B}]$. У ній виражено *поняття*. Це – схема *об'єкта* на ймення «Позначені формулами $\mathbf{A}$ і $\mathbf{B}$ речі, що якимось співвідносяться». Або «Поіменовані $\mathbf{A}$ и $\mathbf{B}$ речі, які знаходяться в якомусь співвідношенні».

Знову ж-таки, як видно зі змісту *неспрямованого* співвідношення $\{ \mathbf{A} \div \mathbf{B} \}$ (чи - співвідношення $\{ \mathbf{B} \div \mathbf{A} \}$), замкнені формули $[\mathbf{A} \div \mathbf{B}]$ і $[\mathbf{B} \div \mathbf{A}]$ вважаються еквівалентними в тому сенсі, що вони вказують на один і той самий *денотат*.

3. ППФ $\{ \mathbf{A} \bullet \mathbf{B} \}$ означає *ситуацію*, ілюстровану фразою: «Речі $\mathbf{A}$ і $\mathbf{B}$ співвідносяться відношенням *володіння* або *належності*». Тобто «Між речами $\mathbf{A}$ і $\mathbf{B}$ є відношення типу «має» або типу «притаманне».

Це відношення також може тлумачитися, наприклад, як та ситуація, коли речі *корельовані*: «Річ, позначена формулою $\mathbf{A}$, і річ, виражена формулою $\mathbf{B}$, якимось *пов'язані* чи *залежні*». Іншими словами, - «Речі $\mathbf{A}$ і $\mathbf{B}$ *з'єднуються* (*поєднані*)». У цьому *з'єднанні* речі якимось *співставлені* одна одній (знаходяться у *відповідності*).

Тут ще не вказано, якого типу *кореляція* між речами має місце (вони, крайньою мірою, *можуть бути з'єднані*). В цьому співвідношенні речі *проявляють* свою *значимість* одна для одної. Вони проявляють себе в тому плані, що *мають* одна одну чи *належать* одна одній.

Річ $\mathbf{A}$ може *мати* річ $\mathbf{B}$ або навпаки; річ $\mathbf{A}$ може належати об'єкту $\mathbf{B}$ чи - навпаки. Скажімо, ці речі можуть бути *пов'язані* одна з одною або *залежати* одна від одної таким чином, як *річ-носії властивості* (з одного боку) і ця *властивість* (з другого боку). Аналогічно, те ж саме стосується і кореляції між *річчю* та *відношенням*.

4. ППФ $[\mathbf{A} \bullet \mathbf{B}]$ – це (замкнена, чи концептуальна) формула. Вона – про поняття. Це – формула об'єкта на ім'я «Речі $\mathbf{A}$ і $\mathbf{B}$, *з'єднані* (*пов'язані* чи *залежні*)». Інакше кажучи, - це те, що називається «речі $\mathbf{A}$ і $\mathbf{B}$, *разом узяті*». Або - «речі $\mathbf{A}$ і $\mathbf{B}$, що *корельовані*».

5. ППФ $\{ \mathbf{A} > \mathbf{B} \}$ означає ситуацію, виражену в такій фразі: «Річ, позначена формулою $\mathbf{A}$, *має* об'єкт, виражений формулою $\mathbf{B}$ ». Тобто, - тут доречна і така фраза: «Річ, позначена формулою $\mathbf{A}$, *володіє* об'єктом, позначеним формулою $\mathbf{B}$ ». В англійській мові дана схема звучала би так, ніби, замість знаку *косинця* > стояло би (у відповідній формі) дієслово *to have*. Схема ППФ $\{ \mathbf{A} > \mathbf{B} \}$ синонімічна схемі $\{ \mathbf{A} \text{ has } \mathbf{B} \}$ (або

- { **A have B** }). При цьому, ми не конкретизуємо характер цього *володіння* об'єктом. Тут ситуація аналогічна тій панорамі у МТО-4, коли А.І. Уйомов початково не конкретизує співвідношення *предикації* (ані ситуацію *володіння* властивістю, ані ситуацію *володіння* відношенням). У МТО-4, початково, при введенні схеми **A p B** для *предикації*, сам *тип предикації* не конкретизується.

6. Попередній (*відкритий*) формулі { **A > B** } відповідає *закрита* ППФ [**A > B**]. Вона віддзеркалює *річ на ім'я A, маючу об'єкт на ім'я B*. Тобто, схема [**A > B**] читається й так: «Річ, *під схемою A, володіюча* об'єктом під схемою **B**».

7. ППФ { **A < B** } означає ситуацію, виражену в наступній фразі: «Річ, що позначена формулою **A**, *належить* об'єкту, вираженому формулою **B**». Синонімом попередньої фрази буде й така: «Річ, що позначена формулою **A**, *притаманна (є притаманною)* об'єкту, позначеному формулою **B**». В англійській мові схема ППФ { **A < B** } синонімічна схемі { **A belongs to B** }. Тобто, замість знаку зворотного косинця < в даній схемі можна поставити дієслово *to belong* (у відповідній формі).

Знову ж -таки, при цьому, ми не конкретизуємо характер згаданої *приналежності* (чи *притаманності*): залишається *невизначеним сенс розуміння* того, *яким чином* *річ належить* об'єкту, *як вона йому притаманна* (чи, - *як, яким способом*, вона йому *придається*).

Повторно, ситуація аналогічна тій обставині у МТО-4, коли А.І. Уйомов початково не конкретизує співвідношення *приналежності*, чи *притаманності*, об'єкту чого-небудь (*притаманності* йому - властивості чи відношення).

8. Попередній (*відкритий*) формулі відповідає *закрита* ППФ [**A < B**]. Вона позначає *об'єкт на ім'я A, що належить об'єкту на ім'я B*. Інакше кажучи, схема

[**A < B**] читається і так: «Річ *на ім'я A, що притаманна* об'єкту *на ім'я B*».

9. ППФ { (**A**) **B** } означає ситуацію, виражену в наступній фразі: «Річ, позначена формулою **A**, *має властивість*, виражену формулою **B**». Поруч із сказаним, тут доречна і така фраза: «Річ, позначена формулою **A**, *характеризується* об'єктом, позначеним формулою **B**». Або – тут згодиться й більш коротка фраза: «Річ *на ім'я A має властивість на ім'я B*». Як звичайно буває у МТО, ми тут також не вказуємо *типу предикації*.

10. Попередній (*відкритий*) формулі { (**A**) **B** } відповідає *закрита*

ППФ [(A)B]. Вона позначає об'єкт на ім'я A, який має властивість на ім'я B. Інакше висловлюючись, схема

[(A) B] читається і так: «Річ на ім'я A, що характеризується об'єктом на ім'я B».

11. ППФ { (B*) A } означає ситуацію, виражену в наступній фразі: «Річ, позначена формулою A, служить властивістю для об'єкта, вираженого формулою B». Іншими словами, - тут підійде й така фраза: «Об'єкт, позначений формулою A, характеризує собою річ, позначену формулою B». Можна стисло висловитися і так: «Річ на ім'я A властива об'єкту на ім'я B». Тут також тип предикації є ще не визначеним.

12. Попередній (відкритій) формулі {(B*)A} відповідає закрита ППФ [(B*)A]. Вона позначає властивість на ймення A, належну (чи – притаманну, придану) об'єкту на ймення B. Іншовимовно, замкнута схема [(B*) A] читається й так: «Річ на ймення A, що властива об'єкту на ймення B».

13. ППФ { B(A) } означає ситуацію, виражену в такій фразі: «Річ, позначена формулою A, має відношення, виражене формулою B». Інакше кажучи, - тут доречно й така фраза: «Річ, позначена формулою A, має відношення, позначене формулою B». І тут, знову, тип предикації – невизначений.

14. Попередній (відкритій) формулі {B(A)} відповідає закрита ППФ [B(A)]. Вона символізує об'єкт, називаний A, маючий відношення, назване B. По іншому, схема [B(A)] читається і так: «Річ на ймення A, володіюча відношенням на ймення B».

15. ППФ { A (* B) } означає ситуацію, виражену в такій фразі:

«Річ, позначена формулою A, служить відношенням для об'єкта на ім'я B». Синонімічно, - тут підхожою є й така фраза: «Об'єкт, що криється під схемою A, реалізується як відношення на речі, що криється за схемою B». Можна коротше висловитися і так: «Річ, що під схемою A, реалізується як відношення на об'єкті, що під схемою B». І тут також предикація, за її типом, є невизначеною.

16. Попередній (відкритій) формулі {A(*B)} відповідає закрита ППФ [A(*B)]. Вона позначає відношення на ім'я A, що реалізоване (чи установлене) на об'єкті іменуючому B. Інакше сказати, - схема [A(* B)] читається і так: «Річ на ім'я A, що надана як відношення об'єкту на ім'я B».

17. Тепер можна замітити, що відкрита ППФ { A • B } позначає

собою те *співвідношення* (зв'язку чи залежності), котре служить результатом узагальнення наступних чотирьох *фундаментальних співвідношень* МТО-4: $\{(\mathbf{A})\mathbf{B}\}$; $\{\mathbf{B}^*(\mathbf{A})\}$; $\{\mathbf{B}(\mathbf{A})\}$; $\{\mathbf{A}^*(\mathbf{B})\}$.

18. «Мы видим, что в ЯТО различия между вещами, свойствами и отношениями выражаются позиционно, то есть не начертанием символов, а их местом – позицией по отношению к другим символам. В этом – существенное отличие от логики предикатов, которое можно сравнить с различием между *арабской* и *римской* системами счисления». Таку концепцію подано в працях [3; 4; 27, п. 6.2, с. 64; 28; 29].

19. Як і у випадку предикацій МТО-4, записавши у МТО-5 формули (чи формульні схеми) попередніх фундаментальних *співвідношень* (за виключенням тотожності), ми ще не вважаємо їх істинними. Тобто, *ми ще цим самим їх не стверджуємо*. Взагалі, *тим самим* ми ще не вказуємо те, в якому сенсі позначене *співвідношення* розуміється, не вказуємо *тип* того *співвідношення*. Наприклад, записавши схему $\{\mathbf{A} \div \mathbf{B}\}$, ми ще не вказуємо те, яким чином тут об'єкти *співвідносяться* (чи воно випадкове, чи необхідне тощо). Подаючи схему $\{\mathbf{A} < \mathbf{B}\}$, ми ще не фіксуємо те, яким способом тут річ під знаком $\mathbf{A}$ належить чи надається об'єкту під схемою $\mathbf{B}$.

20. Шістнадцять ППФ, врахованих вище під парними номерами, отримано з *відкритих* ППФ, що стоять у нас під непарними номерами. Отримано - шляхом *концептуального замкнення*. Інших вихідних *первісних* типів ППФ нами наперед не вбачається. Решта з ППФ може будуватися з вихідних (з *первісних* літер *абетки* та *фундаментальних* відношень у МТО-5). Будуватися - як результат скорочення тих формул, які є похідними від первісних ППФ. Про

ієрархію деяких відкритих ППФ – дивись Табл. №1.

21. У Табл. №1, окрім *фундаментальних* ППФ із МТО-5, указано один результат скорочення для *похідної* ППФ. А саме, - *похідна* ППФ типу $\{\mathbf{A}, \mathbf{B}\}$. Її описано в [32, п.7], як ту, котру можна отримати в подальшому, шляхом *заперечення* первісної ППФ $\{\mathbf{A} \cdot \mathbf{B}\}$. Але це – після введення у МТО-5 поняття про *хибність* (або *небуттєвість* [2]).

Відкидаючи (чи *спростовуючи*) *співвідношення* $\{\mathbf{A} \cdot \mathbf{B}\}$ (тобто те, що $\mathbf{A}$ і $\mathbf{B}$, *поєднані*), можна отримати скорочений запис $\{\mathbf{A}, \mathbf{B}\}$ для довільного *співвідношення*, яке тлумачиться так: « $\mathbf{A}$ і $\mathbf{B}$ *не пов'язані* (тобто, *ізолювані*)». Зокрема, тут може бути наявною ситуація:

«Речі $\mathbf{A}$ і $\mathbf{B}$ *співіснують по-одинці* (взаємно не проявляються)». А, замкнувши формулу

$\{\mathbf{A}, \mathbf{B}\}$, тобто, перейшовши до формули $[\mathbf{A}, \mathbf{B}]$, ми би віддзеркалили поняття «речі $\mathbf{A}$ і $\mathbf{B}$, *не пов'язані* (тобто, - *взяті по-одинці*,

самотньо)». Останнє поняття відповідає поняттю про *вільний список* у МТО-4. У цих двох формулах ($\{ \mathbf{A}, \mathbf{B} \}$ і $[\mathbf{A}, \mathbf{B}]$) попередньо не мається на увазі ніякого визначеного порядку між їх *підформулами*. Тут ми також не згодні з автором роботи [28, с. 24] у тому, що яким би не було відношення між $\mathbf{A}$ і $\mathbf{B}$, воно «перетворює *вільний список* у *зв'язаний*». Бо, лише наявність *зв'язку-залежності* між компонентами списку робить его *зв'язаним*.

22. У тих випадках, коли це не призводить до двозначностей-неясностей, фігурні дужки можна опускати.

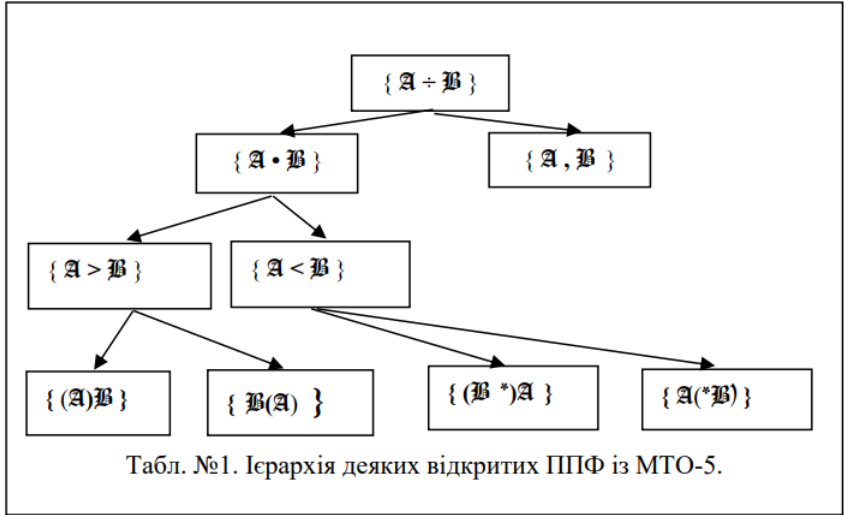
23. Ієрархія відкритих ППФ із ЯТО-5 полягає в наявності наступних відношень підпорядкування (а саме, - відношень типу «загальне – конкретне»).

Ситуація $\{ \mathbf{A} \div \mathbf{B} \}$ конкретизується або як ситуація $\{ \mathbf{A} \bullet \mathbf{B} \}$, або, - як ситуація $\{ \mathbf{A}, \mathbf{B} \}$. Ситуація $\{ \mathbf{A} \bullet \mathbf{B} \}$ конкретизується або як ситуація $\{ \mathbf{A} > \mathbf{B} \}$, або - як ситуація $\{ \mathbf{A} < \mathbf{B} \}$. Ситуація $\{ \mathbf{A} > \mathbf{B} \}$ конкретизується або як ситуація $\{ (\mathbf{A})\mathbf{B} \}$, або - як ситуація $\{ \mathbf{B}(\mathbf{A}) \}$. Ситуація $\{ \mathbf{A} < \mathbf{B} \}$ конкретизується або як ситуація $\{ (\mathbf{B}^*)\mathbf{A} \}$, або - як ситуація $\{ \mathbf{A} (* \mathbf{B}) \}$.

Згадані відношення підпорядкування (чи підлеглості) зображено у Таблиці № 1 стрілками.

6. Приклади відповідних (чи доречних) речей, змодельованих, як речі, залежні від невизначених об'єктів. Всезагальні якості

1. Нижче схеми *доречних* речей і віддзеркалюючи їх формули набираються курсивним шрифтом. Іноді (там, де це, напевно, не викличе непорозумінь) ми будемо опускати епітети «доречний» (чи «відповідний», або «підхожий, належний»), перед словом «об'єкт». *Доречну річ* ми моделюємо як *річ, що належить чомусь невизначеному*. Наприклад, - як *річ, залежну від чогось невизначеного*. Це – аналогічно наступному словесному оберту з англійської мови: “it depends”. У контексті МТО-5 термін «доречний об'єкт» можна вважати синонімом поняття «релевантний об'єкт» (“relevant, appropriate thing”).

2. Деяка *доречна* (чи *деяка відповідна*, або *підхожа*, *належна*) річ. Її дефініція така:

$$a = \text{def } [a < a].$$

3. Будь-яка *доречна* (довільна *відповідна*) річ. Її визначення таке:

$$A = \text{def } [A < a].$$

4. Кожна *доречна* (чи *кожна відповідна*) річ. Її дефініція така:

$$E = \text{def } [E < a].$$

5. Визначена *доречна* (*відповідна* визначена) річ t . Її дефініція є такою:

$$t = \text{def } [t < a].$$

6. Схема *доречної* речі - це $\mathcal{M}$. Її визначення таке:

$$\mathcal{M} = \text{def } [\mathcal{M} < a].$$

7. *Всезагальну властивість* e можна визначити так:

$$e = \text{def } [(E^*)a]. \quad (1)$$

8. *Всезагальне відношення* ε можна визначити так:

$$\varepsilon = \text{def } [a (*E)]. \quad (2)$$

9. *Всезагальну якість* ω можна визначити так:

$$\omega = \text{def } [a < E]. \quad (3)$$

10. *Універсум* – це річ U , де

$$U = \text{def } [a > E]. \quad (4)$$

7. Конкретні об'єкти, чи *конкрети* у МТО-5

1. Дефініція *конкретних* об'єктів давалась у МТО-4 як дефініція взаємно тотожних об'єктів, визначених *контекстуально*, тобто

синтаксично [3 - 4]. Але так було в МТО не завжди. Безпосередньо ж, синтаксично конкретний об'єкт, чи *конкрета*, визначався здавна як учасник конкретного фундаментального співвідношення у МТО. Або – як учасник ситуації, похідної від *фундаментального* співвідношення. Так було в ранніх версіях МТО [1, с. 78 – 79; 14, с. 133; 25]. Як і у МТО взагалі, всі конкретні об'єкти (*конкрети*) в МТО-5 визначаються також тільки опосередковано: через те, що заздалегідь уже задано через ППФ МТО-5. А саме - так: 1) через те, що відображене в абетці МТО і задано *семантично*; 2) через фундаментальні співвідношення МТО, котрі вже несуть у собі *синтаксичну* визначеність.

2. Щоби вказати *конкретний об'єкт* у МТО-5, треба міркувати, проводячи *аналогії*. Спочатку слід розглянути так звану *прецедентну ситуацію*, в котрій *бере участь* заздалегідь *визначений* об'єкт **t**. Об'єкт **t** займає у *прецедентній ситуації* конкретне місце (виконуючи, чи «граючи» в ній певну роль).

Виявимо у такому сенсі, скажімо, *роль* точки в ситуації, характерній для системи координат на площині. Такою *роллю* є положення цієї точки, виражене значеннями її координат. Заради другого прикладу, задаємо *прецедентну* ситуацію **o** як *внутрішнє співвідношення* для **t**:

$$\mathbf{o} =_{\text{def}} \{ \mathbf{t} > \mathbf{t} \}. \quad (5)$$

Таке *співвідношення* **o** означає, що річ **t** має сама себе (**t**). Скажімо, вона пов'язана з **t**. Об'єкт **t** займає в ситуації **o** теж *конкретне місце* (виконуючи, чи «граючи» в ній також *конкретну роль*). У МТО приймаються і наступні *співвідношення*: $\{ (\mathbf{t}) \mathbf{t} \}$; $\{ (\mathbf{t}^*) \mathbf{t} \}$; $\{ \mathbf{t}(\mathbf{t}) \}$;

$\{ \mathbf{t}(\mathbf{t}^*) \}$. Вони є окремими випадками *співвідношень* $\{ \mathbf{t} > \mathbf{t} \}$ чи $\{ \mathbf{t} < \mathbf{t} \}$. Тут об'єкт **t** *проявляється* так, що він сам із собою пов'язаний, сам від себе залежить (скажімо, - сам собою характеризується чи сам собі властивий и т. п.).

3. Як можна змодельовати в МТО *роль* об'єкта **t** у *прецедентній* ситуації **o**? Визначимо дану *роль* так: це *відношення* об'єкта **t**, *притаманне прецедентній ситуації* **o**. Таке $\mathfrak{N}$ -є відношення (схематично) має формулу $[(\mathbf{o}^*) [\mathfrak{N} (* \mathbf{t})]]$. Коли ж мова йде про *кожне* таке (*доречне*) відношення, то використовується формула $[(\mathbf{o}^*) [E (* \mathbf{t})]]$.

При необхідності, можна буде уточнити наступне: тут під *роллю* об'єкта **t** в ситуаціях, описаних у МТО, мається на увазі те чи інше фундаментальне відношення із МТО, тобто, зв'язок чи *залежність*, що виражається схематично як $\{ \{ \mathfrak{A} > \mathfrak{B} \} \div \{ \mathfrak{A} < \mathfrak{B} \} \}$.

4. Перейдемо тепер до кореляту, що грає всілякі *ролі* в ситуації **o**, котрі надаються об'єкту **t**. Інакше кажучи, нехай тепер річ $\mathfrak{N}$ *аналогічна* (або *цілком аналогічна*) об'єкту **t** у *прецедентній* ситуації **o**. Цей

факт висловимо так: «Річ $\mathfrak{R}$ володіє кожним (доречним) відношенням об'єкта t , властивим *прецедентній ситуації* $\mathbf{o}$ ». Позначимо схематично цей факт через $\{ \mathfrak{R} \underset{\mathbf{o}}{\sim} t \}$. Тут

$$\{ \mathfrak{R} \underset{\mathbf{o}}{\sim} t \} = \text{def } \{ [(\mathbf{o} *) [E (* t)]] (\mathfrak{R}) \}. \quad (6)$$

Іншими словами, цей факт (як співвідношення аналогічності $\{ \mathfrak{R} \underset{\mathbf{o}}{\sim} t \}$) можна тлумачити й так: «Об'єкт $\mathfrak{R}$ цілком заміщає (чи цілком замінює) собою ту річ t , яка бере участь у *прецедентній* ситуації $\mathbf{o}$ ».

5. Тепер визначимо *повний замінник*, чи *повний заступник*, речі t у *прецедентній* ситуації $\mathbf{o}$. Його визначимо, замкнувши формулу $\{ \mathfrak{R} \underset{\mathbf{o}}{\sim} t \}$, тобто, перейшовши до схеми $[\mathfrak{R} \underset{\mathbf{o}}{\sim} t]$. Це – об'єкт $\mathfrak{R}$ *аналогічний* (цілком аналогічний) речі t у *прецедентній* ситуації $\mathbf{a}$:

$$[\mathfrak{R} \underset{\mathbf{o}}{\sim} t] = \text{def } [[(\mathbf{o} *) [E (* t)]] (\mathfrak{R})]. \quad (7)$$

Іноді, для стислості, ми будемо опускати слово «повний» у словосполученні «*повний замінник*».

6. Конкретну ситуацію $\mathbf{o}$, в котрій знаходиться визначена річ t , А.І. Уйомов назвав би *локалізуючою*, чи *локалізатором*. Він вважав, що *синтаксично конкретна* роль для речі t , придана їй *заміннику*, немов би, «*припечатує*» цього *замінника* до її місця в *локалізуючій ситуації* [25; 4: Part I, p. 363: 26; 28, с. 29].

7. Скороченням введеної формульної схеми $[\mathfrak{R} \underset{\mathbf{o}}{\sim} t]$ у нас буде схема $\mathfrak{R}$:

$$\mathfrak{R} = \text{def } [\mathfrak{R} \underset{\mathbf{o}}{\sim} t]. \quad (8)$$

Синонімом поняття, вираженого цією схемою, буде поняття « $\mathfrak{R}$ – *й конкретний об'єкт*, (чи - *конкрета*)».

8. Так ми побудували модель *конкретного об'єкта*, як об'єкта, заданого *остенсивно*. Тобто, шляхом вказання на те, що він цілком замінює визначену річ t на її місці в синтаксично визначеній ситуації $\mathbf{o}$. А остання виражається через фундаментальні співвідношення МТО. Символ *контекстуально* (тобто, – *синтаксично*) *визначеної* речі *йотується*. Іншими словами, - йому постачається *йота-оператор* (зазвичай - з міткою тієї ситуації, через роль у якій згадана річ визначається). У своєму написі *йота-оператор* виглядає як грецька літера «йота». У зв'язку з цим, можна бачити, що, наприклад, у аксіомах (121) для «*direct attributive restriction*» автор [4: Part III]. правильно врахував *йотований* об'єкт як визначений.

У подальшому належить пам'ятати, що *конкретний* об'єкт є цілком *аналогічним семантично визначеному об'єкту* t (служить його повним замінником в *синтаксично визначеній*

ситуації). Конкретний об'єкт є цілком *визначеним синтаксично*.

Можна було би тепер задавати й інші *прецедентні* ситуації для конкретного об'єкта $\mathbf{t}$. Задаємо, скажімо, таку *прецедентну* ситуацію, як зовнішнє відношення α , де

$$\alpha = \text{def } \{ \mathbf{a} > \mathbf{t} \mathbf{a} \}. \quad (9)$$

Тепер можна уточнити *конкретний* об'єкт $\mathbf{t} \mathbf{a}$, як такий, що приймає участь також і у прецедентній ситуації α . Тоді його дефініція набуде схеми, подібної до схеми (7), де замість формули $\mathbf{t}$ стоїть формула $\mathbf{t} \mathbf{a}$:

$$[\mathbb{M}_{\alpha} \tilde{\mathbf{t}} \mathbf{a}] = \text{def } [[(\mathbf{a} *) [E (* \mathbf{t} \mathbf{a})]] (\mathbb{M})]. \quad (10)$$

Синонімом поняття, вираженого цією схемою, буде поняття « $\mathbb{M}$ -й конкретний об'єкт, намічений міткою $\mathbf{t} \mathbf{a}$ (чи - йота-оператором $\mathbf{t} \mathbf{a}$), як символом *прецедентної ситуації* α ».

Скорочено, перепозначимо об'єкт $[\mathbb{M}_{\alpha} \tilde{\mathbf{t}} \mathbf{a}]$ як річ $\mathbf{t} \mathbf{a} \mathbb{M}$:

$$\mathbf{t} \mathbf{a} \mathbb{M} = \text{def } [\mathbb{M}_{\alpha} \tilde{\mathbf{t}} \mathbf{a}]. \quad (11)$$

9. Так ми побудували модель *уточненого конкретного* об'єкта $\mathbf{t} \mathbf{a}$. Уточненого - шляхом вказання на те, що він заміщає саме конкретну річ $\mathbf{t} \mathbf{a}$ на її синтаксично конкретному місці в синтаксично конкретній ситуації α . Тут можна сказати, що ми, знову же, уточнили *конкрету остенсивно*.

Аналогічно, в міру необхідності, будуються і *визначення* для інших конкрет типів $\mathbf{t} \mathbf{a} \mathbb{A}$, $\mathbf{t} \mathbf{b} \mathbb{B}$, $\mathbf{t} \mathbf{c} \mathbb{C}$, $\mathbf{t} \mathbf{d} \mathbb{D}$, $\mathbf{t} \mathbf{e} \mathbb{E}$, ... [25; 26; 28]. Як зауважувалося в [32], при такому підході до об'єктів з емпіричного базису для МТО, ми отримуємо дещо, подібне до наступної картини. Об'єкт

$\mathbf{t} \mathbf{a} \mathbb{A}$ можна іменувати як «ця річ»; об'єкт $\mathbf{t} \mathbf{b} \mathbb{B}$ можна назвати «тією річчю», на об'єкт $\mathbf{t} \mathbf{c} \mathbb{C}$ можна сказати «ось ця річ»; на об'єкт $\mathbf{t} \mathbf{d} \mathbb{D}$ можна сказати «он та річ» і т. д.

Тут важливо пам'ятати про той *простір прецедентних ситуацій*, в якому розглядаються конкретні об'єкти. Це – *простір*, частково *неявний* і, в міру необхідності, *виникаючий*. Наприклад, вводячи конкретні об'єкти $\mathbf{t} \mathbf{a} \mathbb{A}$ і $\mathbf{t} \mathbf{b} \mathbb{B}$, ми спираємося на наступні ситуації та об'єкти: 1) *синтаксично конкретні прецедентні ситуації* α і β , про які говорять *мітки* при йота-операторах: 2) схеми (чи «імена») $\mathbb{A}$ і $\mathbb{B}$ тих речей, котрі *цілком замінюють* визначений об'єкт $\mathbf{t}$ у даних ситуаціях α і β .

8. Спрямована тотожність. Атрибутивний тип тотожності

1. А.І. Уйомов відмічав наявність великих труднощів, *виникаючих* при намаганні виразити *принцип тотожності* в численні предикатів. При цьому він посилався на обґрунтування такої наявності, пред'явлене Тондлом [4: Part 1, p. 362; 26; 27]. Потрібно пояснити, що означає фраза «Це співпадає з тим?», якщо і «це», і «те» визначені остенсивно.

У МТО розрізняються два типи тотожності: *атрибутивний* і *реляційний* [25; 28]. Формулювання *атрибутивної* тотожності походить не стільки, від Фоми Аквінського, як іще з більш давніх пір – від Аристотеля [10, с. 117]. *Атрибутивна* тотожність у МТО розумілася наступним чином. Дві речі тотожні, якщо одній речі належать усі ті *властивості*, які належать іншій речі, і *навпаки* [39; 40: Толика, 152 в 27 - 30]. Дещо іншого типу визначення для тотожності давалося пізніше Лейбніцем. Визначення тотожності речей за Лейбніцем пов'язане з дефініцією тотожності речей *за їх відношенням* (тобто, з дефініцією *реляційного* типу тотожності). Тотожні речі, що *знаходяться на різних місцях* (чи – «ті, що *грають різні ролі*») в різних ситуаціях, можна взаємно *замінити* одну на одну. І при цьому, *істинність* ситуацій (*їх реалізуємість*) зберігається [11, с. 128]. Про тотожність *реляційного* типу ми поговоримо пізніше.

Звернімо-но увагу на слова «... і навпаки» в попередньому абзаці. Вже у ранішніх версіях МТО формула атрибутивної тотожності давалася по-частинах. При цьому кожна частина принципово подавала *спрямовану* тотожність. Це так, бо процедура ототожнення об'єктів має певний напрям [2, с. 160 – 161; 3: 1-2 ас, р. 71 – 72; 26, с. 67; 28]. Всіляка звичайна *неспрямована*

(тобто, *обоюдна*, чи *двостороння*) тотожність визначалася через спрямовані тотожності. Визначалось – як пара *спрямованих*. Спрямованих – у взаємно зворотних напрямках і взятих разом [2, с. 163 – 164]. Таке визначення, правда, має ваду, відмічену авторами в [11, с. 128 - 129]. А саме, в дефінієнсі дефініції *неспрямованої* тотожності прийшлося би використати знаки тотожних об'єктів, попадаючи в *порочний круг*. Тому задля визначення конкретних об'єктів ми станемо використовувати *спрямовану* тотожність.

2. Зупинімося спочатку на *спрямованій атрибутивній* тотожності.

2.1. Формула { $\Gamma \mathbf{A} \mathbf{J} \mathbf{B}$ } у МТО-4 позначає той факт, що річ під знаком $\mathbf{A}$ *тотожна* об'єкту (тобто, *співпадає* з об'єктом) під знаком $\mathbf{B}$ за властивостями». Слово «*тотожна*» (там, де це не дуже викликає непорозумінь) можна вважати синонімом словосполучення «*співпадає з...*». Тому ми іноді будемо виражатися й так: «Річ, під знаком $\mathbf{A}$ *співпадає* з об'єктом під знаком $\mathbf{B}$ ».

Запропоновані в МТО-4 версії для дефініції *тотожності* мають декілька дефектів [11, с. 128 - 129; 32]. Тому подібні дефініції слід уточнити.

2.2. Здавну мова МТО-3 базувалася на концепції *якісного* (*непросторого*) розуміння речей, обґрунтованій раніше, ще в [29]. Річ трактувалася як *єдність межівних* (тобто, - *суттєвих, се річ, внутрішніх*)

властивостей [1 – 5; 17, с. 47; 35].

Із цієї позиції, в одному й тому ж самому місці простору-часу можуть існувати різні речі (речі, що розрізняються також чисто якісно). А одну й ту саму річ можна віднайти зразу в різних місцях просторово-часового континууму [1 – 11; 15 – 24; 26; 27; 29 – 35].

Якщо місце у речі вважати її відношенням до інших об'єктів, то воно може бути для неї зовнішнім; воно також може характеризувати її зовнішнім чином. Тобто, як зовнішня властивість (роль об'єкта в конкретній ситуації також подібна до його місця в ній). А.І. Уйюмов писав: «Что касается внешних отношений, то они могут быть разными у тождественных друг другу предметов» [28, с. 30].

У МТО-3 річ розглядається як тотожна самій собі по суті, чи по сутності. Іншими словами, за внутрішніми властивостями. Різні стани одного й того ж об'єкта вважалися тотожними за їх сутністью. Якщо речі ототожнюються лише за внутрішніми властивостями, то буде природним вважати їх еквівалентними. Напевно, цей випадок мався на увазі в роботі Л.Л. Леоненко [34, с. 8], коли «Два предмети можуть бути тотожними, маючи при цьому деякі різні властивості».

2.3. У подальшому, при системному підході до речей (в випадку застосування МТО), ці речі ототожнювалися не просто за властивостями, які є суттєвими в якомусь сенсі. Речі ототожнювалися як системи. Зокрема, за такими властивостями, які вважалися суттєвими у заздалегідь заданому відношенні.

2.4. Однак, в ранішніх версіях МТО [25] тотожність за властивостями моделювалась як тотожність за всіма властивостями. Раніше в МТО пропонувалася наступна формула для дефініції спрямованої атрибутивної тотожності:

$$\{ \Gamma \mathbf{A} \mathbf{J} \mathbf{B} \} = \text{def} \{ (\mathbf{A}) [(\mathbf{B} *) \mathbf{A}] \}. \quad (12)$$

Тут, у дефінієнсі, вказано, що річ, яка криється під знаком $\mathbf{A}$, має будь-яку властивість об'єкта, який є під знаком $\mathbf{B}$. Ця формула простіша, ніж подібна до неї формула з більш пізніх версій МТО-4.

Зрозуміло, цю дефініцію (12) слід уточнити. По-перше, вона буде більш точною лише для конкретних об'єктів. І, по-друге, ототожнювати речі слід по всіляким можливим для них властивостям. Точніше кажучи, - по кожній належній властивості. Врешті, вводячи конкретний об'єкт $\mathbf{i} \mathbf{B}$, отримаємо наступне, більш точне, визначення тотожності для конкретного об'єкта:

$$\{ \Gamma \mathbf{A} \mathbf{J} \mathbf{B} \} = \text{def} \{ (\mathbf{A}) [(\mathbf{i} \mathbf{B} *) \mathbf{E}] \}. \quad (13)$$

Це необхідно для ототожнення ($\mathbf{A}$ з об'єктом $\mathbf{i} \mathbf{B}$), оскільки тут мається на увазі взагалі всіляка належна властивість у об'єкта $\mathbf{i} \mathbf{B}$, а не

тільки внутрішня. Не тільки внутрішня, - але й *зовнішня, привхідна* [1 – 5; 25; 17, с.47; 32; 35]. Інакше кажучи, річ **A** характеризується *всілякою підходящою властивістю* об'єкта **t**. Характеризується *актуально – чи потенціально (умовно), або навіть безумовно*.

2.5. Замітимо, що, дефінієнс дефініції (13) ще не визначається через атрибутивну тотожність. Він не визначається так, бо річ **t** – це всього лише (**t**-й, на ім'я) *замінник* об'єкта **t** по його *ролях* в синтаксично конкретній ситуації **o**. Тут немає нет порочного круга в дефініції. Дане визначення позбавлене того дефекту, котрий мається в *неспрямованій* тотожності у МТО-4 [11, с. 128 – 129]. В *дефінієнсі* тотожності (13) є лише відсилка до відомої *аналогічності (конкрета аналогічна* об'єкту **t**).

2.6. Годі, замикаючи відкриті формули в дефініції цієї тотожності, ми отримуємо більш коректні поняття, ніж у випадку замикання *дефінієнсу* в дефініції (12):

$$[\Gamma \mathbf{A} \mathbf{J} \mathbf{B}] =_{\text{def}} [(\mathbf{A}) [(\mathbf{t} \mathbf{B} *) \mathbf{E}]]. \quad (14)$$

Про це говорить фраза: «Річ **A**, співпадаюча з об'єктом **t**, - це річ **A**, маюча *кожну належну* властивість об'єкта **t**». Тут *дефінієнс* більш коректний, ніж той, де замість знаку **E** стояв би знак **A**.

2.7. У МТО-4 А.І. Уйомов, очевидно, маючи на увазі лише внутрішні властивості об'єкта **t** (по інерції, котра йде ще від МТО-3), наводив наступний приклад: нехай річ **A** ототожнюється з об'єктом **t**, де **t** - це ромб. За думкою А.І. Уйомова, «Некая фигура может быть отождествлена с ромбом, если она обладает любым свойством не просто ромба (ибо любым свойством ромба обладает и квадрат, а квадрат не тождественен ромбу), а именно любого объекта, обладающего свойством ромба» [2, с. 160 – 161]. Тут автор, явно, не звертає уваги на зовнішні властивості. Очевидно, *квадратність*, чи властивість на ймення «бути квадратом» – це *зовнішня* (або *не безумовна*) властивість для ромба: вона йому притаманна лише за деяких умов. *Неквадратність*, чи властивість на ім'я «бути не квадратом» («не бути квадратом») – це також *зовнішні* властивості для ромба. І не вірно буде вважати, ніби для квадрата (як і для ромба) *неквадратність* також служить властивістю. Адже, хоча й ромб може бути *не квадратним*, але, квадрат не може бути не квадратним. Ромб може бути неквадратом. А квадрат – ні! Тому намагатися ототожнювати річ з об'єктом **t** треба *по всіляким його властивостям*; у тому числі й – *по зовнішнім*. І дивитися – чи реалізується така тотожність. У більш пізній редакції аксіом *категоричного силогізму* (111 – 113) автор цю неточність уже відкидає: на квадрат переносяться вже не всілякі властивості ромба [4: Part III, р. 66 – 67]. Очевидно, на квадрат переносяться *типові* (або *характерні*) властивості ромба.

Тобто, ті, що притаманні кожному ромбу.

2.8. У дефініції (12) ми фіксуємо формулою $\{(\mathcal{A})[(\mathbf{1} \mathcal{B}^*)E]\}$ той факт, що річ $(\mathcal{A})$ володіє кожною належною властивістю об'єкта $\mathbf{1} \mathcal{B}$. Але, так ми ще не вказуємо на спосіб тієї атрибутивної предикації. Дана річ $\mathbf{t}$ володіє

одними властивостями умовно, *іншими* безумовно, а *треті* властивості притаманні їй дійсно. По-перше, одна й та ж сама річ $\mathbf{t}$ володіє всілякими своїми властивостями (як *внутрішніми*, так і *зовнішніми*). По-друге, *одна й та ж сама* річ $\mathbf{t}$ *може мати різні* властивості в *різних умовах*. Чисто умовні властивості є *зовнішніми* для неї. Але всілякі ці *зовнішні* властивості також служать *деякими* властивостями для неї (кожне з них)! Замітимо, що, знову же, при цьому ми ще не фіксуємо тип предикації таких властивостей.

3. Для простоти висловлювань, знак тотожності $\{ \Gamma \mathcal{A} \ J \ \mathcal{B} \}$ іноді можна замінити менш громіздким (і більш доступним при машинному наборі) знаком тотожності $\equiv$ з наступною стрілкою $>$, (тобто, - зі знаком потрібної стрілки $\Rightarrow$ або цільної стрілки $\Leftrightarrow$). При цьому можна ввести синонімію так:

$$\{ \mathcal{A} \Rightarrow \mathcal{B} \} =_{\text{def}} \{ \Gamma \mathcal{A} \ J \ \mathcal{B} \}. \quad (15)$$

4. *Підставимість речі* $\mathcal{C}$ замість об'єкта $\mathbf{1} \beta \mathcal{B}$ (в *будь-якому співвідношенні типу*

$\{ \mathcal{A} \div \mathbf{1} \beta \mathcal{B} \}$) ми визначимо за наступним методом: річ $\mathcal{C}$ замінює собою об'єкт $\mathbf{1} \beta \mathcal{B}$ в ситуації δ , де

$$\delta =_{\text{def}} \{ \mathcal{A} \div \mathbf{1} \beta \mathcal{B} \}. \quad (16)$$

Тобто,

$$\{ \mathcal{C} \overset{\sim}{\delta} \mathbf{1} \beta \mathcal{B} \}. \quad (17)$$

Констатуючи *наявність подібної підставимості*, ми фіксуємо тотожність

$$\mathcal{C} \Rightarrow [a \overset{\sim}{\delta} \mathbf{1} \beta \mathcal{B}]. \quad (18)$$

Аналогічно можна вчиняти і в більш складних співвідношеннях, де беруть участь конкретні об'єкти.

5. *Ототожнений конкретний об'єкт*. У МТО-3 використовувався конкретний об'єкт, маючий схему з таким епітетом: «той самий, котрий зустрічався раніше, і якому надано йота-оператор $\mathbf{1}_\alpha$ з міткою $\mathcal{A}$ ». При цьому, у МТО-5 річ $\mathbf{1}_\alpha \mathcal{A}$ визначається як річ $\mathcal{A}$, *атрибутивно* співпадаюча з раніше введеним *конкретним* об'єктом

$\mathbf{1}_\alpha \mathcal{A}$. Тобто, ми користуємося скороченням:

$$\mathbf{1}_\alpha \mathcal{A} =_{\text{def}} [\mathcal{A} \Rightarrow \mathbf{1}_\alpha \mathcal{A}] \quad (19)$$

Річ, символ котрої попередньо зворотньо йота-оператором, назвемо

згаданю, або референтною конкретною. Аналогічно, в міру необхідності, будуються визначення і для інших, уже згадуваних (чи референтних) конкрет типу Γ_a **A**, Γ_b **B**, Γ_c **C**, Γ_d **D**, Γ_e **E**... тощо.

6. Використовуючи конкретні об'єкти, що визначаються через тотожність, можна різко збагатити конструктивні й операціональні можливості МТО.

9. Спрямована реляційна тотожність. Обоюдна тотожність

1. **Реляційна тотожність (тотожність по відношенням)**. А.І. Уйомов моделює тотожність у згоді з методологічним принципом тотожність двох речей, котрий зголошується з ідеєю Аристотеля [28, с. 16]. За Аристотелем, «То, что сказано об одной вещи, должно быть сказано о другой» [40: Тописка, 152 b 25 – 30]. Схожу опінію можна виявити й у Г.В. Лейбніца [48, с. 231]. При цьому (скажімо, для об'єкта **t**), можна вважати, що кожне висловлювання про об'єкт **t** відображає деяку характеристику для нього (вона служить властивістю для нього). У МТО всі такі характеристики – це різноманітні (похідні) різновиди фундаментальних співвідношень. Однак, не кожне відношення може служити властивістю для речі **t**. Дієві відношення, наприклад, не служать для неї властивостями [20; 23]. Тому, ототожнюючи речі по всіляким їх властивостям, ми ще не ототожнимо ці речі по всіляким їх відношенням. Тотожність по відношенням (реляційна тотожність) – це особливий **тип** тотожності. Його модель вводиться як *двоїста* (за протистоянням) до моделі *атрибутивної* тотожності.

Розглянемо ситуацію, коли «Річ **A** реляційно (тобто, по відношенням) тотожна об'єкту **B**». Позначимо її формулою $\{A \approx B\}$. У нас ця формула відображає наступну ситуацію: «Річ **A** володіє кожним (належним) відношенням конкретного об'єкта **B**»:

$$\{A \approx B\} =_{\text{def}} \{ [E (* \iota B)] (A) \}. \quad (20)$$

2. **Обоюдна, чи неспрямована, тотожність**. Для вже зафіксованої прямої атрибутивної тотожності

$\{A \Rightarrow B\}$ можна ввести зворотню атрибутивну тотожність., Але - тільки коли її кореляти вже указано як конкретні.

3. У МТО-5, як і в МТО-4, приймається **принцип твердження** для тотожності: якщо записано тотожність, то вважається, що вона істинна. Тобто, вона тверджується, або має місце в дійсності. Інакше кажучи, якщо тотожність зафіксовано, то вона вважається **істинною (дійсною, буттєвою** [2; 25]).

10. Висновки

1. Вище подано основні поняття і судження, характерні для МТО-5. На їх базі слід виразити ті формальні засоби, котрі, для початку,

дозволять доводити теореми зі ЗТС ПВ, доведені у МТО-4. Потім, треба розширити їх число, продемонструвавши переваги МТО-5 порівняно з МТО-4.

2. Найбільш корисними будуть (і в МТО, і в ЗТС ПВ) дефініції для різного типу *імплікатив* (як узагальнень для відомої в логіці імплікації). Дуже важливо також задати в МТО-5 такі *валентності*, як *істинність* або *хибність* (в їх узагальненому сенсі), а також і *контрадикторне заперечення* [3: II-(2s), p. 78 – 81; 4: Part II p. 138 – 142; 49 - 52].

Список використаної літератури:

1. Уёмов А.И. Системный подход и общая теория систем. – М.: Мысль, 1978. – 272 с.
2. Уёмов А.И. Основы формального аппарата параметрической общей теории систем // Системные исследования. Методологические проблемы. Ежегодник 1984. – М.: Наука, 1984, С. 152 – 180.
3. Avenir I. Uyemov. The Language of Ternary Description as a deviant logic. Boletim da Sociedade Paranaense de Matematica: Editora UFPR. 1-2 as, 1995, V.15 n 1/2, p. 25 – 35; II-(2s). V.17, 1/2, p. 71 – 81 (1997); III. – 1998, V.18, N 1-2, p. 173 – 190.
4. Avenir Uyemov. The Ternary Description Language as a formalism for the Parametric General System Theory; Part 1—Int. J. General Systems, - 1999 OPA, N.Y., Vol. 28 (4-5). Part II – 2002, Vol. 31 (2), p. 131 – 151. Part III – 2003, Vol. 32 (6), p. 583 – 623.
5. Ujomow A., Sarajewa I., Cofnas A. Ogolna teoria systemow dla humanistow. – Wydawnictwo Universitas Rediviva, 2001. – 276 s.
6. Философ Уёмов. Biblioteka dialogu. Под ред. Анджее Горальского и Арнольда Цофнаса. – Warszawa: Wydawnictwo Universitas rediviva, 2014. - 374 с.
7. Уёмовские чтения 1 - IV (2013 – 2016). Материалы Научных чтений памяти Авенира Уёмова. – Одесса: «Печатный дом», 2016. – 310 с.
8. RES SYSTEMICA. Збірка робіт, присвячених 90-річчю професора Авенира Івановича Уйомова. За редакцією К. В. Райхерта. – Одеса: Видавництво 2018. – 101 с.
9. Параметрическая общая теория систем и её применения. Сб. трудов, посвящённый 80-летию проф. А.И. Уёмова. – Одесса: «Астропринт», 2008. – 248 с.
10. Уёмов А.И. Метафизика. Учебное пособие. – Одесса: «Астропринт», 2010. – 260 с.
11. Уёмов А.И., Терентьева Л.Н. Лекции и задачи по метафизике: в 2 ч. – Одесса: Астропринт, 2009. – 280 с.
12. Уёмов А.И. Формализация элементарных приёмов познавательной

деятельности в языке тернарного описания // Системно-кибернетические аспекты познания. – Рига: «Зинатне», 1985. – С. 41 – 88.

13. Уёмов А. И. Анализ операций как средство изучения динамики систем // Философия: вопросы методологии и логики. Научн. труды Лат. Ун.-та. – Рига, 1990. – Вып. 551. С. 143 – 170.

14. Уёмов А.И. Формальные аспекты систематизации научного знания и процедур его развития // Системный анализ и научное знание. – М.: Наука, 1978. – 247 с. С. 95 – 141.

15. Савусин Н.П. Формализация определения системы средствами новой версии ЯТО // Проблемы системных исследований. Межвузовский сб. научн. трудов. – Новосибирск: Изд.-во НГУ, 1985. С. 89 – 96.

16. Савусин Н.П. Критерии сравнения простоты-сложности систем в языке тернарного описания // Философ Уёмов. Biblioteka dialogu. Под ред. Анджея Горальского и Арнольда Цофнаса. – Warszawa: Wydawnictwo Uniwersalnego rediviva, 2014. – С. 239 – 240.

17. Савусін М.П. Філософські й теоретико-системні передумови критеріїв порівняно більшої визначеності об'єктів у мові тернарного опису (МТО). // Перспективи. Соціально-політичний журнал. Серія: філософія, соціологія, політологія. – № 4 (62). 2014. – Одеса: Вид.-во Південноукраїнського національного педагогічного університету ім. К.Д. Ушинського, 2014. – С. 45 – 57.

18. Савусін М.П. Складність-простота системи як визначеність-невизначеність у значенні системного дескриптора // Перспективи. Соціально-політичний журнал. Серія: філософія, соціологія, політологія. № 2 (64). 2015. – Одеса: Вид.-во Південноукраїнського національного педагогічного університету ім. К.Д. Ушинського, 2015. – С. 107 – 120.

19. Савусін М.П. Категоріальні й теоретико-системні засади концепції простоти-складності // Наукове пізнання: методологія та технологія. Філософія. Випуск 1 (34) 2015. – Одеса: Вид.-во Південноукраїнського національного педагогічного університету ім. К.Д. Ушинського, 2015. – С. 151 – 167.

20. Савусин Н.П. Взаимосвязь категорий «вещь», «свойство» и «отношение» в терминах языка ЯТО // Уёмовские чтения I - IV (2013 – 2016). Материалы Научных чтений памяти Авенира Уёмова. – Одесса: «Печатный дом», 2016. – С. 257 – 265.

21. Савусин Н.П. Указание объектов в языке тернарного описания (ЯТО) с помощью аналогий // Современная логика: проблемы теории, истории и применения в науке (научная конференция) 16 – 17 июня 1994 г. Тез. докл. Часть 1. Современные направления логических исследований. – СПб.: Изд.-во СПб. гос. ун.-та, 1994. – С. 66 – 68.

22. Савусин Н. П. Системное исследование процедур формирования

целевых комплексных программ // Целевые комплексные программы хозяйственного освоения ресурсов Мирового океана. /А.И. Уёмов. – Киев: Наукова думка, 1988. – С. 107 – 117.

23. Савусин Н. П. Системный подход к операциям как действиям // RES SYSTEMICA. Збірка робіт, присвячених 90-річчю професора Авеніра Івановича Уйомова. За редакцією К. В. Райхерта. – Одеса: Видавництво, 2018. – С. 29 – 47.

24. Отчёт по НИР «Разработка элементной базы машины, основанной на логике девиантного типа». – Одесса. ООИЭ АН УСССР. 1988. – 220 с. Машинопись.

25. Системология в Одессе. Сборник трудов республиканского семинара «Проблемы параметрической общей теории систем». Т.1 – 40. Одеса: ОТУСА ИПРЭИ НАН Украины, 1975 – 1996. Машинопись.

26. Уёмов А.И. Оновы формального аппарата параметрической общей теории систем, используемого для моделирования научных исследований по ЦКП // Отчёт по НИР «Моделирование научных исследований по ЦКП освоения ресурсов моря и Мирового океана». – Одесса. ООИЭ АН УСССР. 1988. – С. 60 – 87.

27. А.И. Уёмов А.И. Операции в языке описания систем ЯТО // Кн.: [26]. С. 88 - 118.

28. Уёмов А.И. Язык тернарного описания как формализм параметрической общей теории систем. – Одесса, 2004 (?). Рукопись. – 38 с.

29. Уёмов А.И. Вещи, свойства и отношения. – М.: Изд.-во АН СССР, 1963. – 184 с.

30. Терентьева Л.Н. Лекции и задачи по логике для тех, кто любит философию. Усебно-методическое пособие / Л.Н. Терентьева. – Одесса: Одесский национальный университет им. И.И. Мечникова, 2017. – 256 с.

31. Савусін М.П. Критерії порівняння складності систем через зв'язки та залежності між системними дескрипторами. Степені цілісності та складності // Наукове пізнання: методологія та технологія. Філософія. Випуск 2 (35) 2015. – Одеса: Вид.-во Південноукраїнського національного педагогічного університету ім. К.Д. Ушинського, 2015. – С. 95 – 111.

32. Савусин Н.П. Философские предпосылки для расширения языка ЯТО, служащего формализмом параметрической общей теории систем // Наукове пізнання: методологія та технологія. Філософія. Вип. 1 (42) 2019. – Одеса: Вид.-во Південноукраїнського національного педагогічного університету ім. К.Д. Ушинського, 2019. – С. 156 – 172.

33. Леоненко Л.Л. Язык тернарного описания и артикли: не фрегевский подход к логическому анализу натурального языка. - Философские

науки. 2004, № 7. – С. 99 – 118.

34. Леоненко Л.Л. Поняття тотожності та область дискурсу мови тернарного опису. – Філософська думка. – 2001. – № 5. – С. 41 – 56.

35. Леоненко Л.Л. К проблеме различения существенных и случайных отношений и свойств в параметрической ОТС. Одесса. 2015. – Машинопись.

36. Альбани Э. Чеккато С., Маретти Э. Семантическая классификация, правила и код операциональной грамматики, предназначенной для машинного перевода // Математическая лингвистика. – М.: Прогресс, 1964.

37. Скороходько Э.Ф. Информационный язык для технических наук. Семинар «Математическая и структурная лингвистика». Вып.1. – Киев, 1962.

38. Клыков Ю.И. Семантические основы ситуационного управления. – М.: Изд.-во МИФИ, 1974. – 171 с.

39. Аристотель. Соч. в 4-х т., т. 2. – М.: Мысль, 1978. – 687 с.

40. Аристотель. Томика. В кн.: [39].

41. Аристотель. Категории // Соч. в 4-х т., т. 2. – М.: Мысль, 1978.– 687 с.

42. Кондаков Н.И. Логический словарь. – М.: Наука, 1971. – С. 20, 41.

43. Микеладзе З.Н. Основоположения логики Аристотеля. Предисловие к Т.2. В кн.: [39]. – С.5 – 50.

44. disserCat <http://www.dissercat.com/content/predikaty-partitivnoi-semantiki-v-sovremennom-angliiskom-yazyke#ixzz5cUINnfjm>

45. disserCat <http://www.dissercat.com/content/predikaty-partitivnoi-semantiki-v-sovremennom-angliiskom-yazyke#ixzz5cUGdj3Gf>

46. Луканин Р.К. Органон Аристотеля. – М.: Наука, 1984. – 291 с.

47. Джохадзе Д.В. Основные этапы развития античной философии. К анализу диалектики и историко-философского процесса. – М.: Наука, 1977. – 296 с.

48. Лейбниц Г.В. Сочинения в 4-х т. Т.2. / Ред., авт. Вступ, статья и примеч. И.С. Нарский. – М.: Мысль, 1983. – 686 с. С. 160 – 181, 230 – 248.

49. Савусин Н.П. Логико-методологические основы для расширения формального аппарата (языка ЯТО), обслуживающего параметрическую общую теорию систем // Наукове пізнання: методологія та технологія. Філософія. Вип. 2 (43) 2019. – Одеса: Вид.-во Південноукраїнського національного педагогічного університету ім. К.Д. Ушинського, 2019. – С. 110 - 121.

50. Савусин Н.П. Обобщение логических импликаций в расширенном языке тернарного описания (ЯТО) // Перспективи. Соціально-політичний журнал. Серія: філософія. 4 (70), 2016. – Одеса: Вид.-во

Південноукраїнського національного педагогічного університету ім. К.Д. Ушинського, 2016. – С.41 – 58.

51. Савусин Н.П. Философские предпосылки для расширения языка ЯТО, служащего формализмом параметрической общей теории систем // IX Уйомовські читання (2021): матеріали Наукових читань пам'яті Авеніра Уйомова / упор. і ред. К. В. Райхерт. Одеса: Одеський національний університет імені І. І. Мечникова, 2021. – С. 40 – 64.

52. Савусин Н.П. Проблема определения логических валентностей в расширенном языке тернарного описания // Перспективи. Соціально-політичний журнал. Серія: філософія, соціологія, політологія. 2022. – Одеса: Вид.-во Південноукраїнського національного педагогічного університету ім. К.Д. Ушинського. 17 м.п.с. У друці.

Людмила Сумарокова

ПРО ЦІННІСТЬ СУБСТРАТУ

Знайомство з параметричною теорією систем починається зазвичай із засвоєння ідеї трьох рівнів у будь-якій системній моделі об'єкта та із розуміння важливості напрямку відношення між ними: від концепту до структури і потім до субстрату. Тут є і логічний аспект у вигляді фіксації відношення підпорядкування, ієрархії, асиметрії, і методологічний - встановлення послідовності дій у процесі побудови системної моделі об'єкта. Ці аспекти у тій чи іншій формі фіксуються у всіх працях, що викладають параметричну теорію систем. Наприклад: "Саме рух думки від властивостей та відношень - до речей виражає сутність системного підходу - у протилежність до того підходу, коли перед усім вказується множина, і лише потім ставиться питання про властивості і відношення" [1, с. 31].

Нашою метою в даному випадку є привернення уваги до того, що 1) відношення ієрархії може бути ускладнене наявністю вибору, і до того, що 2) суттєвим може виявитися і присутність зворотного зв'язку (від субстрату до структури і концепту), що також супроводжується відношенням вибору, відданням переваги. Це стає помітним не у момент створення системної моделі, а у подальшому процесі її застосування і особливо в умовах необхідності трансформації системи до мінливих умов, коли відбувається свого роду випробування системи на міцність, а існуючих моделей системи - на ефективність.

Предметною областю обговорення цієї проблеми є мова і суспільство, що розглядаються як системи. У першому випадку в якості субстрату розглядається слово, у другому - особистість.

Попередні результати роздумів можна тезово сформулювати наступним чином:

1. Процес побудови системної моделі будь-якого об'єкта - лише початкова стадія здійснення системного підходу, яка дає можливість підвищити ступінь визначеності наших знань про об'єкт лише в певному відношенні і в певний момент часу.

На цій стадії субстрат цікавий досліднику лише у тій мірі, в якій він дозволяє реалізувати задалегідь обраний (фіксований, визначений) концепт з допомогою встановлення релевантної йому структури. Інші властивості елементів системи, які не є суттєвими для реалізації концепту, залишаються для методолога-системника байдужими, хоча вони, розуміється, реально існують.

Ця початкова стадія може тривати до тих пір, поки система функціонує в деяких нормально-стабільних умовах. Якщо ж відбувається

помітна зміна або зовнішніх умов, або внутрішніх компонентів системи, то "байдужість до елементів" може стати нераціональною, а функціонування системи - не ефективним. Досить символічним є приклад із шахами, який використовують структуралісти для ілюстрації твердження, що головне в мові - відношення, а елементи - ніби шахові фігури, можуть бути які завгодно, аби вони виконували покладені на них у грі функції. Правомірність цієї тези зазнала критики з різних боків: з точки зору дослідників практичного функціонування мови, з точки зору дослідників генези мовних систем, з точки зору тих, хто досліджує напрямки та тенденції можливих змін у мові і т.п. Наприклад, для нас особливо цікаві результати когнітивних досліджень лінгвістів, які показують, що історично синтаксис речення може бути розглянутий як експліцитне розгортання смислової структури слова, яка склалася раніше, що мова як ціле може бути представлена за допомогою слов-концептів, які фіксують базові культурні смисли, сформульовані і збережені в історії народу ("смилова пам'ять культури"). Все це говорить про те, що слово як субстрат системи мови так влаштоване, що йому "не все рівно" в яке ціле його включено, навпаки, це ціле вже в значній мірі залежить від властивостей "кандидата" на роль субстрату системи. Іншими словами, не тільки вибір концепту "задає" властивості елементів, але і властивості елементів, сформовані раніше, "задають" діапазон можливостей при виборі концепту. В процесі функціонування мови "будь-який лексичний концепт відкритого класу слов, у сутності, забезпечує доступ до великого семантичного потенціалу. Слід, проте, відмітити що в інтерпретації конкретного висловлювання активується, як правило, лише невелика підмножина цього семантичного потенціалу" [2, с. 360].

Як бачимо, існує проблема прояснення реального співвідношення між властивостями субстрату, що експліцитно використані, з іншими властивостями цього субстрату, які існують у семантичній пам'яті комунікантів і які для даної системної моделі об'єкта виступають як фон, як периферійні і мало значимі, або як віртуальні (приховані), але значимі елементи.

При зміні контексту чи ситуації периферійні та віртуальні смисли слова можуть активуватися і міняти акцент, фокус ("оптику") бачення і у комунікантів, і у дослідника комунікації.

2. В процесі розвитку системи, в процесі ускладнення зовнішніх умов функціонування або внутрішніх відношень в системі може радикально змінитися не тільки інтерпретація зв'язку експліцитних та імпліцитних властивостей елементів субстрату системи, але і самий зв'язок субстрату зі структурою і концептом. При цьому саме імпліцитні ("приховані", "віртуальні", "несистемні", "потенційні", "нерелевантні",

"небажані") особливості субстрату можуть здійснювати значний зворотний вплив на концепт: підтримувати, здійснювати його чи, навпаки, послаблювати чи навіть руйнувати.

Особливо наочно проявляється зворотній зв'язок "субстрат - концепт" при функціонуванні суспільства, держави як системи, при різних варіантах співвідношення цілого та його елементів. Не будемо вдаватися у деталі лібертативних та комунітарних моделей суспільства, розглянемо приклад співвідношення суспільства і особистості у системних категоріях. Автори підручника з теорії систем ставлять питання: "Яким чином відбувається так, що тоталітаризм, від якого найбільше страждає простий народ, часто цим самим народом і підтримується?" [1, с. 160]. Відповідь на це питання автори шукають з допомогою системної типології особистостей (як елементів субстрату системи). Є вільні, творчі люди, здатні до створення та вибору концептів; є структурні організатори, субстратні організатори; є конструктори; є найчисленніший клас людей - "субстратні люди". Їм не потрібно нічого створювати, організовувати, все це роблять інші. "Субстратні люди в повній мірі залежні від системи: над ними і концепт, і структура. Проте їм це подобається. Бо таким чином, ототожнюючи себе з системами (державою, релігійною сектою, фірмою, бандою, нацією, партією і т.і.), вони долучаються до тієї міці, яку має система" [1, с. 161]. Якщо "субстратників" більшість, тоталітаризм перемагає та впевнено себе почуває. Додамо, що концепти із тоталітарною, зокрема імперською складовою не тільки формують більшість, але і спрямовані на послаблення, відсікання, відтискання, викорінення усього "зайвого", всього, що заважає жорсткому та впевненому керуванню. Більшість, до того ж, сама охоче руйнує "не таких, як усі". У нестандартних, кризових, незвичних умовах вона діє "як треба", "як велять", навіть якщо це веде до неефективності дій чи до саморуйнації.

Таким чином, підбиваємо підсумок: ієрархія у відношенні "концепт - структура - субстрат" у соціальних системах повинна мати межу свого здійснення, вона працює на систему до тих пір, поки зберігає діапазон вільного вибору на кожному з трьох своїх рівнів.

3. Теорія систем замислювалась як варіант "м'якої логіки", що здатна уточнити гуманітарне знання, зробити його більш цілісним, конструктивним, придатним для вирішення актуальних проблем людства. Сьогодні наступив момент зворотного зв'язку: всі науки, всі методології, які претендують на досягнення успіху у вирішенні життєво важливих проблем, повинні звернути свою увагу на важливість засвоєння таких типово гуманітарних концептів як цінність і ціль.

Будь-яка технологічна, логічна, методологічна, економічна,

політична чи інша культура суспільства є ресурсом самозбереження і розвитку останнього тільки в тому випадку, якщо їй передує етика, яка суттєво спирається на філософське визначення цінності і цілі. Це визнають практично всі. Але необхідно визнати і інше. "Погані" цінності ведуть до "поганого" цілепокладання при виборі концептів, а це прирікає на низку ефективність будь-яку діяльність, навіть на її повний провал. Звідси витікає, що проблема побудови доброї шкали цінностей стає життєво важливою. При цьому "доброю" вона розуміється у прексеологічному смислі, закладеному у працях Т. Котарбинського та А. Богданова, а ще раніше у Платона в його категорії Блага. Недостатньо обрати та реалізувати концепт та ціль: треба забезпечити, щоб вони були "добрими".

У випадку соціальних систем реальна, конкретна особистість є і "постачальником" концептів, і "організатором" структур, і елементом (актором) субстрату. В якій би з цих функцій не виступала людина, вона не може бути позбавлена фундаментальних людських властивостей: потреби у свободі, творчого мислення, почуття власної гідності, спирання на добрі цінності.

Ось чому демократичні соціальні системи неможливі без якісної більшості, що спроможна на добрий вибір. Саме тому так цінується у всьому світі добра освіта, добра організація життя суспільства, добрий рівень життя, добрі стандарти поведінки особистості, яка знає межі своєї свободи. Як би банально все це не звучало, але людство подібні висновки вистраждало надто великою ціною, щоб від них зараз дозволити собі відмовитися.

Список використаної літератури:

1. A. Ujomov, I. Sarajeva, A. Cofnas. Ogolna teoria systemov dla humanistow. Wyd. Universitas Rediviva, 2001. 276 с.
2. Эванс В. Концептуальная и межсловная полисемия: анализ в терминах теории лексических концептов и когнитивных моделей. Ун-т Бангора, Великобритания // Язык и мысль: Современная когнитивная лингвистика. ЯСк., М., 2015, с. 350-387.

ОСОБЛИВОСТІ ФІЛОСОФСЬКОЇ ІНТЕРПРЕТАЦІЇ ПОНЯТТЯ «КУЛЬТУРА»

Розгляд культури в європейському гуманітарному знанні досить довго був спрямований на пошуки витоків її виникнення, кореляції цього концепту зі змістовним наповненням аналогічних феноменів в інших інтелектуальних традиціях. Подібний аналіз дозволив філософії розпочати аналіз смислової складової культури. Поступово осягнення культури від філологічного та фактологічного аналізу перейшло до характеристики цього поняття як філософської категорії.

До середини ХХ століття з'являється та набуває своїх прихильників думка про те, що культура виступає в якості системоутворюючого елемента. Сучасна гуманітаристика розглядає культуру не тільки категоріально, а також тлумачить її як особливу та єдину можливу форму людського існування з певними специфічними характеристиками. Війни, катастрофи, аксіологічна переоцінка, істотні соціальні зміни і кризові явища призводять до думки про те, що культура виступає тією сферою, яка об'єднує все людство, оскільки без неї є неможливим людське життя.

Звернення сучасної філософії до проблемного поля культури передусім пов'язане з тим, що філософія розглядається в якості теорії обґрунтування культури. Це призначення філософії уповні отримує реалізацію не в чисто раціональному варіанті, а у новій «візії», в якій досліджується сутність тих або інших філософських проблем як нагальність, в якій увага зосереджена на їхньому аксіологічному характері. У цьому випадку філософські категорії набувають значення універсалій, розкриваючи закони буття суб'єкта в культурно-історичному процесі. Тим самим культура виявляється тим підґрунтям, з якого «проростає» категоріальний апарат філософії, формуючи її концептуальне поле.

Все розмаїття існуючих визначень культури, котре свідчить про багатомірність як самого поняття культури, так і процесу, який вона відображає, можна звести принаймні до двох варіантів, в яких культуру розглядають або як результат, або як процес.

Але культура виступає не тільки як результат, але і як засіб, як імператив стосовно людського існування у всіх його проявах, як інтегрована мета і спосіб людської самоідентифікації. І якщо історію можна визначити як процес становлення і розвитку людської сутності, то поняття культури відображає внутрішню логіку цього процесу, виступаючи в ньому і як обґрунтування, і як підстава.

Однак дійсність не можна звести до простого результату розвитку. З цим пов'язана проблема розмежування культури: чи має культура

містити в собі будь-який результат людської історії? Якщо культура – це те, що робить людину людиною, то це явище повинно відокремлювати, відсікати все те, що не сприяє цій меті. Отже, дійсністю культури є не який завгодно результат людського існування, а тільки істинний, тобто той, в якому її сутність здійснюється.

Історію досить часто називають «вчителькою життя», вона є наукою про «людей у часі» [2, с. 25]. Однак історія як наука не співпадає з фактичною історією. Часто-густо наука моделює майбутнє, висуваючи теорії «ідеального соціуму», які містять у собі протиріччя між детальним, критичним аналізом минулого та ідеалізованим уявленням про майбуття. Критика уявлень про «досконале» майбутнє інколи ведеться з позицій традиціоналізму, де, навпаки, ідеалізується минуле, а майбутнє пов'язується із занепадом, або принаймні, з погіршенням ситуації. Проте копіювання минулого, «традиційного» навряд чи сприяє розвитку, як правило, це стагнація і шлях до деградації. Адже традиції не можуть бути механічним повторенням канонів і взірців, підхід до них залежить від інтерпретації та обставин, що склалися.

Справжнє розуміння історії вимагає постійного врахування історичної динаміки, дистанції між людиною і часом. У цьому контексті культура виступає як головна атрибутивна риса історії, як носій форм, специфічних для того чи іншого часу. Культура задає «загальний сенс нашого життя», формує «єдину...соціальність» [1, с. 168], котра тим не менше прагне не уніфікації, а багатоманітності єдиного. Людська історія у такому розумінні виступає як розгортання розмаїття цілого, розвиток локальних культур через інтегральні процеси, котрі опосередковані диференціацією. Адекватний аналіз культури є неможливим поза контекстом історії, і, навпаки, історія без урахування її нормативного аспекту виступає лише хаотичним скупченням подій.

Список використаної літератури:

1. Библер В.С. От наукоучения – к логике культуры. Два философских введения в двадцать первый век. М.: изд-во полит. лит-ры, 1991. 414 с.
2. Блок М. Апологія історії або ремесло історика. К.: Laurus, 2018. 144 с.

НЕОФІЦІЙНІ ТА ОФІЦІЙНІ НАУКОВІ СПІВТОВАРИСТВА В СРСР У 1950–1970-і РОКИ

Непідцензурна культура в СРСР виникла на тлі антропологічної кризи другої третини ХХ століття, філософської «відлиги», поширення видавничої діяльності, міжконфесійного діалогу, політичних та художніх процесів, що відбувалися в світі у 1950-і – 1970-і рр. Культура незгодних⁴ в СРСР розвивалася в середині офіційній культурі та частково за її межами. «Оригінальність ідей та / або новизна формотворчості сприймалася як радикальний виклик існуючим в офіційній культурі СРСР ідеям, процесам та формам» [6, с. 137]. Творча діяльність покоління «шістдесятників» була пов'язана з державними інституціями культури, займаючи свою нішу також у філософії. «Зустріч з аристотелізмом»⁵ дала шанс радянській культурі та науці у 1950-і–1970-і рр. уникнути ізоляціонізму слов'янофільства.

«До початку 50-х років, – зазначає Н. В. Мотрошилова, – історичний, соціальний, культурний попит на філософське дослідження – незважаючи на все – з'явився і в нашій країні» [4, с. 23]. У 1950-ті рр. центром філософського життя в СРСР були філософські факультети університетів. Захід догматичного марксизму почався саме в цьому середовищі, в дискусіях, в яких брали участь молоді викладачі та студенти МГУ – філософи Е. Ільєнков, В. Коровіков, О. Зинов'єв, Г. Щедровицький⁶, М. Мамардашвілі та ін. На початку 1950-х рр. в МГУ існував «Московський логічний гурток» (МЛГ), метою якого була будова на нових змістовних підставах, тобто неklasичній логіці⁷, теорії мислення та

---

⁴ Див.: Чех Н. Б. Культура незгодних в СРСР у 1950–1970-і роки // Проблеми методології сучасного мистецтвознавства та культурології: матеріали Другої міжнародної конференції, м. Київ, 11–12 листопада 2020 року. Київ: Інститут проблем сучасного мистецтва НАМ України, 2020. С. 161.

⁵ Див.: Аверинцев С. С. Християнський аристотелизм як внутрішня форма західної традиції і проблеми сучасної Росії. Собрание сочинений. Софія–Логос. Словарь. Київ: ДУХ І ЛІТЕРА, 2006. С. 738.

⁶ Г. П. Щедровицький (1929–1994) – фізик-теоретик, філософ, к-т філос. наук, методолог, творець системно-думки-діяльнісної методології, творець Московського методологічного гуртка, засновник методологічного руху в СРСР. В 1968 р. був виключений з членів КПРС за підпис «Листа 170-і» в підтримку звинувачених по «Справі чотирьох» (Ю. Галанського, О. Гінзбурга, О. Добровольського, В. Лашкової). Див. докладніше: URL: <http://old.memo.ru/history/diss/chr/chr1.htm> (дата звернення: 16.07.2021).

⁷ «У змістовному плані ця програма протиставлялася, з одного боку, існуючим тоді традиційним концепціям «формальної» та «діалектичної» логік, а з іншого – напрямками розвитку методологічної роботи, представленим в програмах «філософських проблем природознавства» І. В. Кузнецова і Б. М. Кедрова та «діалектичної логіки» Е. В. Ільєнкова». Див. докладніше: URL: <http://www.mmk-documentum.ru/mmk>. (дата звернення:

гносеології. Співзасновниками цього наукового співтовариства були М. Мамардашвілі, Б. Грушин, О. Зинов'єв, Г. Щедровицький⁸ та ін. Деякий час до цього кола належав А. Уйомов⁹ – в майбутньому засновник системології (системного руху) в Одесі. Після ліквідації владою МЛГ у березні 1955 р. центр інтелектуальної філософської думки у Москві змістився в Інститут філософії АН СРСР. Логічним продовженням діяльності МЛГ були Московський методологічний гурток¹⁰ (ММГ), створений Г. Щедровицьким у другій половині 1950-х рр., та інші неформальні об'єднання інтелектуалів Радянського Союзу.

Л. Н. Сумарокова у статті «Філософія в Одесі» розповідає про те, що у 1965 р. при кафедрі філософії ОДУ, яку очолив А. І. Уйомов у 1964 р., почав працювати методологічний семінар, «центром уваги ... [якого] поступово стають системні дослідження. Спочатку він є, по суті, формою професійного спілкування людей, що займаються філософією взагалі та методологією науки зокрема. Універсальність системного методу пізнання якнайкраще сприяла співпраці вчених різних галузей знання» [5, с. 38]. Внаслідок вільного обміну інформацією та обговоренням численних питань, пов'язаних із системними дослідженнями, А. І. Уйомовим та його колегами в Одесі була створена параметрична Загальна теорія систем (ПЗТС). «Результати роботи семінару та розробників гос[подарських] тем були відображені у публікаціях. В основному це були публікації у щорічнику “Системні дослідження”, що видається в Москві, та у збірнику “Філософські проблеми сучасного природознавства”, що видається Київським університетом. Пізніше був організований випуск системних збірників у Новосибірську. Статті учасників Одеського системного семінару є у всіх 10 випусках, що виходили з 1971 до 1985 року. Низка статей опубліковано у збірнику “Системний аналіз та

16.07.2021).

⁸ Для Г. Щедровицького саме в цей період намітився «образ спільної діяльності, який передбачав не тільки інтелектуальну, а й соціальну активність, який виявився самоцінним і продуктивним. Саме тут він тоді побачив – скоріше інтуїтивно вгадав, ніж рефлексивно впізнав – нову, перспективну форму організації мислення та діяльності як таких. Для інших же членів-засновників МЛГ справжньою цінністю була та залишилася тільки самостійна творча активність і результати своєї особистої інтелектуальної діяльності». Там само.

⁹ А. І. Уйомов (1928–2012) – філософ, д-р філос. наук, професор, завідувач кафедри філософії ОДУ (1964–1973), завідувач відділом системних досліджень в ОІЕ АН України (1973–1993), фундатор параметричної Загальної теорії систем. У 1952 р. захистив кандидатську дисертацію з філософії на тему «Аналогія в сучасній техніці» (м. Москва), в 1964 р. захистив докторську дисертацію на тему «Речі, властивості, відносини і теорія висновків за аналогією» (м. Київ). Випускник МГУ (1949).

¹⁰ ММГ проводив Методологічні семінари в СРСР з 1958 по 1987 рр., з 1987 р. – Методологічні з'їзди (перший з'їзд був проведений в Києві), потім в 1994 і 1995 рр. – Методологічні конгреси. Після 1995 рр. проводяться щорічні Читання пам'яті Г. П. Щедровицького.

наукове знання”» [5, с. 38]. На початку 1970-х рр. на науковців посилювалися реакційні дії з боку партапарату КПРС. Деякі учасники семінару постраждали від репресій з боку владних структур. А. І. Уйюмов був змушений залишити кафедру філософії ОДУ на довгі роки. Проте семінар продовжив свою роботу та теоретичні дослідження, які зосередилися на розробці формальної мови теорії - мови тернарного опису (МТО). «Перший розгорнутий виклад параметричної ОТС з використанням МТО був опублікований у 1978 році» [5, с. 40].

Н. В. Мотрошилова зазначає, що до кінця 1960-х - початку 1970-х рр. в Інституті філософії АН СРСР склалася структура, яку вона називає «неофіційною спільнотою». «Такий феномен час від часу виникає в культурі. Для нашої неофіційної спільноти основними принципами були ні ідеологічні, а дослідницькі критерії» [4, с. 306]. Вихід у світ п'ятитомної «Філософської енциклопедії» з 1960-го по 1970-й рр. під редакцією д-ра філос. наук, академіка АН СРСР Ф. В. Константинова став «фундаментальною основою для розвитку вітчизняної філософської думки. До речі, молоді тоді співробітники ІФ брали в створенні «Енциклопедії» дуже діяльну і гарячу участь» [4, с. 301]. Успіх «Філософської енциклопедії» в Радянському Союзі та за його кордоном був також пов'язаний із серією статей, створених С. С. Аверінцевим («Новий Заповіт», «Звернення», «Протестантизм», «Софія», «Доля», «Теодицея»), «Теократія», «Теологія», «Тертуліан», «Фома Аквінський», «Філософська антропологія», «Фома Кемпійський», «Франциск Ассізький», «Хіліазм», «Християнство», «Язичництво» та інші), завдяки чому західні критики з іронією зазначили, що «в установах радянської влади намітився корінний поворот щодо релігії та філософського ідеалізму» [1, с. 841].

У 1966 р. в науковому журналі Інституту філософії АН СРСР «Питання філософії» почали друкувати серію статей, присвячених критиці основних напрямків «буржуазної філософії» ХХ століття, таких як екзистенціалізм, персоналізм, неофрейдизм, філософська антропологія, філософія історії та сучасні дослідження в галузі соціології науки (І. М. Попова та інші), логіки (А. І. Уйюмов та інші) тощо. Завдяки цьому науковці Радянського Союзу, а також широке коло читачів, мали змогу ознайомитися з тенденціями у закордонній і вітчизняній філософії та суспільних науках ХХ століття. Критика «буржуазної філософії» здійснювалася в СРСР за допомогою соціології філософського пізнання. Н. В. Мотрошилова вказує, що «переважна більшість представників неофіційної спільноти шукала свій життєвий шлях та особливий шлях в філософії через свідоме, хоча не завжди проголошене відкрито, протиставлення філософського дослідження догматичній, відсталій марксистсько-ленінській ідеології» [4, с. 33].

Ім'я релігійного мислителя, філософа, д-ра філол. наук проф. О. Ф. Лосева (1883–1988) було добре відомо як в СРСР, так і за його межами вже в 1920-і рр. Зокрема в 1928 р. С. П. Франк¹¹ та Дм. Чижевський¹² писали, що О. Ф. Лосев знаходиться в ряду перших російських філософів і його роботи є прикладом створення цілісної філософської системи. З 1927 по 1930 рр. були надруковані такі роботи О. Ф. Лосева, як «Античний космос і сучасна наука», «Філософія імені», «Музика як предмет логіки», «Критика платонізму Аристотеля», «Діалектика числа у Платона», «Діалектика художньої форми», «Нариси античного символізму і міфології», «Діалектика міфу». О. Ф. Лосев з 1944 р. викладав в МДПІ. Можливість друкувати свої роботи після засудження та примусової праці на Біломорканалі (1931–1933) з'явилася у нього тільки після 1953 р. У період «відлиги» були надруковані роботи О. Ф. Лосева «Естетична термінологія ранньої грецької літератури» (1954), «Антична міфологія в її історичному розвитку» (1957), «Антична музична естетика» (1960–1961). Тобто були створені передумови для появи фундаментальної праці «Історія античної естетики» (ІАЕ, I–VIII), яка друкувалася в СРСР з 1963 по 1994 рр. А. А. Тахо-Годі зазначає у вступній статті «"Історія античної естетики" О. Ф. Лосева як філософія культури» (ІАЕ, I), що саме тут О. Ф. Лосев створив «уявлення про єдиний, живий, тілесний дух ... , про єдність матерії та ідеї, буття та свідомості в їхньому історичному розвитку, а значить [він] вирішує проблему цілісності античної культури, в рівній мірі духовної та матеріальної» [2, с. 13]. Перший том ІАЕ – «Рання класика» був присвячений Гомеру та натурфілософам. В листі Л. Н. Столовичу від 30 / III–68 р. О. Ф. Лосев пише: «Всякий, хто прочитає мою роботу про естетичну термінологію в ранній грецькій літературі (1954) або про історію античної естетики (1963) та багато іншого, повинен буде встановити мою незмінну увагу до структур, символів та знаків» [3, с. 22–23]. Під редакцією О. Ф. Лосева, В. Ф. Асмуса та А. А. Тахо-Годи були здійснені найбільш повні видання перекладів російською мовою творів Платона у 1968–1972 рр. (перевидано у 1990–1994 рр.). У 1976 р. вийшла друком книга «Проблема символу та реалістичне мистецтво», де представлено розвиток О. Ф. Лосевим теорії символу в області «специфічного функціонування мовного знаку». О. Ф. Лосев брав участь й у створенні п'ятитомної «Філософської енциклопедії» (1960–1970).

Поява в 1960-і рр. Московсько-Тартуської семіотичної школи

---

¹¹ Франк С. Л. Новая русская философская система // Путь. 1928. № 9, январь. С. 90. [Див: 3].

¹² Чижевский Дм. Философские искания в Советской России // Современные записки. 1928. Т. 37. С. 510, 520. [Див: 3].

пов'язана з іменами В. Н. Топорова (1928–2005), В. В. Іванова (1929–2017), О. М. П'ятигорського (1929–2009), Б. А. Успенського (народ. у 1937 р.), Ю. М. Лотмана (1922–1993), Л. Н. Столовича (1929–2013) та інших науковців та філософів. За В. Живовим, аспірантом Б. А. Успенського, Московсько-Тартуська семиотична школа була, з одного боку, одним з напрямків європейського структуралізму, а з іншого боку, явищем «пізньорадянської культури, пізньорадянського наукового життя»¹³. І. Калінін зазначає: «Радянська семиотика є характерним випадком, коли науковий проект, що виник і склався в рамках жорсткого ідеологічного контролю над виробництвом історичного знання, не тільки вирішує свої безпосередні дисциплінарні завдання, але і виступає як засіб інтелектуального опору офіційним історичним міфам, стаючи формою їхньої прямої або прихованої демістифікації. <...> За спиною Клію постійно маячила фігура Езопа. ... [Тобто] семиотичний опис завжди виявляється також і автометаописом»¹⁴.

Ідеологи Московської семиотичної школи – В. Н. Топоров, з 1960 по 1963 рр., та В. В. Іванов, з 1963 по 1989 рр., були керівниками сектору структурної типології Інституту слов'янознавства АН СРСР. До складу цього наукового співтовариства в той час входили також співробітники вказаного сектору – А. А. Залізник, І. І. Ревзін, Т. Н. Молошна, Т. М. Ніколаєва, Т. В. Цив'ян, З. М. Волоцька та ін. Ця група дослідників провела вперше у Радянському Союзі Симпозіум по структурному вивченню знакових систем в Горькому в 1962 р., де розглядалися такі теми, як природна мова, семиотика мистецтва та літератури, семиотика невербальних знаків комунікації, математичні аспекти віршознавчого аналізу та ін. Було видано науковий збірник тез доповідей, зроблених під час симпозіуму. У передмові збірки організатори симпозіуму вказують: «Семиотика - це нова наука, об'єктом якої є будь-які системи знаків, що використовуються в житті громади»¹⁵. У зв'язку з переслідуваннями центр з вивчення знакових систем з Москви змістився в Тарту. З ініціативи Ю. М. Лотмана в Тарту з 1964 р. проводилися Літні школи по вторинним моделюючим системам. З 1964 р. по наступний час в

---

¹³ Див.: Живов В. Московско-тартуская семиотика: ее достижения и ее ограничения. URL: <https://magazines.gorky.media/nlo/2009/4/moskovsko-tartuskaya-semiotika-ee-dostizheniya-i-ee-ogranicheniya.html> (дата звернення: 16.07.2021).

¹⁴ Див.: Калинин И. Тартуско-московская семиотическая школа: семиотическая модель культуры / культурная модель семиотики. URL: <https://magazines.gorky.media/nlo/2009/4/tartusko-moskovskaya-semioticheskaya-shkola-semioticheskaya-model-kultury-kulturnaya-model-semiotiki.html> (дата звернення: 16.07.2021).

¹⁵ Симпозіум по структурному изучению знаковых систем. Тезисы. Москва: Институт славяноведения АН СССР, 1962. С. 3.

Тартуському університеті видається науковий збірник - Наукові записки Т(Д)У «Праці зі знакових систем» (Sign Systems Studies).

Список використаної літератури:

1. Аверинцев С. С. Собрание сочинений: София–Логос. Словарь / под ред.: Н. П. Аверинцевой, К. Б. Сигова. Київ: ДУХ І ЛІТЕРА, 2006. 912 с.
2. Лосев А. Ф. История античной эстетики. Ранняя классика. Харьков: Фолио; Москва: АСТ, 2000. 624 с.
3. Лосев А. Ф. Проблема символа и реалистическое искусство / сост. и подгот. текста А. А. Тахо-Годи и В. П. Троицкого. Москва: Русский мир, 2014. 736 с.
4. Мотрошилова Н. В. Отечественная философия 50–80-х годов XX века и западная мысль. Москва: Академический Проект, 2012. 376 с.
5. Сумарокова Л. Н. Философия в Одессе // Идеи и идеалы. 2013. Т. 2. №. 1 (15). С. 23–42.
6. Чех Н. Б. Долаючи простір та час: до питання про походження концептуального мистецтва в СРСР // Проблеми методології сучасного мистецтвознавства та культурології: тези III Міжнародної конференції, м. Київ, 16–17 листопада 2021 року. Київ: Інститут проблем сучасного мистецтва НАМ України, 2021. С. 137–139.

CAUSA BELLI TA FUNDAMENTUM VERITATIS

Чи можуть існувати правила інтерпретації війни чи іншого складного комплексу дій людей? Зачекаємо звертатися до Вітгенштайна або тлумачень його *Філософських досліджень* – на цьому етапі це не допоможе вирішити проблему. Адже нас поки що цікавить не дотримання правила, не правильність інтерпретації, тобто не її відповідність тому чи іншому правилу, а можливість існування такого правила. Здається, на це легко відповісти: оскільки існують інтерпретації, то мають існувати й правила, яким кожна з них відповідає. Але як можливе існування правила, що відповідає об'єкту, що інтерпретується? Оскільки таких інтерпретацій може бути кілька, виникає питання про їхню відповідність об'єкту. Зазвичай, таке питання розуміється і розглядається як питання про істинність тієї чи іншої інтерпретації. Таким чином, якщо прийняти пропущення, що кожна інтерпретація ґрунтується на (в тій чи іншій мірі слідує) певному правилі (приймемо також, що вона несуперечлива і послідовна), то з нього випливає, що її істинність залежить від того, якою мірою засадниче для неї правило відповідає об'єкту інтерпретації. Так, принаймні, здається.

Прихованим чином це передбачає, що сам об'єкт містить в собі деякі елементи, котрі (а) є конституюючими для даного об'єкта і цим протистоять випадковим, несуттєвим деталям, (б) мають єдине (істинне) значення, істотне для об'єкта в цілому, (с) можуть бути виокремлені з об'єкта як цілого і в такому вигляді здатні виконувати функцію основи інтерпретації. Правило, якщо воно передбачає справжню інтерпретацію, з необхідністю повинно мати деяку спорідненість із цими конституюючими елементами, при цьому для збереження цілого воно також має спиратися не на один із цих елементів або лише на деякі з них, а на них усіх у цілому, як на свого роду суму векторів (останнє застереження зайве, якщо такий елемент лише один).

Що, власне, є інтерпретація? У прикладному сенсі, який нас тут найсамперед цікавить, це розкриття єдиного значення всієї сукупності таких елементів (їх може бути багато, але їхнє число повинно бути кінцевим й більшим за одиницю). Виходячи з цього, слід припустити, що правило інтерпретації й полягатиме у виявленні-виокремленні та впорядкуванні (приведенні до єдиного напрямку) таких елементів, а також у встановленні (обґрунтуванні) їхнього значення. Так саме можна припустити, уподібнивши значення вектору (точніше, спрямованості елемента-відрізка), що граничне значення феномена в цілому також буде представляти собою вектор (тобто суму значень-векторів, які конституюють

елементи феномена, що інтерпретується).

Якщо прийняти таку модель (безумовно спрощену), стають очевидними основні труднощі при побудові інтерпретації. По-перше, для визначення векторного значення того чи іншого елемента необхідна наявність певної подібності декартової системи координат або принаймні єдиної площини, на яку можуть бути спроектовані векторні значення. І по-друге, така декартова система координат (або навіть єдина площина) сама постає необхідною умовою для виокремлення зазначених елементів-векторів з будь-якого складного феномена (тобто вони можуть бути виокремленими тільки за умови, що вони знаходять на ній свій певний відбиток). Насправді ці дві складності – дві сторони однієї проблеми: для аналізу будь-якого складного явища (об'єкта) необхідна відповідна йому система координат. Складність у тому, що така система координат ніяк не може бути частиною того феномена, для інтерпретації якого вона необхідна, а з цього випливає, що вона привноситься (або додається) інтерпретатором.

Таким чином, проблема інтерпретації (встановлення значення) включає не тільки сам феномен, який досліджується, але й пропонувану інтерпретатором систему координат (для соціальних феноменів, це, по суті, його власна картина світу або система цінностей). Важливе доповнення: така система координат повинна не тільки відповідати феномену, що розглядається, але також носити універсальний характер.

Саме в універсальності такої системи координат і приховані всі труднощі інтерпретації складного феномену. Питання про істинність інтерпретації знаходить своє фундаментальне вирішення у конституюючих особливостях запропонованої інтерпретатором системи координат. Термін «універсальність» для такої системи координат навряд чи може вважатися вдалим, тому що він поєднує в собі принаймні два різні сенси: по-перше, універсальність передбачає можливість проектування на неї будь-яких складних об'єктів (цим знімається вищезазначена проблема відповідності такої системи досліджуваному об'єкту-феномену), по-друге, цей термін передбачає її прийнятність для інших інтерпретаторів. Тобто така система має бути універсальною як би і «всередину», і «назовні».

Заради уникнення плутанини у подальшому, позначимо різницю між цими значеннями термінологічно: перше значення будемо позначати терміном «потужність» (у цьому відношенні декартова система координат має велику потужність для об'єктів класичної математики, але дуже обмежену для соціальних феноменів – вона може фіксувати тільки ті їхні сторони, які мають кількісне вираження, наприклад, вона чудово працює для позначення кількості об'єктів (людей, країн, союзів,

територій, років), що беруть участь у війні, для позначення кількості втрат, кількості захопленої/визволеної території тощо, але зовсім не здатна відобразити деякі якісні характеристики – справедливість/несправедливість, традиційність/новизну, ентузіазм /байдужість учасників бойових дій, ступінь залучення до війни нон-комбатантів і таке інше.

Друге значення позначимо терміном «загальність», тому що тут йдеться про готовність інших людей прийняти цю систему координат як власну. Щодо цього декартова система координат тривалий час розглядалася як універсально-загальна, і сьогодні, наскільки можна судити, приймається практично всіма математиками та тією чи іншою мірою пов'язаними з математикою людьми. Той факт, що в сучасній математиці все більше уваги приділяється об'єктам, які не знаходять свого відображення в цій системі координат (принаймні, на ній неможливо відобразити деякі типи чисел, наприклад, уявні числа, тобто комплексні числа, дійсна частина яких дорівнює нулю; крім того така система координат дуже обмежено застосовується в ряді математичних областей, наприклад, у топології), говорить про обмеження її за «потужністю», але аж ніяк за «загальністю», у цьому сенсі вона залишається універсальним знаряддям для всіх.

Чи можливе створення подібності такої системи в галузі складних феноменів людської поведінки, де саме якісні характеристики мають перевагу? Такі спроби неодноразово робилися. Можливо, першу значну таку спробу зробило християнство, подолавши багато панівних на той час соціальних розмежувань між людьми та надавши людському існуванню новий за якістю вимір. У 20-му столітті екуменістичний рух прагнув віднайти єдині принципи віри, незалежно від форм та норм тієї чи іншої конкретної релігії. Такою спробою можна вважати запропоноване Гершем Лаутерпахтом для процесу у Нюрнберзі поняття «людяність» як універсальну категорію виміру людської діяльності (що й досі складає основу міжнародного права). У принципі, будь-які переговори можливі лише за умови, яку К. Поппер називав «концептуальним каркасом», і яку можна вважати створенням тут і зараз певної подібності загальної системи координат.

Саме «загальність» є, таким чином, головною проблемою, що стоїть як камінь спотикання, на шляху пошуку єдиної істинної інтерпретації. До речі, саме «загальність» є основою відомого положення М. Гайдеггера про інтерпретацію як фундаментальну онтологію. У певному сенсі навіть відома теза так званого «постмодернізму», яка все ще викликає безліч суперечок, про множинність істин не може розглядатися як вирішення, тому що просто переносить проблему на інший, більш високий рівень – на певний рівень мета-істини. Адже для того, щоб визнати

множинність істин, потрібен критерій, який дозволяв би встановити для суджень різного роду їхню «істинність», що вкрай проблематично. Це стало можливим в рамках квантової фізики (звідки, мабуть, постмодерністи і запозичили це своє положення), тому що там у якості такого критерію виступала точність методології дослідження (строго кажучи, відтворюваність експерименту, визнання будь-яких отриманих результатів та точність їх опису). Треба визнати, що у соціальній сфері таким останнім критерієм зазвичай виступає військова перевага та довгостроковість політичного проекту. Найбільш стійкий у часі соціальний порядок, здатний будь-яким чином нав'язати іншим свою систему цінностей, вважається найкращим.

Таким чином, існування правил інтерпретації війни чи іншого складного комплексу дій людей залежить від можливості створення загальної системи координат, але її загальності заважає наявність різниці ціннісних категорій, завдяки яким люди дивляться на світ. За великим рахунком, проблема «загальності» системи координат інтерпретації соціальних феноменів зводиться до кількох ціннісних категорій. Ці системи цінностей визначаються життєвими установками, що переважають у тій чи іншій світоглядній системі. Насправді їх можна розділити лише на дві категорії: індивідуальність і соціальність. Фундаментальна категорія соціального існування людини виникає раніше і може вважатися щодо людського виду первинною: людина належить своєму соціуму, отримує сенс власного існування через соціум і має цінність залежно від потреби соціуму в ній. Фундаментальна категорія індивідуального існування також виникає досить давно, але все ж таки, судячи з усього, пізніше, вона затверджує пріоритет індивіда та його життя над будь-якими соціальними утвореннями. (Досить умовно їх можна порівняти з протиставленням філогенезу та онтогенезу відповідно.) Згідно з першим типом цінностей, плем'я, держава, нація, релігійна спільність (можливо, що й інші види спільності – земляцтво, соціальний стан, гендер, масонство та ін.) або навіть (що недавно додався) специфічний тип цивілізації мають найвище значення і тільки вони здатні надати сенс існуванню окремого індивіда. Згідно з другим типом, вищим принципом постає саме життя окремого індивіда у всіх різноманітностях форм його здійснення, соціальні ж форми спільності (багато в чому ті самі – держава, стан, рід занять, церква та ін.) лише служать для забезпечення певної безпеки та якості існування окремого індивіда. В обох випадках, таким чином, визнають цінність протилежної категорії, але лише як той, що забезпечує функціонування основної.

Достатньо подивитися на аргументацію сторін у війні України з Росією, щоб побачити, що ця війна постає як протистояння слабкої

держави, що забезпечує тим самим свободу існування своїх громадян, із системою, що висуває на перший план саме соціальну єдність (державу, народ, цивілізацію). У певному відношенні другу систему можна вважати більш архаїчною, оскільки вона була загально розповсюджена для обох країн у минулі роки Російської імперії та Радянського союзу та певною мірою була подолана за часи незалежного існування України. Для системи цінностей, з якої виходить Росія, Україна так і не склалася як соціальна єдність, життя її громадян позбавлене вищого сенсу, а самі громадяни, які відмовилися від колишньої єдності, по суті втратили сенс свого існування, і є такими, що помиляються (в кращому розумінні) або зрадниками (в гіршому). Саме тому для російської ідеології, здатної розпізнати специфіку фундаментальних рис України як держави, Україна дійсно постає псевдо-державою, яка не здатна надати сенс існуванню власних громадян, щодо індивідуального життя (та особистої свободи), то вони взагалі не визнаються як цінності, для державної системи координат їхнє числове значення дорівнюється нулю, а тому не визнається взагалі, внаслідок чого як пояснення опору впливу Росії висувається єдина доступна для розуміння в її системі цінностей-координат спільність – націоналізм (який росіянам має здаватися непорозумінням через національну різноманітність громадян України. Звідси їхній висновок про силу української ідеології, яка повністю «промила мозки» громадян України, бо іншого пояснення для них просто не існує. Для їхньої системи цінностей, вважати своє, індивідуальне життя і свободу найвищою цінністю така сама нісенітниця, як проживати кожен наступний день як минулий наново. Втім для українців, які звертаються до розуму окремих російських громадян, їхня прихильність до державної структури та якогось «вищого» сенсу є рабством і холуйством, а тому так саме результатом ідеології, «промивання мозків» та іншими видами зомбування. Безумовно, це тільки гола схема, бо на кожному з боків є перехідні зразки.

І все-таки це ще не пояснює війни. Тому що дві подібні різні держави все ж таки могли б існувати поруч. Причини війни, скоріше за все (тут можливі тільки вірогідні висновки), у тому, що процеси, які ведуть до повороту у бік цінності індивідуального життя, притаманні й самій Росії, і Україна є живим прикладом того, що далі відбуватиметься з Росією. Для російського погляду на речі, Україна є наочним випадком інфекції, розпаду, позбавлення традиційного смислу існування, і це означає рішення, на яке зрештою вирішилася Росія – продемонструвати перевагу своєї системи цінностей, вищого державно-цивілізаційного сенсу, вилікувати, врятувати, звільнити нещасних громадян України від повної втрати сенсу існування, який загрожує їм, і саме через це опір

українців викликає у Росії щире здивування та озлоблення, бо вона рятує насправді власну систему цінностей (яка визначала її існування протягом століть, а зараз приходить до занепаду). Щодо України, то вона через власну систему цінностей-координат бачить у тих, хто вторгся на її територію, просто диких, позбавлених розуму і почуття власної гідності рабів кремлівської влади.

Через наявність такої наочної контрадикторності, можна припустити, що існує (повинен існувати) також ще певний найвищий космологічний сенс цієї війни – але, найбільш вірогідно, що це буде вже сенс будь-якої війни, а не лише конкретно цієї.

Наукове видання

X
УЙОМОВСЬКІ
ЧИТАННЯ
(2022)

Матеріали
Наукових читань пам'яті Авеніра Уйомова

(українською й англійською мовами)

Комп'ютерна верстка й оригінал-макет – К. В. Райхерт

Адреса редакції – вул. Дворянська, 2,
Одеський національний університет ім. І. І. Мечникова,
факультет історії та філософії, Одеса, 65026, Україна

Підписано до друку 26.05.2022
Формат 60x84/16. Гарнітура Times New Roman.
Ум.-друк. арк. 5,9.